मयूराः पुष्पशकुना हंससारसचातकाः। जीवञ्जीवकसङ्घाश्चाप्यनुगच्छन्ति पाण्डवान्। ४८५०
गृध्राः कङ्का बका श्येना यातुधानास्तथा वृकाः। मक्षिकाणाञ्च सङ्घाता अनुधावन्ति कौरवान्।
धार्त्तराष्ट्रस्य सैन्येषु भेरीणां नास्ति निःस्वनः। अनाहताः पाण्डवानां नदन्ति पटहाः किल।
उदपानाश्च नर्द्दन्ति यथा गोवृषभास्तथा। धार्त्तराष्ट्रस्य सैन्येषु तत् पराभवलक्षणं।
मांसशोणितवर्षञ्च सृष्टं देवेन माधव। तथा गन्धर्व्वनगरं भानुमत्समुपस्थितं।
सप्राकारं सपरिखं सवप्रं चारुतोरणं। कृष्णश्च परिघस्तत्र भानुमावृत्य तिष्ठति। ४८५५
उदयास्तमने सन्ध्ये वेदयन्ती महद्भयं। एकपक्षाक्षिचरणा नर्द्दन्तो घोरदर्शनं।
पक्षिणो व्यसृजन् घोरं तत्पराभवलक्षणं। शिवा च वाशते घोरं तत् पराभवलक्षणं।
कृष्णग्रीवाश्च शकुना रक्तपादा भयानकाः। सन्ध्यामभिमुखा यान्ति तत् पराभवलक्षणं।
ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि गुरूंश्च मधुसूदन। भृत्यान् भक्तिमतश्चापि तत् पराभवलक्षणं।
पूर्व्वा दिग्लोहिताकारा शस्त्रवर्णा च दक्षिणा। आमपात्रप्रतीकाशा पश्चिमा मधुसूदन। ४८६०
प्रदीप्ताश्च दिशः सर्व्वा धार्त्तराष्ट्रस्य माधव। महद्भयं वेदयन्ति तस्मिन्नुत्पातदर्शने।
सहस्रपादं प्रासादं स्वप्नान्ते स्म युधिष्ठिरः। अधिरोहन् मया दृष्टः सह भ्रातृभिरच्युत।
श्वेतोष्णीषाश्च दृश्यन्ते सर्व्वे ते वै शुक्लवाससः। आसनानि च शुभ्राणि सर्व्वेषामुपलक्षये।
तव चापि मया कृष्ण स्वप्नान्ते रुधिराविला। अन्त्रेण पृथिवी दृष्टा परिक्षिप्ता जनार्द्दन।
अस्थिसञ्चयमारूढश्चामितौजा युधिष्ठिरः। सुवर्णपात्र्यां संहृष्टो भुक्तवान् घृतपायसं। ४८६५
युधिष्ठिरो मया दृष्टो ग्रसमानो वसुन्धरां। त्वया दत्तामिमां व्यक्तं भोक्ष्यते स वसुन्धरां।
उच्चं पर्व्वतमारूढो भीमकर्म्मा वृकोदरः। गदापाणिर्नरव्याघ्रो ग्रसन्निव महीमिमां।
क्षपयिष्यति नः सर्व्वान् स सुव्यक्तं महारणे। विदितं मे हृषीकेश यतो धर्म्मस्ततो जयः।
पाण्डुरं गजमारूढो गाण्डीवी स धनञ्जयः। त्वया सार्द्धं हृषीकेश श्रिया परमया ज्वलन्।
यूयं सर्व्वान् वधिष्यध्वं तत्र मे नास्ति संशयः। पार्थिवान् समरे कृष्ण दुर्य्योधनपुरोगमान्। ४८७०
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः। शुक्लकेयूरकण्ठत्राः शुक्लमाल्याम्बरावृताः।
अधिरूढा नरव्याघ्रा नरवाहनमुत्तमं। त्रय एते मया दृष्टाः पाण्डुरच्छत्रवाससः।
श्वेतोष्णीषाश्च दृश्यन्ते त्रय एते जनार्द्दन। धार्त्तराष्ट्रेषु सैन्येषु तान् विजानीहि केशव।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्म्मा च सात्वतः। रक्तोष्णीषाश्च दृश्यन्ते सर्व्वे माधव पार्थिवाः।
उष्ट्रप्रयुक्तमारूढौ भीष्मद्रोणौ महारथौ। मया सार्द्धं महाबाहो धार्त्तराष्ट्रेण वा विभो। ४८७५
अगस्त्यशास्ताञ्च दिशं प्रयाताः स्म जनार्द्दन। अचिरेणैव कालेन प्राप्स्यामो यमसादनं।
अहञ्चान्ये च राजानो यच्च तत्क्षत्रमण्डलं। गाण्डीवाग्निं प्रवेक्ष्याम इति मे नास्ति संशयः।
॥ कृष्ण उवाच ॥ उपस्थितविनाशेयं नूनमद्य वसुन्धरा। तथा हि मे वचः कर्ण नोपैति हृदयं तव।
सर्व्वेषां तात भूतानां विनाशे प्रत्युपस्थिते। अनयो नयसङ्काशो हृदयान्नापसर्पति।

॥ कर्ण उवाच ॥ अपि त्वां कृष्ण पश्याम जीवन्तो ऽस्मान्महारणात् । समुत्तीर्णा महाबाहो वीरक्षत्रविनाशनात् ।
अथ वा सङ्गमः कृष्ण स्वर्गे नो भविता ध्रुवं । तत्रेदानीं समेष्यामः पुनः सार्द्धं त्वयाऽनघ ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्युक्त्वा माधवं कर्णः परिष्वज्य च पीडितं । विसर्ज्जितः केशवेन रथोपस्थादवातरत् ।
ततः स्वरथमास्थाय जाम्बूनदविभूषितं । सहास्माभिर्न्निववृते राधेयो दीनमानसः ।
ततः शीघ्रतरं प्रायात् केशवः सहसात्यकिः । पुनरुच्चारयन् वाणीं याहि याहीति सारथिं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कृष्णकर्णसंवादे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ असिद्धानुनये कृष्णे कुरुभ्यः पाण्डवान् गते । अभिगम्य पृथां क्षत्ता शनैः शोचन्निवाब्रवीत् ।
जानासि मे जीवपुत्रि भावं नित्यमविग्रहे । क्रोशतो न च गृह्णीते वचनं मे सुयोधनः ।
उपपन्नो ह्यसौ राजा चेदिपाञ्चालकेकयैः । भीमार्ज्जुनाभ्यां कृष्णेन युयुधानयमैरपि ।
उपप्लव्ये निविष्टोऽपि धर्म्ममेव युधिष्ठिरः । काङ्क्षते ज्ञातिसौहार्द्दाद्बलवान् दुर्ब्बलो यथा ।
राजा तु धृतराष्ट्रोऽयं वयोवृद्धो न शाम्यति । मत्तः पुत्त्रमदेनैव विधर्म्मे पथि वर्त्तते ।
जयद्रथस्य कर्णस्य तथा दुःशासनस्य च । सौबलस्य च दुर्ब्बुद्ध्या मिथो भेदः प्रपत्स्यते ।
अधर्म्मेण हि धर्म्मिष्ठं हृतं वै राज्यमीदृशं । येषां तेषामयं धर्म्मः सानुबन्धो भविष्यति ।
ह्रियमाणे बलाद्धर्म्मे कुरुभिः को न संज्वरेत् । असाम्ना केशवे याते समुद्योक्ष्यन्ति पाण्डवाः ।
ततः कुरूणामनयो भविता वीरनाशनः । चिन्तयन्न लभे निद्रामहःसु च निशासु च ।
श्रुत्वा तु कुन्ती तद्वाक्यमर्थकामेन भाषितं । सा निःश्वसन्ती दुःखार्त्ता मनसा विममर्श ह ।
धिगस्त्वर्थं यत्कृतेऽयं महान् ज्ञातिवधः कृतः । वर्त्स्यते सुहृदाञ्चैव युद्धेऽस्मिन् वै पराभवः ।
पाण्डवाश्चेदिपाञ्चाला यादवाश्च समागताः । भारतैः सह योत्स्यन्ति किन्नु दुःखमतः परं ।
पश्ये दोषं ध्रुवं युद्धे तथाऽयुद्धे पराभवं । अधनस्य मृतं श्रेयो न हि ज्ञातिक्षयो जयः ।
इति मे चिन्तयन्त्या वै हृदि दुःखं प्रवर्त्तते । पितामहः शान्तनव आचार्य्यश्च युधाम्पतिः ।
कर्णश्च धार्त्तराष्ट्रार्थं वर्द्धयन्ति भयं मम । नाचार्य्यः कामवान् शिष्यैर्द्रोणो युध्येत जातुचित् ।
पाण्डवेषु कथं हार्द्दं कुर्य्यान्न च पितामहः । अयमेको वृथादृष्टिर्धार्त्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
मोहानुवर्त्ती सततं पापो द्वेष्टि च पाण्डवान् । महत्यनर्थे निर्ब्बन्धी बलवांश्च विशेषतः ।
कर्णः सदा पाण्डवानां तन्मे दहति सम्प्रति । आशंसे त्वद्य कर्णस्य मनोऽहं पाण्डवान् प्रति ।
प्रसादयितुमासाद्य दर्शयन्ती यथातथं । तोषितो भगवान् यस्य दुर्व्वासा मे वरं ददौ ।
आह्वानं मन्त्रसंयुक्तं वसन्त्याः पितृवेश्मनि । साऽहमन्तःपुरे राज्ञः कुन्तिभोजपुरस्कृता ।
चिन्तयन्ती बहुविधं हृदयेन विदूयता । बलाबलञ्च मन्त्राणां ब्राह्मणस्य च वाग्बलं ।
स्त्रीभावाद्बालभावाच्च चिन्तयन्ती पुनःपुनः । धात्र्या विश्रब्धया गुप्ता सखीजनवृता तदा ।
दोषं परिहरन्ती च पितुश्चारित्ररक्षिणी । कथन्नु सुकृतं मे स्यान्नापराधवती कथं ।
भवेयमिति सञ्चिन्त्य ब्राह्मणं तं नमस्य च । कौतूहलात्तु तं लब्ध्वा बालिश्यादवरं तदा ।

कन्या सती देवमर्कमासादयमहन्नतः। योऽसौ कानीनगर्भो मे पुत्रवत्परिरक्षितः।
कस्मान्न कुर्य्याद्वचनं पथ्यं भ्रातृहितं तथा। इति कुन्ती विनिश्चित्य कार्य्यनिश्चयमुत्तमं। ४९१०
कार्य्यार्थमभिनिश्चित्य ययौ भागीरथीं प्रति। आत्मजस्य ततस्तस्य घृणिनः सत्यसङ्गिनः।
गङ्गातीरे पृथाऽश्रौषीद्वेदाध्ययननिस्वनं। प्राङ्मुखस्योर्द्ध्वबाहोः सा पर्य्यतिष्ठत पृष्ठतः।
जप्यावसानं कार्य्यार्थं प्रतीक्षन्ती तपस्विनी। अतिष्ठत् सूर्य्यतापार्त्ता कर्णस्योत्तरवाससि।
कौरव्यपत्नी वार्ष्णेयी पद्ममालेव शुष्यती। आपृष्ठतापाज्जप्त्वा स परिवृत्य यतव्रतः।
दृष्ट्वा कुन्तीमुपातिष्ठदभिवाद्य कृताञ्जलिः। यथान्यायं महातेजा मानी धर्मभृतां वरः। ४९१५
उत्स्मयन् प्रणतः प्राह कुन्तीं वैकर्त्तनो वृषः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीकर्णसमागमे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४३ ॥

॥ कर्ण उवाच ॥ राधेयोऽहमाधिरथिः कर्णस्त्वामभिवादये। प्राप्ता किमर्थं भवती ब्रूहि किं करवाणि ते।
॥ कुन्त्युवाच ॥ कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथः पिता। नासि सूतकुले जातः कर्णैतद्विद्धि मे वचः।
कानीनस्त्वं मया जातः पूर्व्वजः कुक्षिणा धृतः। कुन्तिराजस्य भवने जातस्त्वमसि पुत्रक।
प्रकाशकर्मा तपनो योऽयं देवो विरोचनः। अजीजनत् त्वां मय्येष कर्ण शस्त्रभृतां वरं। ४९२०
कुण्डली बद्धकवचो देवगर्भः श्रियावृतः। जातस्त्वमसि दुर्द्धर्षो मया पुत्र पितुर्गृहे।
स त्वं भ्रातॄनसम्बुध्य मोहाद्यदुपसेवसे। धार्त्तराष्ट्रं न तद्युक्तं त्वयि पुत्र विशेषतः।
एतद्धर्मफलं पुत्र नराणां धर्मनिश्चये। यत्तुष्यन्त्यस्य पितरो माता चाप्येकदर्शिनी।
अर्ज्जुनेनार्ज्जितां पूर्व्वं हृतां लोभादसाधुभिः। आच्छिद्य धार्त्तराष्ट्रेभ्यो भुङ्क्ष्व यौधिष्ठिरीं श्रियं।
अद्य पश्यन्तु कुरवः कर्णार्ज्जुनसमागमं। सौभ्रात्रेण समालक्ष्य संनमन्तामसाधवः। ४९२५
कर्णार्ज्जुनौ वै भवेतां यथा रामजनार्द्दनौ। असाध्यं किन्नु लोके स्यात् युवयोः सहितात्मनोः।
कर्ण शोभिष्यसे नूनं पञ्चभिर्भ्रातृभिर्वृतः। देवैः परिवृतो ब्रह्मा वेद्यामिव महाध्वरे।
उपपन्नो गुणैः सर्व्वैः ज्येष्ठः श्रेष्ठेषु बन्धुषु। सूतपुत्रेति मा शब्दः पार्थस्त्वमसि वीर्य्यवान्।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीकर्णसमागमे चतुश्चत्वारिंशदधिशततमोऽध्यायः॥ १४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सूर्य्यान्निश्चरितां कर्णः शुश्राव भारतीं। दुरत्ययां प्रणयिनीं पितृवत् भास्करेरितां।
सत्यमाह पृथा वाक्यं कर्ण मातृवचः कुरु। श्रेयस्ते स्यान्नरव्याघ्र सर्व्वमाचरतस्तथा। ४९३०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्य मात्रा च स्वयं पित्रा च भानुना। चचाल नैव कर्णस्य मतिः सत्यधृतेस्तदा।
॥ कर्ण उवाच ॥ न चैतत् श्रद्दधे वाक्यं क्षत्रिये भाषितं त्वया। धर्मद्वारं ममैतत् स्यान्नियोगकरणं तव।
अकरोन्मयि यत् पापं भवती सुमहात्ययं। अपाकीर्णोऽस्मि यन्मातस्तद्यशःकीर्त्तिनाशनं।
अहञ्चेत् क्षत्रियो जातो न प्राप्तः क्षत्त्रसत्क्रियां। त्वत् कृते किन्नु पापीयः शत्रुः कुर्य्यान्ममाहितं।
क्रियाकाले त्वनुक्रोशमकृत्वा त्वमिमं मम। हीनसंस्कारसमयमद्य मां समचूचुदः। ४९३५
न वै मम हितं पूर्व्वं मातृवच्चेष्टितं त्वया। सा मां सम्बोधयस्यद्य केवलात्महितैषिणी।

कृष्णेन सहितात् को वै न व्यथेत धनञ्जयात्। कोऽद्य भीतं न मां विद्यात् पार्थानां समितिं गतं।
अभ्राता विदितः पूर्व्वं युद्धकाले प्रकाशितः। पाण्डवान् यदि गच्छामि किं मां चत्रं वदिष्यति।
सर्व्वकामैः संविभक्तः पूजितश्च यथासुखं। अहं वै धार्त्तराष्ट्राणां कुर्य्यां तदफलं कथं।
उपनह्य परैर्वैरं ये मां नित्यमुपासते। नमस्कुर्व्वन्ति च सदा वसवो वासवं यथा। ४९४०
मम प्राणेन ये शत्रून् शक्ताः प्रतिसमासितुं। मन्यन्ते ते कथं तेषामहं छिन्द्यां मनोरथं।
मया प्लवेन सङ्ग्रामं तितीर्षन्ति दुरत्ययं। अपारे पारकामा ये त्यजेयं तानहं कथं।
अयं हि कालः सम्प्राप्तो धार्त्तराष्ट्रोपजीविनां। निर्व्वेष्टव्यं मया तत्र प्राणानपरिरक्षता।
कृतार्थाः सुभृता ये हि कृत्यकाले ह्युपस्थिते। अनवेक्ष्य कृतं पापा विकुर्व्वन्त्यनवस्थिताः।
राजकिल्बिषिणां तेषां भर्तृपिण्डापहारिणां। नैवायं न परो लोको विद्यते पापकर्म्मणां। ४९४५
धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामर्थे योत्स्यामि ते सुतैः। बलञ्च शक्तिञ्चास्थाय न वै त्वय्यनृतं वदे।
आनृशंस्यमथो वृत्तं रक्षन् सत्पुरुषोचितं। अतोऽर्थकरमप्येतन्न करोम्यद्य ते वचः।
न च तेऽयं समारम्भो मयि मोघो भविष्यति। वध्यान् विषह्यान् सङ्ग्रामे न हनिष्यामि ते सुतान्।
युधिष्ठिरञ्च भीमञ्च यमौ चैवार्ज्जुनादृते। अर्ज्जुनेन समं युद्धं मम यौधिष्ठिरे बले।
अर्ज्जुनं हि निहत्याजौ सम्प्राप्तं स्यात् फलं मया। यशसा वाऽपि युज्येयं निहतः सव्यसाचिना। ४९५०
न ते जातु विनङ्क्ष्यन्ति पुत्राः पञ्च यशस्विनि। निरर्ज्जुनाः सकर्णा वा सार्ज्जुना वा हते मयि।
इति कर्णवचः श्रुत्वा कुन्ती दुःखात् प्रवेपती। उवाच पुत्रमाश्लिष्य कर्णं धैर्य्यादकम्पनं।
एवं वै भाव्यमेतेन क्षयं यास्यन्ति कौरवाः। यथा त्वं भाषसे कर्ण दैवन्तु बलवत्तरं।
त्वया चतुर्णां भ्रातृणामभयं शत्रुकर्षण। दत्तं तत् प्रतिजानीहि सङ्गरप्रतिमोचनं।
अनामयं स्वस्ति चेति पृथाऽथो कर्णमब्रवीत्। तां कर्णोऽथ तथेत्युक्त्वा ततस्तौ जग्मतुः पृथक्। ४९५५

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीकर्णसमागमे पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४५॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ आगम्य हास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिन्दमः। पाण्डवानां यथावृत्तं केशवः सर्व्वमुक्तवान्।
सम्भाष्य सुचिरं कालं मन्त्रयित्वा पुनः पुनः। स्वमेव भवनं शौरिर्व्विश्रामार्थं जगाम ह।
विसृज्य सर्व्वान्नृपतीन् विराटप्रमुखांस्तदा। पाण्डवा भ्रातरः पञ्च भानावस्तं गते सति।
सन्ध्यामुपास्य ध्यायन्तस्तमेव गतमानसाः। आनाय्य कृष्णं दाशार्हं पुनर्म्मन्त्रममन्त्रयन्।
॥ युधिष्ठिर उवाच॥ त्वया नागपुरं गत्वा सभायां धृतराष्ट्रजः। किमुक्तः पुण्डरीकाक्ष तन्नः शंसितुमर्हसि। ४९६०
॥ वासुदेव उवाच॥ मया नागपुरं गत्वा सभायां धृतराष्ट्रजः। तथ्यं पथ्यं हितञ्चोक्तो न च गृह्णाति दुर्म्मतिः।
॥ युधिष्ठिर उवाच॥ तस्मिन्नुत्पथमापन्ने कुरुवृद्धः पितामहः। किमुक्तवान् हृषीकेश दुर्य्योधनममर्षणं।
आचार्य्यो वा महाभाग भारद्वाजः किमब्रवीत्। पिता वा धृतराष्ट्रस्तं गान्धारी वा किमब्रवीत्।
पिता यवीयानस्माकं क्षत्ता धर्म्मविदां वरः। पुत्रशोकाभिसन्तप्तः किमाह धृतराष्ट्रजं।
किञ्च सर्व्वे नृपतयः सभायां ये समासते। उक्तवन्तो यथातत्त्वं तद्ब्रूहि त्वं जनार्द्दन। ४९६५

उक्तवान् भगवान् सर्व्वं वचनं कुरुमुख्ययोः । धार्त्तराष्ट्रस्य तेषां हि वचनं कुरुसंसदि ।
कामलोभाभिभूतस्य मन्दस्य प्राज्ञमानिनः । अप्रियं हृदये मह्यं तन्न तिष्ठति केशव ।
तेषां वाक्यानि गोविन्द श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो । यथा च नाभिपद्येत कालस्तात तथा कुरु ।
भवान् हि नो गतिः कृष्ण भवान्नाथो भवान् गुरुः ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणु राजन् यथा वाक्यमुक्तो राजा सुयोधनः । मध्ये कुरूणां राजेन्द्र सभायां तन्निबोध मे । ४९७०
मया विश्राविते वाक्ये जहास धृतराष्ट्रजः । अथ भीष्मः सुसंक्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ।
दुर्य्योधन निबोधेदं कुलार्थे यद्ब्रवीमि ते । तच्छ्रुत्वा राजशार्दूल स्वकुलस्य हितं कुरु ।
मम तात पिता राजन् शान्तनुर्लोकविश्रुतः । तस्याहमेक एवासं पुत्त्रः पुत्त्रवतां वर ।
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना द्वितीयः स्यात् कथं सुतः । एकं पुत्त्रमपुत्त्रं वै प्रवदन्ति मनीषिणः ।
न चोच्छेदं कुलं यायात् विस्तीर्य्येत कथं यशः । तस्याहमीप्सितं बुद्ध्वा कालीं मातरमाहरं । ४९७५
प्रतिज्ञां दुष्करां कृत्वा पितुरर्थे कुलस्य च । अराजा चोर्द्ध्वरेताश्च यथा सुविदितं तव ।
प्रतीतो निवसाम्येष प्रतिज्ञामनुपालयन् । तस्यां जज्ञे महाबाहुः श्रीमान् कुरुकुलोद्वहः ।
विचित्रवीर्य्यो धर्म्मात्मा कनीयान्मम पार्थिव । स्वर्य्याते ऽहं पितरि तं स्वराज्ये संन्यवेशयं ।
विचित्रवीर्य्यं राजानं भृत्यो भूत्वा ह्यधश्चरः । तस्याहं सदृशान् दारान् राजेन्द्र समुपाहरं ।
जित्वा पार्थिवसङ्घातमपि ते बहुशः श्रुतं । ततो रामेण समरे द्वन्द्वयुद्धमुपागमं । ४९८०
स हि रामभयादेभिर्नागरैर्विप्रवासितः । दारेष्वतिप्रसक्तश्च यक्ष्माणं समपद्यत ।
यदा त्वराजके राज्ये न ववर्ष सुरेश्वरः । तदाऽभ्यधावन्मामेव प्रजाः क्षुद्भयपीडिताः ।
॥ प्रजा ऊचुः ॥ उपक्षीणाः प्रजाः सर्व्वा राजा भव भवाय नः । ईतीः प्रणुद भद्रन्ते शान्तनोः कुलवर्द्धन ।
पीड्यन्ते ते प्रजाः सर्व्वा व्याधिभिर्भृशदारुणैः । अल्पावशिष्टा गाङ्गेय ताः परित्रातुमर्हसि ।
व्याधीन् प्रणुद वीर त्वं प्रजा धर्म्मेण पालय । त्वयि जीवति माराष्ट्रं विनाशमुपगच्छतु । ४९८५
॥ भीष्म उवाच ॥ प्रजानां क्रोशतीनां वै नैवाक्षुभ्यत मे मनः । प्रतिज्ञां रक्षमाणस्य सद्वृत्तं स्मरतस्तथा ।
ततः पौरा महाराज माता काली च मे शुभा । भृत्याः पुरोहिताचार्य्या ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः ।
मामूचुर्भृशसन्तप्ता भव राजेति सन्ततं । प्रतीपरक्षितं राष्ट्रं त्वां प्राप्य विनशिष्यति ।
स त्वमस्मद्धितार्थं वै राजा भव महामते । इत्युक्तः प्राञ्जलिर्भूत्वा दुःखितो भृशमातुरः ।
तेभ्यो न्यवेदयन्तं च प्रतिज्ञां पितृगौरवात् । ऊर्द्ध्वरेता ह्यराजा च कुलस्यार्थे पुनः पुनः । ४९९०
विशेषतस्त्वदर्थञ्च धुरि मा मां नियोजय । ततोऽहं प्राञ्जलिर्भूत्वा मातरं सम्प्रसादयं ।
नाम्ब शान्तनुना जातः कौरवं वंशमुद्वहन् । प्रतिज्ञां वितथां कुर्य्यामिति राजन् पुनः पुनः ।
विशेषतस्त्वदर्थञ्च प्रतिज्ञां कृतवानहं । अहं प्रेष्यश्च दासश्च तवाम्ब सुतवत्सले ।
एवं तामनुनीयाहं मातरं जनमेव च । अयाचं भ्रातृदारेषु तदा व्यासं महामुनिं ।
सह मात्रा महाराज प्रसाद्य तमृषिं तदा । अपत्यार्थं महाराज प्रसादं कृतवांश्च सः । ४९९५

त्रीन् स पुत्रानजनयत् तदा भरतसत्तम। अन्धः करणहीनत्वान्नैव राजा पिता तव।
राजा तु पाण्डुरभवन्महात्मा लोकविश्रुतः। स राजा तस्य ते पुत्राः पितुर्दायाद्यहारिणः।
मा तात कलहं कार्षीराज्यस्यार्द्धं प्रदीयताम्। मयि जीवति राज्यं कः संप्रशासेत् पुमानिह।
माऽवमंस्था वचो मह्यं शममिच्छामि वः सदा। न विशेषोऽस्ति मे पुत्र त्वयि तेषु च पार्थिव।
मतमेतत् पितुस्तुभ्यं गान्धार्य्या विदुरस्य च। श्रोतव्यं खलु वृद्धानां माऽभिशङ्कीर्वचो मम। ५०००
नाशयिष्यसि मा सर्व्वमात्मानं पृथिवीं तथा।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्वाक्ये षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४६॥
॥ वासुदेव उवाच॥ भीष्मेणोक्ते ततो द्रोणो दुर्य्योधनमभाषत। मध्ये नृपाणां भद्रन्ते वचनं वचनक्षमः।
॥ द्रोण उवाच॥ प्रातीपः शान्तनुस्तात कुलस्यार्थे यथा स्थितः। यथा देवव्रतो भीष्मः कुलस्यार्थे स्थितोऽभवत्।
तथा पाण्डुर्नरपतिः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः। राजा कुरूणां धर्म्मात्मा सुव्रतः सुसमाहितः।
ज्येष्ठाय राज्यमददद्धृतराष्ट्राय धीमते। यवीयसे तथा क्षत्त्रे कुरूणां वंशवर्द्धनः। ५००५
ततः सिंहासने राजन् स्थापयित्वैनमच्युतम्। वनं जगाम कौरव्यो भार्य्याभ्यां सहितो नृपः।
नीचैः स्थित्वा तु विदुर उपास्ते स्म विनीतवत्। प्रेष्यवत् पुरुषव्याघ्रो वालव्यजनमुत्क्षिपन्।
ततः सर्व्वाः प्रजास्तात धृतराष्ट्रं जनेश्वरम्। अन्वपद्यन्त विधिवत् यथा पाण्डुं जनाधिपम्।
विसृज्य धृतराष्ट्राय राज्यं स विदुराय च। चचार पृथिवीं पाण्डुः सर्व्वां परपुरञ्जयः।
कोषसंवनने दाने भृत्यानाञ्चान्ववेक्षणे। भरणे चैव सर्व्वस्य विदुरः सत्यसङ्गरः। ५०१०
सन्धिविग्रहसंयुक्तो राज्ञः संवाहनक्रियाः। अवैक्षत महातेजा भीष्मः परपुरञ्जयः।
सिंहासनस्थो नृपतिर्धृतराष्ट्रो महाबलः। अन्वास्यमानः सततं विदुरेण महात्मना।
कथं तस्य कुले जातः कुलभेदं व्यवस्यसि। सम्भूय भ्रातृभिः सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान् जनाधिप।
ब्रवीम्यहं न कार्पण्यान्नार्थहेतोः कथञ्चन। भीष्मेण दत्तमिच्छामि न त्वया राजसत्तम।
नाहं त्वत्तोऽभिकाङ्क्षिष्ये वृत्त्युपायं जनाधिप। यतो भीष्मस्ततो द्रोणो यद्भीष्मस्त्वाह तत्कुरु। ५०१५
दीयतां पाण्डुपुत्रेभ्यो राज्यार्द्धमरिकर्षण। सममाचार्य्यकं तात तव तेषाञ्च मे सदा।
अश्वत्थामा यथा मह्यं तथा श्वेतहयो मम। बहुना किं प्रलापेन यतो धर्म्मस्ततो जयः।
॥ वासुदेव उवाच॥ एवमुक्ते महाराज द्रोणेनामिततेजसा। व्याजहार ततो वाक्यं विदुरः सत्यसङ्गरः।
पितुर्व्वदनमन्वीक्ष्य परिवृत्य च धर्म्मवित्।
॥ विदुर उवाच॥ देवव्रत निबोधेदं वचनं मम भाषतः। प्रनष्टः कौरवो वंशस्त्वया यत् पुनरुद्धृतः। ५०२०
तन्मे विलपमानस्य वचनं समुपेक्षसे। कोऽयं दुर्य्योधनो नाम कुलेऽस्मिन् कुलपांसनः।
तस्य लोभाभिभूतस्य मतिं समनुवर्त्तसे। अनार्य्यस्याकृतज्ञस्य लोभेन हृतचेतसः।
अतिक्रामति यः शास्त्रं पितुर्धर्म्मार्थदर्शिनः। एते नश्यन्ति कुरवो दुर्य्योधनकृतेन वै।
यथा ते न प्रणश्येयुर्महाराज तथा कुरु। माञ्चैव धृतराष्ट्रञ्च सर्व्वमेव महीपते।

चित्रकार इवालेख्यं कृत्वा स्थापितवानसि । प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा यथा संहरते तथा । ५०२५
नोपेक्षस्व महाबाहो पश्यमानः कुलक्षयं । अथ तेऽद्य मतिर्नष्टा विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
वनं गच्छ मया सार्द्धं धृतराष्ट्रेण चैव ह । बद्ध्वा वा निकृतिप्रज्ञं धार्त्तराष्ट्रं सुदुर्म्मतिं ।
साधीदं राज्यमद्याशु पाण्डवैरभिरक्षितं । प्रसीद राजशार्दूल विनाशो दृश्यते महान् ।
पाण्डवानां कुरूणाञ्च राज्ञाममिततेजसां । विररामैवमुक्त्वा तु विदुरो दीनमानसः ।
प्रध्यायमानः स तदा निःश्वसंश्च पुनः पुनः । ५०३०
ततोऽथ राज्ञः सुबलस्य पुत्त्री धर्म्मार्थयुक्तं कुलनाशभीता । दुर्य्योधनं पापमतिं नृशंसं राज्ञां समक्षं सुतमाह कोपात् ।
ये पार्थिवा राजसभां प्रविष्टा ब्रह्मर्षयो ये च सभासदोऽन्ये । शृण्वन्तु वक्ष्यामि तवापराधं पापस्य सामात्यपरिच्छदस्य ।
राज्यं कुरूणामनुपूर्व्वभोज्यं क्रमागतो नः कुलधर्म्म एषः । त्वं पाप बुद्धेऽतिनृशंसकर्म्मन् राज्यं कुरूणामनयाद्विहंसि ।
राज्ये स्थितो धृतराष्ट्रो मनीषी तस्यानुजो विदुरो दीर्घदर्शी । एतावतिक्रम्य कथं नृपत्वं दुर्य्योधन प्रार्थयसेऽद्य मोहात् ।
राजा च क्षत्ता च महानुभावौ भीष्मे स्थिते परवन्तौ भवेतां । अयन्तु धर्म्मज्ञतया महात्मा न राज्यकामो नृवरो नदीजः ॥ ५०३५
राज्यन्तु पाण्डोरिदमप्रधृष्यं तस्याद्य पुत्त्राः प्रभवन्ति नान्ये । राज्यं तदेतन्निखिलं पाण्डवानां पैतामहं पुत्त्रपौत्त्रानुगामि ।
यद्वै ब्रूते कुरुमुख्यो महात्मा देवव्रतः सत्यसन्धो मनीषी । सर्व्वं तदस्माभिरहत्य कार्य्यं राज्यं स्वधर्म्मं परिपालयद्भिः ।
अनुज्ञया चाथ महाव्रतस्य ब्रूयान्नृपोऽयं विदुरस्तथैव । कार्य्यं भवेत्तत् सुहृद्भिर्नियुज्य धर्म्मं पुरस्कृत्य सुदीर्घकालं ।
न्यायागतं राज्यमिदं कुरूणां युधिष्ठिरः शास्तु वै धर्म्मपुत्त्रः । प्रचोदितो धृतराष्ट्रेण राज्ञा पुरस्कृतः शान्तनवेन चैव ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कृष्णवाक्ये सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥
॥ वासुदेव उवाच ॥ एवमुक्ते तु गान्धार्य्या धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । दुर्य्योधनमुवाचेदं राज्ञां मध्ये जनाधिप । ५०४०
दुर्य्योधन निबोधेदं यत् त्वां वक्ष्यामि पुत्त्रक । तथा तत् कुरु भद्रन्ते यद्यस्ति पितृगौरवं ।
सोमः प्रजापतिः पूर्व्वं कुरूणां वंशवर्द्धनः । सोमाद्बभूव षष्ठोऽयं ययातिर्नहुषात्मजः ।
तस्य पुत्त्रा बभूवुर्हि पञ्च राजर्षिसत्तमाः । तेषां यदुर्म्महातेजा ज्येष्ठः समभवत् प्रभुः ।
पूरुर्यवीयांश्च ततो योऽस्माकं वंशवर्द्धनः । शर्म्मिष्ठया संप्रसूतो दुहिता वृषपर्व्वणः ।
यदुश्च भरतश्रेष्ठ देवयान्याः सुतोऽभवत् । दौहित्रस्तात शुक्रस्य काव्यस्यामिततेजसः । ५०४५
यादवानां कुलकरो बलवान् वीर्य्यसम्मतः । अवमेने स तु क्षत्त्रं दर्पपूर्णः सुमन्दधीः ।
न चातिष्ठत् पितुः शास्त्रे बलदर्पविमोहितः । अवमेने च पितरं भ्रातॄंश्चाप्यपराजितः ।
पृथिव्याञ्चतुरन्तायां यदुरेवाभवद्बली । वशे कृत्वा स नृपतीन् न्यवसन्नागसाह्वये ।
तं पिता परमक्रुद्धो ययातिर्नहुषात्मजः । शशाप पुत्त्रं गान्धारे राज्याच्चापि व्यरोपयत् ।
ये चैनमन्ववर्त्तन्त भ्रातरो बलदर्पितं । शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिस्तनयानथ । ५०५०
यवीयांसं ततः पूरुं पुत्त्रं स्ववशवर्त्तिनं । राज्ये निवेशयामास विधेयं नृपसत्तमः ।
एवं ज्येष्ठोऽप्यथोत्सिक्तो न राज्यमभिजायते । यवीयांसोऽपि जायन्ते राज्यं वृद्धोपसेवया ।
तथैव सर्व्वधर्म्मज्ञः पितुर्म्मम पितामहः । प्रतीपः पृथिवीपालस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।

तस्य पार्थिवसिंहस्य राज्यं धर्म्मेण शासतः। त्रयः प्रजज्ञिरे पुत्रा देवकल्पा यशस्विनः।
देवापिरभवच्छ्रेष्ठो वाह्लीकस्तदनन्तरं। तृतीयः शान्तनुस्तात धृतिमान् मे पितामहः। ५०५५
देवापिस्तु महातेजास्त्वग्दोषी राजसत्तमः। धार्म्मिकः सत्यवादी च पितुः शुश्रूषणे रतः।
पौरजानपदानाञ्च सम्मतः साधुसत्कृतः। सर्व्वेषां बालवृद्धानां देवापिर्हृदयङ्गमः।
वदान्यः सत्यसन्धश्च सर्व्वभूतहिते रतः। वर्त्तमानः पितुः शास्त्रे ब्राह्मणानां तथैव च।
वाह्लीकस्य प्रियो भ्राता शान्तनोश्च महात्मनः। सौभ्रात्रञ्च परं तेषां सहितानां महात्मनां।
अथ कालस्य पर्य्याये वृद्धो नृपतिसत्तमः। सम्भारानभिषेकार्थं कारयामास शास्त्रतः। ५०६०
कारयामास सर्व्वाणि मङ्गलार्थानि वै विभुः। तं ब्राह्मणाश्च वृद्धाश्च पौरजानपदैः सह।
सर्व्वे निवारयामासुर्देवापेरभिषेचनं। स तच्छ्रुत्वा तु नृपतिरभिषेकनिवारणं।
अश्रुकण्ठोऽभवद्राजा पर्य्यशोचत चात्मजं। एवं वदान्यो धर्म्मज्ञः सत्यसन्धश्च सोऽभवत्।
प्रियः प्रजानामपि स त्वग्दोषेण प्रदूषितः। हीनाङ्गं पृथिवीपालं नाभिनन्दन्ति देवताः।
इति कृत्वा नृपश्रेष्ठं प्रत्यषेधन् द्विजर्षभाः। ततः प्रव्यथिताङ्गोऽसौ पुत्रशोकसमन्वितः। ५०६५
निवारितं नृपं दृष्ट्वा देवापिः संश्रितो वनं। वाह्लीको मातुलकुलं त्यक्त्वा राज्यं समाश्रितः।
पितृभ्रातॄन् परित्यज्य प्राप्तवान् परमर्द्धिमत्। वाह्लीकेन त्वनुज्ञातः शान्तनुर्लोकविश्रुतः।
पितर्य्युपरते राजन् राज्यकाममकारयत्। तथैवाहं मतिमता परिचिन्त्येह पाण्डुना।
ज्येष्ठः प्रभ्रंशितो राज्यात् हीनाङ्ग इति भारत। पाण्डुस्तु राज्यं सम्प्राप्तः कनीयानपि सन्नृपः।
विनाशे तस्य पुत्राणामिदं राज्यमरिन्दम। मय्यभागिनि राज्याय कथं त्वं राज्यमिच्छसि। ५०७०
अराजपुत्रो ह्यस्वामी परस्वं हर्त्तुमिच्छसि।

युधिष्ठिरो राजपुत्रो महात्मा न्यायागतं राज्यमिदञ्च तस्य। स कौरवस्यास्य कुलस्य भर्त्ता प्रशासिता चैव महानुभावः।

स सत्यसन्धः स तथाऽप्रमत्तः शास्त्रे स्थितो बन्धुजनस्य साधुः। प्रियः प्रजानां सुहृदानुकम्पी जितेन्द्रियः साधुजनस्य भर्त्ता।

क्षमा तितिक्षा दम आर्जवञ्च सत्यव्रतत्वं श्रुतमप्रमादः। भूतानुकम्पा ह्यनुशासनञ्च युधिष्ठिरे राजगुणाः समस्ताः।

अराजपुत्रस्त्वमनार्य्यवृत्तो लुब्धः सदा बन्धुषु पापबुद्धिः। क्रमागतं राज्यमिदं परेषां हर्त्तुं कथं शक्ष्यसि दुर्व्विनीत। ५०७५

प्रयच्छ राज्यार्द्धमपेतमोहः सवाहनं त्वं सपरिच्छदञ्च। ततोऽवशेषं तव जीवितस्य सहानुजस्यैव भवेन्नरेन्द्र।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कृष्णवाक्ये ऽष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४८॥

वासुदेव उवाच॥ एवमुक्ते तु भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च। गान्धार्य्या धृतराष्ट्रेण न वै मन्दोऽन्वबुध्यत।
अवधूयोत्थितो मन्दः क्रोधसंरक्तलोचनः। अन्वद्रवन्त तं पश्चात् राजानस्त्यक्तजीविताः।
आज्ञापयच्च राज्ञस्तान् पार्थिवान् नष्टचेतसः। प्रयाध्वं वै कुरुक्षेत्रं पुष्योऽद्येति पुनः पुनः।
ततस्ते पृथिवीपालाः प्रययुः सहसैनिकाः। भीष्मं सेनापतिं कृत्वा संहृष्टाः कालचोदिताः। ५०८०
अक्षौहिण्यो दशैका च कौरवाणां समागताः। तासां प्रमुखतो भीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत।

यदत्र युक्तं प्राप्तश्च तद्विधत्स्व विशाम्पते । उक्तं भीष्मेण यद्वाक्यं द्रोणेन विदुरेण च ।
गान्धार्य्या धृतराष्ट्रेण समक्षं मम भारत । एतत्ते कथितं राजन् यद्वृत्तं कुरुसंसदि ।
साम्यमादौ प्रयुक्तं मे राजन् सौभ्रात्रमिच्छता । अभेदायास्य वंशस्य प्रजानाञ्च विवृद्धये ।
पुनर्भेदश्च मे युक्तो यदा साम्ना न गृह्यते । कर्म्मानुकीर्त्तनञ्चैव देवमानुषसंहितं ।
यदा नाद्रियते वाक्यं सामपूर्व्वं सुयोधनः । तदा मया समानीय भेदिताः सर्व्वपार्थिवाः ।
अद्भुतानिच घोराणि दारुणानि च भारत । अमानुषाणि कर्म्माणि दर्शितानि मया विभो ।
निर्भर्त्सयित्वा राज्ञस्तांस्तृणीकृत्य सुयोधनं । राधेयं भीषयित्वा च सौबलञ्च पुनः पुनः ।
द्यूततो धार्त्तराष्ट्राणां निन्दां कृत्वा तथा पुनः । भेदयित्वा नृपान् सर्व्वान् वाग्भिर्मन्त्रेण चासकृत् ।
पुनः सामाभिसंयुक्तं सम्प्रदानमथाब्रुवं । अभेदात् कुरुवंशस्य कार्य्ययोगात्तथैव च ।
ते शूरा धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य विदुरस्य च । तिष्ठेयुः पाण्डवाः सर्व्वे हित्वा मानमधश्चराः ।
प्रयच्छन्तु च ते राज्यमनीशास्ते भवन्तु च । यथाह राजा गाङ्गेयो विदुरश्च हितं तव ।
सर्व्वं भवतु ते राज्यं पञ्च ग्रामान् विसर्ज्जय । अन्यथा भरणीया हि पितुस्ते राजसत्तम ।
एवमुक्तोऽपि दुष्टात्मा नैव भावं व्यमुञ्चत । दण्डञ्चतुर्थं पश्यामि तेषु पापेषु नान्यथा ।
निर्य्याताश्च विनाशाय कुरुक्षेत्रं नराधिपाः । एतत्ते कथितं राजन् यद्वृत्तं कुरुसंसदि ।
न ते राज्यं प्रयच्छन्ति विना युद्धेन पाण्डव । विनाशहेतवः सर्व्वे प्रत्युपस्थितमृत्यवः ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्वाक्ये एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ समाप्तञ्च भगवद्यानपर्व्व ॥

॥ अथ सैन्यनिर्याणपर्व्व ॥ १० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनार्द्दनवचः श्रुत्वा धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । भ्रातॄनुवाच धर्म्मात्मा समक्षं केशवस्य ह ।
श्रुतं भवद्भिर्यद्वृत्तं सभायां कुरुसंसदि । केशवस्यापि यद्वाक्यं तत् सर्व्वमवधारितं ।
तस्मात् सेनाविभागं मे कुरुध्वं नरसत्तमाः । अक्षौहिण्यश्च सप्तैताः समेता विजयाय वै ।
तासां ये पतयः सप्त विख्यातास्तान्निबोधत । द्रुपदश्च विराटश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
सात्यकिश्चेकितानश्च भीमसेनश्च वीर्य्यवान् । एते सेनाप्रणेतारो वीराः सर्व्वे तनुत्यजः ।
सर्व्वे वेदविदः शूराः सर्व्वे सुचरितव्रताः । ह्रीमन्तो नीतिमन्तश्च सर्व्वे युद्धविशारदाः ।
इष्वस्त्रकुशलाः सर्व्वे तथा सर्व्वास्त्रयोधिनः । सप्तानामपि यो नेता सेनानां प्रविभागवित् ।
यः सहेत रणे भीष्मं शरार्च्चिःपावकोपमं । तन्तावत् सहदेवात्र प्रब्रूहि कुरुनन्दन ।
स्वमतं पुरुषव्याघ्र को नः सेनापतिः क्षमः ।
॥ सहदेव उवाच ॥ संयुक्त एकदुःखश्च वीर्य्यवांश्च महीपतिः । यं समाश्रित्य धर्म्मज्ञ स्वमंशमनुयुञ्ज्महे ।
मत्स्यो विराटो बलवान् कृतास्त्रो युद्धदुर्म्मदः । प्रसहिष्यति सङ्ग्रामे भीष्मं तांश्च महारथान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथोक्ते सहदेवेन वाक्ये वाक्यविशारदः । नकुलोऽनन्तरं तस्मादिदं वचनमब्रवीत् ।
वयसा शास्त्रतो धैर्य्यात् कुलेनाभिजनेन च । ह्रीमान् बलान्वितः श्रीमान् सर्व्वशास्त्रविशारदः ।
वेद शास्त्रं भरद्वाजाद्दुर्द्धर्षः सत्यसङ्गरः । यो नित्यं स्पर्द्धते द्रोणं भीष्मञ्चैव महाबलं । ५११०
श्लाघ्यः पार्थिववंशस्य प्रमुखे वाहिनीपतिः । पुत्त्रपौत्त्रैः परिवृतः शतशाख इव द्रुमः ।
यस्तताप तपो घोरं सदारः पृथिवीपतिः । रोषात् द्रोणविनाशाय वीरः समितिशोभनः ।
पितेवास्मान् समाधत्ते यः सदा पार्थिवर्षभः । श्वशुरो द्रुपदोऽस्माकं सेनाग्रं सम्प्रकर्षतु ।
स द्रोणभीष्मावायान्तौ सहेदिति मतिर्मम । स हि दिव्यास्त्रविद्राजा सखा चाङ्गिरसो नृपः ।
माद्रीसुताभ्यामुक्ते तु स्वमते कुरुनन्दनः । वासविर्वासवसमः सव्यसाच्यब्रवीद्वचः । ५११५
योऽयं तपःप्रभावेन ऋषिसन्तोषणेन च । दिव्यः पुरुष उत्पन्नो ज्वालावर्णो महाभुजः ।
धनुष्मान् कवची खड्गी रथमारुह्य दंशितः । दिव्यैर्हयवरैर्युक्तैरग्निकुण्डात् समुत्थितः ।
गर्ज्जन्निव महामेघो रथघोषेण वीर्य्यवान् । सिंहसंहननो वीरः सिंहतुल्यपराक्रमः ।
सिंहोरस्कः सिंहभुजः सिंहवक्षा महाबलः । सिंहप्रगर्ज्जनो वीरः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः ।
सुभ्रूः सुदंष्ट्रः सुहनुः सुबाहुः सुमुखोऽकृशः । सुजत्रुः सुविशालाक्षः सुपादः सुप्रतिष्ठितः । ५१२०
अभेद्यः सर्व्वशस्त्राणां प्रभिन्न इव वारणः । जज्ञे द्रोणविनाशाय सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
धृष्टद्युम्नमहं मन्ये सहेद्भीष्मस्य सायकान् । वज्राशनिसमस्पर्शान् दीप्तास्यानुरगानिव ।
यमदूतसमान् वेगे निपाते पावकोपमान् । रामेणाजौ विषहितान् वज्रनिष्पेषदारुणान् ।
पुरुषं तं न पश्यामि यः सहेत महाव्रतं । धृष्टद्युम्नमृते राजन्निति मे धीयते मतिः ।
क्षिप्रहस्तश्चित्रयोधी मतः सेनापतिर्मम । अभेद्यकवचः श्रीमान् मातङ्ग इव यूथपः । ५१२५
॥ भीमसेन उवाच ॥ वधार्थं यः समुत्पन्नः शिखण्डी द्रुपदात्मजः । वदन्ति सिद्धा राजेन्द्र ऋषयश्च समागताः ।
यस्य सङ्ग्राममध्ये तु दिव्यमस्त्रं प्रकुर्व्वतः । रूपं द्रक्ष्यन्ति पुरुषा रामस्येव महात्मनः ।
न तं युद्धे प्रपश्यामि यो भिन्द्यात्तं शिखण्डिनं । शस्त्रेण समरे राजन् सन्नद्धं स्यन्दने स्थितं ।
द्वैरथे समरे नान्यो भीष्मं हन्यान्महाव्रतं । शिखण्डिनमृते वीरं स मे सेनापतिर्मतः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सर्व्वस्य जगतस्तात सारासारं बलाबलं । सर्व्वं जानाति धर्म्मात्मा मतमेषाञ्च केशव. । ५१३०
यमाह कृष्णो दाशार्हः सोऽस्तु सेनापतिर्मम । कृतास्त्रोऽप्यकृतास्त्रो वा वृद्धो वा यदि वा युवा ।
एष नो विजये मूलमेष तात विपर्य्यये । अत्र प्राणाश्च राज्यञ्च भावाभावौ सुखासुखे ।
एष धाता विधाता च सिद्धिरत्र प्रतिष्ठिता । यमाह कृष्णो दाशार्हः सोऽस्तु नो वाहिनीपतिः ।
ब्रवीतु वदतां श्रेष्ठो निशा समभिवर्त्तते । ततः सेनापतिं कृत्वा कृष्णस्य वशवर्त्तिनः ।
रात्रेः शेषे व्यतिक्रान्ते प्रयास्यामो रणाजिरं । अधिवासितशस्त्राश्च कृतकौतुकमङ्गलाः । ५१३५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा धर्म्मराजस्य धीमतः । अब्रवीत् पुण्डरीकाक्षो धनञ्जयमवेक्ष्य ह ।
ममाप्येते महाराज भवद्भिर्य्य उदाहृताः । नेतारस्तव सेनाया मता विक्रान्तयोधिनः ।

सर्व्वे एव समर्था हि तव शत्रुं प्रबाधितुं । इन्द्रस्यापि भयं ह्येते जनयेयुर्महाहवे ।
किं पुनर्धार्त्तराष्ट्राणां लुब्धानां पापचेतसां । मयाऽपि हि महाबाहो त्वत्प्रियार्थं महाहवे ।
कृतो यत्नो महांस्तत्र शमः स्यादिति भारत । धर्म्मस्य गतमानृण्यं न स्म वाच्या विवक्षतां । ५१४०
कृतास्त्रं मन्यते बाल आत्मानमविचक्षणः । धार्तराष्ट्रो बलस्थञ्च पश्यत्यात्मानमातुरः ।
युज्यतां वाहिनी साधु वधसाध्या हि मे मताः । न धार्त्तराष्ट्राः शक्ष्यन्ति स्थातुं दृष्ट्वा धनञ्जयं ।
भीमसेनञ्च संक्रुद्धं यमौ चापि यमोपमौ । युयुधानद्वितीयञ्च धृष्टद्युम्नममर्षणं ।
अभिमन्युं द्रौपदेयान् विराटद्रुपदावपि । अक्षौहिणीपतींश्चान्यान्नरेन्द्रान् भीमविक्रमान् ।
सारवद्बलमस्माकं दुष्प्रधर्षं दुरासदं । धार्त्तराष्ट्रबलं सङ्ख्ये हनिष्यति न संशयः । ५१४५
धृष्टद्युम्नमहं मन्ये सेनापतिमरिन्दम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु कृष्णेन सम्प्राहृष्यन्नरोत्तमाः । तेषां प्रहृष्टमनसां नादः समभवन्महान् ।
योग इत्यथ सैन्यानां त्वरतां सम्प्रधावतां । हयवारणशब्दाश्च नेमिघोषाश्च सर्व्वतः ।
शङ्खदुन्दुभिघोषाश्च तुमुलाः सर्व्वतोऽभवन् । तदुग्रं सागरनिभं क्षुब्धं बलसमागमं ।
रथपत्तिगजोदग्रं महोर्म्मिभिरिवाकुलं । धावतामाह्वयानानां तनुत्राणञ्च बध्नतां । ५१५०
प्रयास्यतां पाण्डवानां ससैन्यानां समन्ततः । गङ्गेव पूर्णा दुर्द्धर्षा समदृश्यत वाहिनी ।
अग्रानीके भीमसेनो माद्रीपुत्रौ च दंशितौ । सौभद्रो द्रौपदेयाश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
प्रभद्रकाश्च पाञ्चाला भीमसेनमुखा ययुः । ततः शब्दः समभवत् समुद्रस्येव पर्व्वणि ।
हृष्टानां सम्प्रयातानां घोषो दिवमिवास्पृशत् । प्रहृष्टा दंशिता योधाः परानीकविदारणाः ।
तेषां मध्ये ययौ राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । शकटापणवेशाश्च यानयुग्यञ्च सर्व्वशः । ५१५५
कोषयन्त्रायुधञ्चैव ये च वैद्याश्चिकित्सकाः । फल्गुवच्च बलं किञ्चित् यच्चापि कृशदुर्व्वलं ।
तत्सङ्गृह्य ययौ राजा ये चापि परिचारकाः । उपप्लव्ये तु पाञ्चाली द्रौपदी सत्यवादिनी ।
सह स्त्रीभिर्निववृते दासीदाससमावृता । कृत्वा मूलप्रतीकारं गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ।
स्कन्धावारेण महता प्रययुः पाण्डुनन्दनाः । ददतो गां हिरण्यञ्च ब्राह्मणैरभिसंवृताः ।
स्तूयमाना ययू राजन् रथैर्मणिविभूषितैः । केकया धृष्टकेतुश्च पुत्रः काश्यस्य वा विभुः । ५१६०
श्रेणिमान् वसुदानश्च शिखण्डी चापराजितः । हृष्टास्तुष्टाः कवचिनः सशस्त्राः समलङ्कृताः ।
राजानमन्वयुः सर्व्वे परिवार्य्य युधिष्ठिरं । जघनार्द्धे विराटश्च याज्ञसेनिश्च सौमकिः ।
सुधर्म्मा कुन्तिभोजश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजाः । रथायुतानि चत्वारि हयाः पञ्चगुणास्तथा ।
पत्तिसैन्यं दशगुणं गजानामयुतानि षट् । अनाधृष्टिश्चेकितानो धृष्टकेतुश्च सात्यकिः ।
परिवार्य्य ययुः सर्व्वे वासुदेवधनञ्जयौ । आसाद्य तु कुरुक्षेत्रं व्यूढानीकाः प्रहारिणः । ५१६५
पाण्डवाः समदृश्यन्त नर्द्दन्तो वृषभा इव । तेऽवगाह्य कुरुक्षेत्रं शङ्खान् दध्मुररिन्दमाः ।
तथैव दध्मतुः शङ्खं वासुदेवधनञ्जयौ । पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं विस्फूर्ज्जितमिवाशनेः ।

निशम्य सर्व्वसैन्यानि समहृष्यन्त सर्व्वशः । शङ्खदुन्दुभिसंहृष्टः सिंहनादस्तरस्विनां ।
पृथिवीञ्चान्तरीक्षञ्च सागरांश्चानुनादयन्।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्याणपर्व्वणि कुरुक्षेत्रप्रवेशे पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देशे समे स्निग्धे प्रभूतयवसेन्धने । निवेशयामास तदा सेनां राजा युधिष्ठिरः । ५१७०
परिहृत्य श्मशानानि देवतायतनानि च । आश्रमांश्च महर्षीणां तीर्थान्यायतनानि च ।
मधुरानूषरे देशे शुचौ पुण्ये महामतिः । निवेशं कारयामास कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
ततश्च पुनरुत्थाय सुखं विश्रान्तवाहनः । प्रययौ पृथिवीपालैर्वृतः शतसहस्रशः ।
विद्राव्य शतशो गुल्मान् धार्त्तराष्ट्रस्य सैनिकान् । पर्य्यक्रामत् समन्ताच्च पार्थेन सह केशवः ।
शिविरं मापयामास धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । सात्यकिश्च रथोदारो युयुधानश्च वीर्य्यवान् । ५१७५
आसाद्य सरितं पुण्यां कुरुक्षेत्रे हिरण्वतीं । सूपतीर्थां शुचिजलां शर्करापङ्कवर्ज्जितां ।
खानयामास परिखां केशवस्तत्र भारत । गुप्त्यर्थमपि चादिश्य बलं तत्र न्यवेशयत् ।
विधिर्य्यः शिविरस्यासीत् पाण्डवानां महात्मनां । तद्विधानि नरेन्द्राणां कारयामास केशवः ।
प्रभूततरकाष्ठानि दुराधर्षतराणि च । भक्ष्यभोज्यान्नपानानि शतशोऽथ सहस्रशः ।
शिविराणि महार्हाणि राज्ञां तत्र पृथक् पृथक् । विमानानीव राजेन्द्र निविष्टानि महीतले । ५१८०
तत्रासन् शिल्पिनः प्राज्ञाः शतशो दत्तवेतनाः । सर्व्वोपकरणैर्युक्ता वैद्याः शास्त्रविशारदाः ।
ज्याधनुर्व्वर्म्मशस्त्राणां तथैव मधुसर्पिषोः । ससर्ज्जरसपांशूनां राशयः पर्व्वतोपमाः ।
बहूदकं सुयवसं तुषाङ्गारसमन्वितं । शिविरे शिविरे राजा सञ्चकार युधिष्ठिरः ।
महायन्त्राणि नाराचास्तोमराणि परश्वधाः । धनूंषि कवचादीनि ऋष्टयस्तूणसंयुताः ।
गजाः कण्टकसन्नाहा लोहवर्म्मोत्तरच्छदाः । दृश्यन्ते तत्र गिर्य्याभाः सहस्रशतयोधिनः । ५१८५
निविष्टान् पाण्डवांस्तत्र ज्ञात्वा मित्राणि भारत । अभिससृर्य्यथादेशं सबलाः सवाहनाः ।
चरितब्रह्मचर्य्यास्ते सोमपा भूरिदक्षिणाः । जयाय पाण्डुपुत्राणां समाजग्मुर्महीक्षितः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्याणपर्व्वणि शिविरादिनिर्माणे एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ युधिष्ठिरं सहानीकमुपायान्तं युयुत्सया । सन्निविष्टं कुरुक्षेत्रे वासुदेवेन पालितं ।
विराटद्रुपदाभ्याञ्च सपुत्राभ्यां समन्वितं । केकयैर्वृष्णिभिश्चैव पार्थिवैः शतशो वृतं ।
महेन्द्रमिव चादित्यैरभिगुप्तं महारथैः । श्रुत्वा दुर्य्योधनो राजा किं कार्य्यं प्रत्यपद्यत । ५१९०
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महामते । सम्भ्रमे तुमुले तस्मिन् यदासीत् कुरुजाङ्गले ।
व्यथयेयुरिमे देवान् सेन्द्रानपि समागमे । पाण्डवा वासुदेवश्च विराटद्रुपदौ तथा ।
धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः शिखण्डी च महारथः । युधामन्युश्च विक्रान्तो देवैरपि दुरासदः ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन । कुरूणां पाण्डवानाञ्च यद्यदासीद्विचेष्टितं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रतियाते तु दाशार्हे राजा दुर्य्योधनस्तदा । कर्णं दुःशासनञ्चैव शकुनिञ्चाब्रवीदिदं । ५१९५

अकृतेनैव कार्य्येण गतः पार्थानधोक्षजः। स एनान्मन्युना विष्टो ध्रुवं धक्ष्यत्यसंशयं।
इष्टो हि वासुदेवस्य पाण्डवैर्म्मम विग्रहः। भीमसेनार्ज्जुनौ चैव दाशार्हस्य मते स्थितौ।
अजातशत्रुरप्यर्थं भीमसेनवशानुगः। निकृतश्च मया पूर्व्वं सह सर्व्वैः सहोदरैः।
विराटद्रुपदौ चैव कृतवैरौ मया सह। तौ च सेनाप्रणेतारौ वासुदेववशानुगौ।
भविता विग्रहः सोऽयं तुमुलो लोमहर्षणः। तस्मात् सांग्रामिकं सर्व्वं कारयध्वमतन्द्रिताः। ५१००
शिविराणि कुरुक्षेत्रे क्रियन्तां वसुधाधिपाः। सुपर्य्याप्तावकाशानि दुरादेयानि शत्रुभिः।
आसन्नजलकाष्ठानि शतशोऽथ सहस्रशः। अच्छेद्याहारमार्गाणि रत्नोच्चयचितानि च।
विविधायुधपूर्णानि पताकाध्वजवन्ति च। समाश्च तेषां पन्थानः क्रियन्तां नगराद्बहिः।
प्रयाणं घुष्यतामद्य श्वोभूत इति माचिरं। ते तथेति प्रतिज्ञाय श्वो भूते चक्रिरे तथा।
हृष्टरूपा महात्मानो निवासाय महीक्षितां। ततस्ते पार्थिवाः सर्व्वे तच्छ्रुत्वा राजशासनं। ५१०५
आसनेभ्यो महार्हेभ्य उदतिष्ठन्नमर्षिताः। बाहून् परिघसङ्काशान् संस्पृशन्तः शनैः शनैः।
काञ्चनाङ्गददीप्तांश्च चन्दनागुरुभूषितान्। उष्णीषाणि नियच्छन्तः पुण्डरीकनिभैः करैः।
अन्तरीयोत्तरीयाणि भूषणानि च सर्व्वशः। ते रथान् रथिनः श्रेष्ठा हयांश्च हयकोविदाः।
सज्जयन्ति स्म नागांश्च नागशिक्षास्वनुष्ठिताः। अथ वर्म्माणि चित्राणि काञ्चनानि बहूनि च।
विविधानि च शस्त्राणि चक्रुः सर्व्वाणि सर्व्वशः। पदातयश्च पुरुषाः शस्त्राणि विविधानि च। ५११०
उपाजह्रुः शरीरेषु हेमचित्राण्यनेकशः। तदुत्सव इवोदग्रं सम्प्रहृष्टनराहृतं।
नगरं धार्त्तराष्ट्रस्य भारतासीत् समाकुलं। जनौघसलिलावर्त्तो रथनागाश्वमीनवान्।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः कोषसञ्चयरत्नवान्। चित्राभरणवर्म्मोर्म्मिशस्त्रनिर्म्मलफेनवान्।
प्रासादमालाद्रिवृतो रथ्यापणमहाह्रदः। योधचन्द्रोदयोद्भूतः कुरुराजमहार्णवः।
व्यदृश्यत तदा राजंश्चन्द्रोदय इवार्णवः। ५११५

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्य्याणपर्व्वणि दुर्य्योधनसैन्यसज्जायां द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ वासुदेवस्य तद्वाक्यमनुस्मृत्य युधिष्ठिरः। पुनः पप्रच्छ वार्ष्णेयं कथं मन्दोऽब्रवीदिदं।
अस्मिन्नभ्यागते काले किञ्च नः क्षममच्युत। कथञ्च वर्त्तमाना वै स्वधर्म्मान्न च्यवेमहि।
दुर्य्योधनस्य कर्णस्य शकुनेः सौबलस्य च। वासुदेव मतज्ञोऽसि मम सभ्रातृकस्य च।
विदुरस्यापि तद्वाक्यं श्रुतं भीष्मस्य चोभयोः। कुन्त्याश्च विपुलप्रज्ञ प्रज्ञा कार्त्स्न्येन ते श्रुता।
सर्व्वमेतदतिक्रम्य विचार्य्य च पुनः पुनः। क्षेमं यन्नो महाबाहो तत् ब्रवीह्यविचारयन्। ५१२०
श्रुत्वैतत् धर्म्मराजस्य धर्म्मार्थसहितं वचः। मेघदुन्दुभिनिर्घोषः कृष्णो वाक्यमथाऽब्रवीत्।
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ उक्तवानऽस्मि यद्वाक्यं धर्म्मार्थसहितं हितं। न तु तन्निकृतिप्रज्ञे कौरव्ये प्रतितिष्ठति।
न च भीष्मस्य दुर्म्मेधाः शृणोति विदुरस्य वा। मम वा भाषितं किञ्चित् सर्व्वमेवातिवर्त्तते।
नैष कामयते धर्म्मं नैष कामयते यशः। जितं स[illegible]र्व्वं दुरात्मा कर्णमाश्रितः।

बन्धमाज्ञापयामास मम चापि सुयोधनः । न च तं लब्धवान् कामं दुरात्मा पापनिश्चयः । ५२२५
न च भीष्मो न च द्रोणो युक्तं तत्राहतुर्वचः । सर्व्वे तमनुवर्त्तन्ते ऋते विदुरमच्युत ।
शकुनिः सौबलश्चैव कर्णदुःशासनावपि । त्वय्ययुक्तान्यभाषन्त मूढा मूढममर्षणं ।
किञ्च तेन मयोक्तेन यान्यभाषत कौरवः । संक्षेपेण दुरात्माऽसौ न युक्तं त्वयि वर्त्तते ।
पार्थिवेषु न सर्व्वेषु य इमे तव सैनिकाः । यत् पापं यन्न कल्याणं सर्व्वं तस्मिन् प्रतिष्ठितं ।
न चापि वयमप्यर्थं परित्यागेन कर्हिचित् । कौरवैः शममिच्छामस्तच्च युद्धमनन्तरं । ५२३०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्व्वे वासुदेवस्य भाषितं । अब्रुवन्तो मुखं राज्ञः समुदैक्षन्त भारत ।
युधिष्ठिरस्त्वभिप्रायमभिलक्ष्य महीक्षितां । योगमाज्ञापयामास भीमार्ज्जुनयमैः सह ।
ततः किलकिलाभूतमनीकं पाण्डवस्य ह । आज्ञापिते तदा योगे समहृष्यन्त सैनिकाः ।
अवध्यानां वधं पश्यन् धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । निःश्वसन् भीमसेनञ्च विजयञ्चेदमब्रवीत् ।
यदर्थं वनवासश्च प्राप्तं दुःखञ्च यन्मया । सोऽयमस्मानुपैत्येव परोऽनर्थः प्रयत्नतः । ५२३५
तस्मिन् यत्नः कृतोऽस्माभिः स नो हीनः प्रयत्नतः । अकृते तु प्रयत्नेऽस्मानुपावृत्तः कलिर्महान् ।
कथं ह्यवध्यैः सङ्ग्रामः कार्य्यः सह भविष्यति । कथं हत्वा गुरून् वृद्धान् विजयो नो भविष्यति ।
तच्छ्रुत्वा धर्म्मराजस्य सव्यसाची परन्तपः । यदुक्तं वासुदेवेन श्रावयामास तद्वचः ।
उक्तवान् देवकीपुत्त्रः कुन्त्याश्च विदुरस्य च । वचनं तत्त्वया राजन्निखिलेनावधारितं ।
न च तौ वक्ष्यतोऽधर्म्ममिति मे नैष्ठिकी मतिः । नापि युक्तञ्च कौन्तेय निवर्त्तितुमयुध्यतः । ५२४०
तच्छ्रुत्वा वासुदेवोऽपि सव्यसाचिवचस्तदा । स्मयमानोऽब्रवीद्वाक्यं पार्थमेवमिति ब्रुवन् ।
ततस्ते धृतसङ्कल्पा युद्धाय सहसैनिकाः । पाण्डवेया महाराज तां रात्रिं सुखमावसन् ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्याणपर्व्वणि युधिष्ठिरार्ज्जुनसंवादे त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ व्युष्टायां वै रजन्यां हि राजा दुर्य्योधनस्ततः । व्यभजत्तान्यनीकानि दश चैकञ्च भारत ।
नरहस्तिरथाश्वानां सारं मध्यञ्च फल्गु च । सर्व्वेष्वेतेष्वनीकेषु सन्दिदेश नराधिपः ।
सानुकर्षाः सतूणीराः सवरूथाः सतोमराः । सोपासङ्गाः सशक्तीकाः सनिषङ्गाः सर्ष्टयः । ५२४५
सध्वजाः सपताकाश्च सशरासनतोमराः । रज्जुभिश्च विचित्राभिः सपाशाः सपरिस्तराः ।
सकचग्रहविक्षेपाः सतैलगुडवालुकाः । साशीविषघटाः सर्व्वे ससर्ज्जरसपांशवः ।
सघण्टफलकाः सर्व्वे सायोगुडजलोपलाः । सशूलभिन्दिपालाश्च समधूच्छिष्टमुद्गराः ।
सकाण्डदण्डकाः सर्व्वे ससीरविषतोमराः । सशूर्पपिटकाः सर्व्वे सदात्राङ्कुशतोमराः ।
सकीलकवचाः सर्व्वे वासीवृक्षादनान्विताः । व्याघ्रचर्म्मपरीवारा द्वीपिचर्म्मावृताश्च ते । ५२५०
सर्ष्टयः सशृङ्गाश्च सप्रासविविधायुधाः । सकुठाराः सकुद्दालाः सतैलक्षौमसर्पिषः ।
रुक्मजालप्रतिच्छन्ना नानामणिविभूषिताः । चित्रानीकाः सुवपुषो ज्वलिता इव पावकाः ।
तथा कवचिनः शूराः शस्त्रेषु कृतनिश्चयाः । कुली[illegible]ाः सारथ्ये विनिवेशिताः ।

बह्वारिष्टा बहुकचा बहुध्वजपताकिनः । बह्वाभरणनिर्व्यूहा बहुचर्म्मासिपट्टिशाः ।
चतुर्युजो रथाः सर्व्वे सर्व्वे चोत्तमवाजिनः । सप्रासयष्टिकाः सर्व्वे सर्व्वे धृतशरासनाः । ५२५५
धुर्य्ययोर्हययोरेकस्तथान्यौ पार्ष्णिसारथी । तौ चापि रथिनां श्रेष्ठौ रथी च हयवित्तथा ।
नगराणीव गुप्तानि दुराधर्षाणि शत्रुभिः । आसन्रथसहस्राणि हेममालीनि सर्व्वशः ।
यथा रथास्तथा नागा बद्धकक्षाः स्वलङ्कृताः । बभूवुः सप्तपुरुषा रत्नवन्त इवाद्रयः ।
द्वावङ्कुशधरौ तत्र द्वावुत्तमधनुर्द्धरौ । द्वौ वरासिधरौ राजन्नेकः शक्तिपिनाकधृक् ।
गजैर्मत्तैः समाकीर्णं सर्व्वमायुधकोशकैः । तद्बभूव बलं राजन् कौरव्यस्य महात्मनः । ५२६०
आमुक्तकवचैर्युक्तैः सपताकैः स्वलङ्कृतैः । सादिभिश्चोपपन्नास्तु तथा चायुतशो हयाः ।
असङ्ग्राहाः सुसम्पन्ना हेमभाण्डपरिच्छदाः । अनेकशतसाहस्राः सर्व्वे सादिवशे स्थिताः ।
नानारूपविकाराश्च नानाकवचशस्त्रिणः । पदातिनो नरास्तत्र बभूवुर्हेममालिनः ।
रथस्यासन् दश गजा गजस्य दश वाजिनः । नरा दश हयस्यासन् पादरक्षाः समन्ततः ।
रथस्य नागाः पञ्चाशन्नागस्यासन् शतं हयाः । हयस्य पुरुषाः सप्त भिन्नसन्धानकारिणः । ५२६५
सेना पञ्चशतं नागा रथास्तावन्त एव च । दशसेना च पृतना पृतना दशवाहिनी ।
सेना च वाहिनी चैव पृतना ध्वजिनी चमूः । अक्षौहिणी तु पर्य्यायैर्निरुक्ता च वरूथिनी ।
एवं व्यूढान्यनीकानि कौरवेयेण धीमता । अक्षौहिण्यो दशैका च सङ्ख्याताः सप्त चैव ह ।
अक्षौहिण्यस्तु सप्तैव पाण्डवानामभूद्बलं । अक्षौहिण्यो दशैका च कौरवाणामभूद्बलं ।
नराणां पञ्चपञ्चाशदेषा पत्तिर्विधीयते । सेनामुखञ्च तिस्रस्ता गुल्म इत्यभिशब्दितं । ५२७०
त्रयो गुल्मा गणस्त्वासीन् गणास्त्वयुतशोऽभवन् । दुर्य्योधनस्य सेनासु योत्स्यमानाः प्रहारिणः ।
तत्र दुर्य्योधनो राजा शूरान् बुद्धिमतो नरान् । प्रसमीक्ष्य महाबाहुश्चक्रे सेनापतींस्तदा ।
पृथगक्षौहिणीनाञ्च प्रणेतॄन्नरसत्तमान् । विधिवत् पूर्व्वमानीय पार्थिवानभ्यभाषत ।
कृपं द्रोणञ्च शल्यञ्च सैन्धवञ्च जयद्रथं । सुदक्षिणञ्च काम्बोजं कृतवर्म्माणमेव च ।
द्रोणपुत्रञ्च कर्णञ्च भूरिश्रवसमेव च । शकुनिं सौबलञ्चैव बाह्लीकञ्च महाबलं । ५२७५
दिवसे दिवसे तेषां प्रतिवेलञ्च भारत । चक्रे स विविधाः पूजाः प्रत्यक्षञ्च पुनः पुनः ।
तथा विनियताः सर्व्वे ये च तेषां पदानुगाः । बभूवुः सैनिका राजन् प्रियं राज्ञश्चिकीर्षवः ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्य्याणपर्व्वणि दुर्य्योधनसैन्यविभागे चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शान्तनवं भीष्मं प्राञ्जलिर्धृतराष्ट्रजः । सह सर्व्वैर्महीपालैरिदं वचनमब्रवीत् ।
ऋते सेनाप्रणेतारं पृतना सुमहत्यपि । दीर्य्यते युद्धमासाद्य पिपीलिकपुटं यथा ।
न हि जातु द्वयोर्बुद्धिः समा भवति कर्हिचित् । शौर्य्यञ्च बलनेतॄणां स्पर्द्धते च परस्परं । ५२८०
श्रूयते च महाप्राज्ञ हैहयानमितौजसः । अभ्यय[illegible]णाः सर्व्वे समुच्छ्रितकुशध्वजाः ।
तानभ्ययुस्तदा वैश्याः शूद्राश्चैव पितामह [illegible]ा वर्णा एकतः क्षत्रियर्षभाः ।

ततो युद्धेऽभ्यभज्यन्त त्रयो वर्णाः पुनः पुनः । क्षत्रियास्त्वन्वयेनैव ब्राह्मणैकतो बलं ।
ततस्ते क्षत्रियानेव पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः । तेभ्यः शशंसुर्धर्म्मज्ञा याथातथ्यं पितामह ।
वयमेकस्य शृण्वाना महाबुद्धिमतो रणे । भवन्तस्तु पृथक् सर्व्वे स्वबुद्धिवशवर्त्तिनः । ५२८५
ततस्ते ब्राह्मणाश्चक्रुरेकं सेनापतिं द्विजं । नयेषु कुशलं शूरमजयन् क्षत्रियांस्ततः ।
एवं ये कुशलं शूरं हिते स्थितमकल्मषं । सेनापतिं प्रकुर्व्वन्ति ते जयन्ति रणे रिपून् ।
भवानुशनसा तुल्यो हितैषी च सदा मम । असंहार्य्यः स्थितो धर्म्मे स नः सेनापतिर्भव ।
रश्मिवतामिवादित्यो वीरुधामिव चन्द्रमाः । कुवेर इव यक्षाणां देवानामिव वासवः ।
पर्व्वतानां यथा मेरुः सुपर्णः पक्षिणां यथा । कुमार इव भूतानां वसूनामिव हव्यवाट् । ५२९०
भवता हि वयं गुप्ताः शक्रेणेव दिवौकसः । अनाधृष्या भविष्यामस्त्रिदशानामपि ध्रुवं ।
प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः । वयं त्वामनुयास्यामः सौरभेया इवर्षभं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत । यथैव हि भवन्तो मे तथैव मम पाण्डवाः ।
अपि चैव मया श्रेयो वाच्यं तेषां नराधिप । संयोद्धव्यं तवार्थाय यथा मे समयः कृतः ।
न च पश्यामि योद्धारमात्मनः सदृशं भुवि । ऋते तस्मान्नरव्याघ्रात् कुन्तीपुत्राद्धनञ्जयात् । ५२९५
स हि वेद महाबुद्धिर्दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः । न तु मां विवृतो युद्धे जातु युध्येत पाण्डवः ।
अहन्त्वेव क्षणेनैव निर्म्मनुष्यमिदं जगत् । कुर्य्यां शस्त्रबलेनैव ससुरासुरराक्षसं ।
न त्वेवोत्सादनीया मे पाण्डोः पुत्रा जनाधिप । तस्मात् योधान् हनिष्यामि प्रयोगेणायुतं सदा ।
एवमेषां करिष्यामि निधनं कुरुनन्दन । न चेत्ते मां हनिष्यन्ति पूर्व्वमेव समागमे ।
सेनापतिस्त्वहं राजन् समयेनापरेण ते । भविष्यामि यथाकामं तन्मे श्रोतुमिहार्हसि । ५३००
कर्णो वा युध्यतां पूर्व्वमहं वा पृथिवीपते । स्पर्द्धते हि सदाऽत्यर्थं सूतपुत्रो मया रणे ।
॥ कर्ण उवाच ॥ नाहं जीवति गाङ्गेये राजन् योत्स्ये कथञ्चन । हते भीष्मे तु योत्स्यामि सह गाण्डीवधन्वना ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सेनापतिञ्चक्रे विधिवद्भूरिदक्षिणं । धृतराष्ट्रात्मजो भीष्मं सोऽभिषिक्तो व्यरोचत ।
ततो भेरीश्च शङ्खांश्च शतशोऽथ सहस्रशः । वादयामासुरव्यग्रा वादका राजशासनात् ।
सिंहनादाश्च विविधा वाहनानाञ्च निस्वनाः । प्रादुरासीदनभ्रे च वर्षं रुधिरकर्द्दमं । ५३०५
निर्घाताः पृथिवीकम्पा गजबृंहितनिस्वनाः । आसंश्च सर्व्वयोधानां पातयन्तो मनांस्युत ।
वाचश्चाप्यशरीरिण्यो दिवश्चोल्काः प्रपेदिरे । शिवाश्च भयवेदिन्यो नेदुर्दीप्तस्वरा भृशं ।
सैनापत्ये यदा राजा गाङ्गेयमभिषिक्तवान् । तदैतान्युग्ररूपाणि अभवन् शतशो नृप ।
ततः सेनापतिं कृत्वा भीष्मं परबलार्द्दनं । वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठान् गोभिर्निष्कैश्च भूरिशः ।
वर्द्धमानो जयाशीर्भिर्निर्ययौ सैनिकैर्वृतः । आपगेयं पुरस्कृत्य भ्रातृभिः सहितस्तदा । ५३१०
स्कन्धावारेण महता कुरुक्षेत्रं जगाम च । परिक्रम्य कुरुक्षेत्रं कर्णेन सह कौरवः ।

शिविरं मापयामास समे देशे जनाधिप । मधुरानूषरे देशे प्रभूतयवसेन्धने ।
यथैव हास्तिनपुरं तद्वच्छिविरमाबभौ ।
इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्याणपर्व्वणि भीष्मसेनापत्ये पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ आपगेयं महात्मानं भीष्मं शस्त्रभृतां वरं । पितामहं भारतानां ध्वजं सर्व्वमहीक्षितां ।
बृहस्पतिसमं बुद्ध्या क्षमया पृथिवीसमं । समुद्रमिव गाम्भीर्य्ये हिमवन्तमिव स्थिरं ।
प्रजापतिमिवौदार्य्ये तेजसा भास्करोपमं । महेन्द्रमिव शत्रूणां ध्वंसनं शरवृष्टिभिः ।
रणयज्ञे प्रवितते सुभीमे लोमहर्षणे । दीक्षितं चिररात्राय श्रुत्वा तत्र युधिष्ठिरः ।
किमब्रवीन्महाबाहुः सर्व्वशस्त्रभृतां वरः । भीमसेनार्ज्जुनौ वाऽपि कृष्णो वा प्रत्यभाषत ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपद्धर्म्मार्थकुशलो महाबुद्धिर्युधिष्ठिरः । सर्व्वान् भ्रातॄन् समानीय वासुदेवञ्च शाश्वतं ।
उवाच वदतां श्रेष्ठः सान्त्वपूर्व्वमिदं वचः । पर्य्याक्रामत सैन्यानि यत्तास्तिष्ठत दंशिताः ।
पितामहेन वो युद्धं पूर्व्वमेव भविष्यति । तस्मात् सप्तसु सेनासु प्रणेतॄन् मम पश्यत ।
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ यथाऽर्हति भवान् वक्तुमस्मिन् काले ह्युपस्थिते । तथेदमर्थवद्वाक्यमुक्तं ते भरतर्षभ ।
रोचते मे महाबाहो क्रियतां यदनन्तरं । नायकास्तव सेनायां क्रियन्तामिह सप्त वै ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो द्रुपदमानाय्य विराटं शिनिपुङ्गवं । धृष्टद्युम्नञ्च पाञ्चाल्यं धृष्टकेतुञ्च पार्थिव ।
शिखण्डिनञ्च पाञ्चाल्यं सहदेवञ्च मागधं । एतान् सप्त महाभागान् वीरान् युद्धाभिकाङ्क्षिणः ।
सेनाप्रणेतॄन् विधिवदभ्यषिञ्चत् युधिष्ठिरः । सर्व्वसेनापतिञ्चात्र धृष्टद्युम्नञ्चकार ह ।
द्रोणान्तहेतोरुत्पन्नो य इद्धाज्जातवेदसः । सर्व्वेषामेव तेषान्तु समस्तानां महात्मनां ।
सेनापतिपतिञ्चक्रे गुडाकेशं धनञ्जयं । अर्ज्जुनस्यापि नेता च संयन्ता चैव वाजिनां ।
सङ्कर्षणानुजः श्रीमान्महाबुद्धिर्ज्जनार्द्दनः । तद्दृष्ट्वोपस्थितं युद्धं समासन्नं महात्ययं ।
प्राविशत् भवनं राजन् पाण्डवस्य हलायुधः । सहाक्रूरप्रभृतिभिर्गदसाम्बोद्धवादिभिः ।
रौक्मिणेयाहुकसुतैश्चारुदेष्णपुरोगमैः । वृष्णिमुख्यैरधिगतैर्व्याघ्रैरिव बलोत्कटैः ।
अभिगुप्तो महाबाहुर्म्मरुद्भिरिव वासवः । नीलकौशेयवसनः कैलासशिखरोपमः ।
सिंहखेलगतिः श्रीमान् मदरक्तान्तलोचनः । तं दृष्ट्वा धर्म्मराजश्च केशवश्च महाद्युतिः ।
उदतिष्ठंस्ततः पार्थो भीमकर्म्मा वृकोदरः । गाण्डीवधन्वा ये चान्ये राजानस्तत्र केचन ।
पूजयाञ्चक्रिरे ते वै समायान्तं हलायुधं । ततस्तं पाण्डवो राजा करे पस्पर्श पाणिना ।
वासुदेवपुरोगास्तं सर्व्व एवाभ्यवादयन् । विराटद्रुपदौ वृद्धावभिवाद्य हलायुधः ।
युधिष्ठिरेण सहित उपाविशदरिन्दमः । ततस्तेषूपविष्टेषु पार्थिवेषु समन्ततः ।
वासुदेवमभिप्रेक्ष्य रौहिणेयोऽभ्यभाषत । भवितायं महारौद्रो दारुणः पुरुषक्षयः ।
दिष्टमेतत् ध्रुवं मन्ये न शक्यमतिवर्त्तितुं । अस्मात् युद्धात् समुत्तीर्णानपि वः ससुहृज्जनान् ।

अरोगानक्षतैर्देहैर्द्रक्ष्यामीति मतिर्मम । समेतं पार्थिवं क्षत्रं कालपक्वमसंशयं । ५३४०
विमर्द्दश्च महान् भावी मांसशोणितकर्द्दमः । उक्तो मया वासुदेवः पुनःपुनरुपह्वरे ।
सम्बन्धिषु समां वृत्तिं वर्त्तस्व मधुसूदन । पाण्डवा हि यथाऽस्माकं तथा दुर्य्योधनो नृपः ।
तस्यापि क्रियतां साह्यं पर्य्येति पुनःपुनः । तच्च मे नाकरोद्वाक्यं त्वदर्थं मधुसूदनः ।
निर्विष्टः सर्व्वभावेन धनञ्जयमवेक्ष्य च । ध्रुवो जयः पाण्डवानामिति मे निश्चिता मतिः ।
तथा ह्यभिनिवेशोऽयं वासुदेवस्य भारत । न चाहमुत्सहे कृष्णमृते लोकमुदीक्षितुं । ५३४५
ततोऽहमनुवर्त्तामि केशवस्य चिकीर्षितं । उभौ शिष्यौ हि मे वीरौ गदायुद्धविशारदौ ।
तुल्यस्नेहोऽस्म्यतो भीमे तथा दुर्य्योधने नृपे । तस्मात् यास्यामि तीर्थानि सरस्वत्या निषेवितुं ।
न हि शक्ष्यामि कौरव्यान्नश्यमानानुपेक्षितुं । एवमुक्त्वा महाबाहुरनुज्ञातश्च पाण्डवैः ।
तीर्थयात्रां ययौ रामो निवर्त्त्य मधुसूदनं ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्य्याणपर्व्वणि रामगमने षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मकस्य महात्मनः । हिरण्यरोम्णो नृपतेः साक्षादिन्द्रसखस्य वै । ५३५०
आकृकानामधिपतेर्भोजस्यातियशस्विनः । दाक्षिणात्यपतेः पुत्रो दिक्षु रुक्मीति विश्रुतः ।
यः किम्पुरुषसिंहस्य गन्धमादनवासिनः । कृत्स्नं शिष्यो धनुर्व्वेदं चतुष्पादमवाप्तवान् ।
यो माहेन्द्रं धनुर्लेभे तुल्यं गाण्डीवतेजसा । शार्ङ्गेण च महाबाहुः सम्मितं दिव्यलक्षणं ।
त्रीण्येवैतानि दिव्यानि धनूंषि दिविचारिणां । वारुणं गाण्डिवं तत्र माहेन्द्रं विजयं धनुः ।
शार्ङ्गन्तु वैष्णवं प्राहुर्दिव्यं तेजोमयं धनुः । धारयामास तत् कृष्णः परसेनाभयावहं । ५३५५
गाण्डीवं पावकाल्लेभे खाण्डवे पाकशासनिः । द्रुमाद्रुक्मी महातेजा विजयं प्रत्यपद्यत ।
सञ्छिद्य मौरवान् पाशान्निहत्य मुरमोजसा । निर्जित्य नरकं भौममाहृत्य मणिकुण्डले ।
षोडश स्त्रीसहस्राणि रत्नानि विविधानि च । प्रतिपेदे हृषीकेशः शार्ङ्गञ्च धनुरुत्तमं ।
रुक्मी तु विजयं लब्ध्वा धनुर्मेघनिभस्वनं । विभीषयन्निव जगत् पाण्डवानभ्यवर्त्तत ।
नामृष्यत पुरा योऽसौ स्वबाहुबलगर्व्वितः । रुक्मिण्या हरणं वीरो वासुदेवेन धीमता । ५३६०
कृत्वा प्रतिज्ञां नाहत्वा निवर्त्तिष्ये जनार्द्दनं । ततोऽन्वधावद्वार्ष्णेयं सर्व्वशस्त्रभृतां वरं ।
सेनया चतुरङ्गिण्या महत्या दूरपातया । विचित्रायुधवर्म्मिण्या गङ्गयेव प्रवृद्धया ।
स समासाद्य वार्ष्णेयं योगिनामीश्वरं प्रभुं । व्यंसितो व्रीडितो राजन्नाजगाम स कुण्डिनं ।
यत्रैव कृष्णेन रणे निर्ज्जितः परवीरहा । तत्र भोजकटं नाम कृतं नगरमुत्तमं ।
सैन्येन महता तेन प्रभूतगजवाजिना । पुरं तद्भुवि विख्यातं नाम्ना भोजकटं नृप । ५३६५
स भोजराजः सैन्येन महता परिवारितः । अक्षौहिण्या महावीर्य्यः पाण्डवान् क्षिप्रमागमत् ।
ततः स कवची धन्वी तली खड्गी शरासनी । ध्वजेनादित्यवर्णेन प्रविवेश महाचमूं ।
विदितः पाण्डवेयानां वासुदेवप्रियेप्सया । युधिष्ठिरस्तु तं राजा प्रत्युद्गम्याभ्यपूजयत् ।

स पूजितः पाण्डुपुत्रैर्यथान्यायं सुसंस्कृतः। प्रतिपूज्य तु तान् सर्व्वान् विश्रान्तः सहसैनिकः।
उवाच मध्ये वीराणां कुन्तीपुत्रं धनञ्जयं। सहायोऽस्मि स्थितो युद्धे यदि भीतोऽसि पाण्डव। ५३७०
करिष्यामि रणे साह्यमसह्यं तव शत्रुभिः। न हि मे विक्रमे तुल्यः पुमानस्तीह कश्चन।
हनिष्यामि रणे भागं यं मे दास्यसि पाण्डव। अपि द्रोणकृपौ वीरौ भीष्मकर्णावथो पुनः।
अथ वा सर्व्व एवैते तिष्ठन्तु वसुधाधिपाः। निहत्य समरे शत्रूंस्तव दास्यामि मेदिनीं।
इत्युक्तो धर्म्मराजस्य केशवस्य च सन्निधौ। शृण्वतां पार्थिवेन्द्राणामन्येषाञ्चैव सर्व्वशः।
वासुदेवमभिप्रेक्ष्य धर्म्मराजञ्च पाण्डवं। उवाच धीमान् कौन्तेयः प्रहस्य सखिपूर्व्वकं। ५३७५
कौरवाणां कुले जातः पाण्डोः पुत्रो विशेषतः। द्रोणं व्यपदिशन् शिष्यो वासुदेवसहायवान्।
भीतोऽस्मीति कथं ब्रूयां दधानो गाण्डिवं धनुः। युध्यमानस्य मे वीर गन्धर्व्वैः सुमहाबलैः।
सहायो घोषयात्रायां कस्तदासीत् सखा मम। तथा प्रतिभये तस्मिन् देवदानवसङ्कुले।
खाण्डवे युध्यमानस्य कः सहायस्तदाऽभवत्। निवातकवचैर्युद्धे कालकेयैश्च दानवैः।
तत्र मे युध्यमानस्य कः सहायस्तदाऽभवत्। तथा विराटनगरे कुरुभिः सह सङ्गरे। ५३८०
युध्यतो बहुभिस्तत्र कः सहायोऽभवन्मम। उपजीव्य रणे रुद्रं शक्रं वैश्रवणं यमं।
वरुणं पावकञ्चैव कृपं द्रोणञ्च माधवं। धारयन् गाण्डिवं दिव्यं धनुस्तेजोमयं दृढं।
अक्षय्यशरसंयुक्तो दिव्यास्त्रपरिबृंहितः। कथमस्मद्विधो ब्रूयात् भीतोऽस्मीति यशोहरं।
वचनं नरशार्दूल वज्रायुधमपि स्वयं। नास्मि भीतो महाबाहो सहायार्थश्च नास्ति मे।
यथाकामं यथायोगं गच्छ वाऽन्यत्र तिष्ठ वा। विनिवर्त्य ततो रुक्मी सेनां सागरसन्निभां। ५३८५
दुर्य्योधनमुपागच्छत्तथैव भरतर्षभ। तथैव चाभिगम्यैनमुवाच वसुधाधिपः।
प्रत्याख्यातश्च तेनापि स तदा शूरमानिना। द्वावेव तु महाराज तस्मात् युद्धादपेयतुः।
रौहिणेयश्च वार्ष्णेयो रुक्मी च वसुधाधिपः। गते रामे तीर्थयात्रां भीष्मकस्य सुते तथा।
उपाविशन् पाण्डवेया मन्त्राय पुनरेव च। समितिर्धर्म्मराजस्य सा पार्थिवसमाकुला।
शुशुभे तारकैश्चित्रा द्यौश्चन्द्रेणेव भारत। ५३९०

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्याणपर्व्वणि रुक्मिप्रत्याख्याने सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ तथा व्यूढेष्वनीकेषु कुरुक्षेत्रे द्विजर्षभ। किमकुर्व्वंश्च कुरवः कालेनाभिप्रचोदिताः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा व्यूढेष्वनीकेषु यत्तेषु भरतर्षभ। धृतराष्ट्रो महाराज सञ्जयं वाक्यमब्रवीत्।
एहि सञ्जय सर्व्वं मे आचक्ष्वानवशेषतः। सेनानिवेशे यद्वृत्तं कुरुपाण्डवसेनयोः।
दिष्टमेव परं मन्ये पौरुषञ्चाप्यनर्थकं। यदहं बुध्यमानोऽपि युद्धदोषान् क्षयोदयान्।
तथाऽपि निकृतिप्रज्ञं पुत्रं दुर्द्यूतदेविनं। न शक्नोमि नियन्तुं वा कर्त्तुं वा हितमात्मनः। ५३९५
भवत्येव हि मे सूत बुद्धिर्दोषानुदर्शिनी। दुर्य्योधनं समासाद्य पुनः सा परिवर्त्तते।
एवं गते वै यद्भावि तद्भविष्यति सञ्जय। क्षत्रधर्म्मः किल रणे तनुत्यागो हि पूजितः।

॥ सञ्जय उवाच॥ लघुकोऽयमनुप्रश्नो महाराज यथेच्छसि। न तु दुर्य्योधने दोषमिममाधातुमर्हसि।
शृणुष्वानवशेषेण वदतो मम पार्थिव। य आत्मनो दुश्चरितादशुभं प्राप्नुयान्नरः।
न स कालं न वा देवं गमनेतदिहार्हति। महाराज मनुष्येषु निन्द्यं यः सर्व्वमाचरेत्। ५४००
स वध्यः सर्व्वलोकस्य निन्दितानि समाचरन्। निकारा मनुजश्रेष्ठ पाण्डवैस्त्वत्प्रतीक्षया।
अनुभूताः सहामात्यैर्निकृतैरधिदेवने। हयानाञ्च गजानाञ्च राज्ञाञ्चामिततेजसां।
वैशसं समरे वृत्तं यत्तन्मे शृणु सर्व्वशः। स्थिरो भूत्वा महाप्राज्ञ सर्व्वलोकक्षयोदयं।
यथाभूतं महायुद्धे श्रुत्वा नैकमना भव। न ह्येव कर्त्ता पुरुषः कर्म्मणोः शुभपापयोः।
अस्वतन्त्रो हि पुरुषः कार्य्यते दारुयन्त्रवत्। केचिदीश्वरनिर्द्दिष्टाः केचिदेव यदृच्छया। ५४०५
पूर्व्वकर्म्मभिरप्यन्ये त्रैधमेतत् प्रदृश्यते। तस्मादनर्थमापन्नः स्थिरो भूत्वा निशामय।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि सैन्यनिर्याणपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः समाप्तञ्च सैन्यनिर्याण पर्व्व॥ १५८॥

॥ अथ उलूकदूतागमनपर्व्व॥ ११॥

॥ सञ्जय उवाच॥ हिरण्वत्यां निविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु। न्यविशन्त महाराज कौरवेया यथाविधि।
तत्र दुर्य्योधनो राजा निवेश्य बलमोजसा। सम्मानयित्वा नृपतीन् न्यस्य गुल्मांस्तथैव च।
आरक्षस्य विधिं कृत्वा योधानां तत्र भारत। कर्णं दुःशासनञ्चैव शकुनिञ्चापि सौबलं।
आनाय्य नृपतींस्तत्र मन्त्रयामास भारत। तत्र दुर्य्योधनो राजा कर्णेन सह भारत। ५४१०
सम्भाषयित्वा कर्णेन भ्रात्रा दुःशासनेन च। सौबलेन च राजेन्द्र मन्त्रयित्वा नरर्षभ।
आहूयोपह्वरे राजन्नुलूकमिदमब्रवीत्। उलूक गच्छ कैतव्य पाण्डवान् सहसोमकान्।
गत्वा मम वचो ब्रूहि वासुदेवस्य शृण्वतः। इदन्तत् समनुप्राप्तं वर्षपूगाभिचिन्तितं।
पाण्डवानां कुरूणाञ्च युद्धं लोकभयङ्करं। यदेतत् कत्थनावाक्यं सञ्जयो महदब्रवीत्।
वासुदेवसहायस्य गर्ज्जतः सानुजस्य ते। मध्ये कुरूणां कौन्तेय तस्य कालोऽयमागतः। ५४१५
यथा वः सम्प्रतिज्ञातं तत् सर्व्वं क्रियतामिति। ज्येष्ठं तथैव कौन्तेयं ब्रूयास्त्वं वचनान्मम।
भ्रातृभिः सहितं सर्व्वैः सोमकैश्च सकेकयैः। कथं वा धार्म्मिको भूत्वा त्वमधर्म्मे मनः कृथाः।
य इच्छसि जगत् सर्व्वं नश्यमानं नृशंसवत्। अभयं सर्व्वभूतेभ्यो दाता त्वमिति मे मतिः।
श्रूयते हि पुरा गीतः श्लोकोऽयं भरतर्षभ। प्रह्लादेनाथ भद्रन्ते हृते राज्ये तु दैवतैः।
यस्य धर्म्मध्वजो नित्यं सुरा ध्वज इवोच्छ्रितः। प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतं। ५४२०
अत्र ते वर्त्तयिष्यामि आख्यानमिदमुत्तमं। कथितं नारदेनेह पितुर्मम नराधिप।
मार्ज्जारः किल दुष्टात्मा निश्चेष्टः सर्व्वकर्म्मसु। ऊर्द्ध्वबाहुः स्थितो राजन् गङ्गातीरे कदाचन।
स वै कृत्वा मनः शुद्धिं प्रत्ययार्थं शरीरिणां। करोमि धर्म्ममित्याह सर्व्वानेव शरीरिणः।

तस्य कालेन महता विश्रब्धं अण्डजाः । समेत्य च प्रशंसन्ति मार्ज्जारं तं विशाम्पते ।
पूज्यमानस्तु तैः सर्व्वैः पक्षिभिः पक्षिभोजनः । आत्मकार्य्यं कृतं मेने चर्य्यायाश्च कृतं फलं । ५४२५
अथ दीर्घस्य कालस्य तं देशं मूषिका ययुः । ददृशुस्तञ्च ते तत्र धार्म्मिकं व्रतचारिणं ।
कार्य्येण महता युक्तं दम्भयुक्तेन भारत । तेषां मतिरियं राजन्नासीत्तत्र विनिश्चये ।
बहुमित्रा वयं सर्व्वे तेषां नो मातुलो ह्ययं । रक्षां करोतु सततं वृद्धबालस्य सर्व्वशः ।
उपगम्य तु ते सर्व्वे विडालमिदमब्रुवन् । भवत्प्रसादादिच्छामश्चर्त्तुञ्चैव यथासुखं ।
भवान्नो गतिरव्यग्रा भवान्नः परमः सुहृत् । ते वयं सहिताः सर्व्वे भवन्तं शरणङ्गताः । ५४३०
भवान् धर्म्मपरो नित्यं भवान् धर्म्मे व्यवस्थितः । स नो रक्ष महाप्राज्ञ त्रिदशानिव वज्रभृत् ।
एवमुक्तस्तु तैः सर्व्वैर्मूषिकैः स विशाम्पते । प्रत्युवाच ततः सर्व्वान्मूषिकान्मूषिकान्तकृत् ।
द्वयोर्योगं न पश्यामि तपसो रक्षणस्य च । अवश्यन्तु मया कार्य्यं वचनं भवतां हितं ।
युष्माभिरपि कर्त्तव्यं वचनं मम नित्यशः । तपसाऽस्मि परिश्रान्तो दृढं नियममास्थितः ।
न चापि गमने शक्तिं काञ्चित् पश्यामि चिन्तयन् । सोऽस्मि नेयः सदा तात नदीकूलमितः परं । ५४३५
तथेति ते प्रतिज्ञाय मूषिका भरतर्षभ । वृद्धबालमथो सर्व्वे मार्ज्जाराय न्यवेदयन् ।
ततः स पापो दुष्टात्मा मूषिकानथ भक्षयन् । पीवरश्च सुवर्णश्च दृढबन्धश्च जायते ।
मूषिकाणां गणश्चात्र भृशं सङ्क्षीयतेऽथ सः । मार्ज्जारो वर्द्धते चापि तेजोबलसमन्वितः ।
ततस्ते मूषिकाः सर्व्वे समेत्यान्योऽन्यमब्रुवन् । मातुलो वर्द्धते नित्यं वयं क्षीयामहे भृशं ।
ततः प्राज्ञतमः कश्चित् डिण्डिको नाम मूषिकः । अब्रवीत् वचनं राजन् मूषिकाणां महागणं । ५४४०
गच्छतां वो नदीतीरं सहितानां विशेषतः । पृष्ठतोऽहं गमिष्यामि सहैव मातुलेन तु ।
साधु साध्विति ते सर्व्वे पूजयाञ्चक्रिरे तदा । चक्रुश्चैव यथान्यायं डिण्डिकस्य वचोऽर्थवत् ।
अविज्ञानात्ततः सोऽथ डिण्डिकं ह्युपभुक्तवान् । ततस्ते सहिताः सर्व्वे मन्त्रयामासुरञ्जसा ।
तत्र वृद्धतमः कश्चित् कोकिलो नाम मूषिकः । अब्रवीद्वचनं राजन् ज्ञातिमध्ये यथातथं ।
न मातुलो धर्म्मकामश्छद्मार्थं कृता शिखा । न मूलफलभक्षस्य विष्ठा भवति लोमशा । ५४४५
अस्य गात्राणि वर्द्धन्ते गणश्च परिहीयते । अद्य सप्ताष्टदिवसान् डिण्डिकोऽपि न दृश्यते ।
एतच्छ्रुत्वा वचः सर्व्वे मूषिका विप्रदुद्रुवुः । विडालोऽपि स दुष्टात्मा जगामैव यथागतं ।
तथा त्वमपि दुष्टात्मन् वैडालं व्रतमास्थितः । चरसि ज्ञातिषु सदा विडालो मूषिकेष्विव ।
अन्यथा किल ते वाक्यमन्यथा कर्म्म दृश्यते । दम्भनार्थाय लोकस्य वेदाश्चोपशमश्च ते ।
त्यक्त्वा छद्म त्विदं राजन् क्षत्रधर्म्मं समाश्रितः । कुरु कार्य्याणि सर्व्वाणि धर्म्मिष्ठोऽसि नरर्षभ । ५४५०
बाहुवीर्य्येण पृथिवीं लब्ध्वा भरतसत्तम । देहि दानं द्विजातिभ्यः पितृभ्यश्च यथोचितं ।
क्लिष्टाया वर्षपूगांश्च मातुर्मातृहिते स्थितः । प्रमार्ज्जाश्रु रणे जित्वा सम्मानं परमावह ।
पञ्चग्रामा वृता यत्नान्नास्माभिरपवर्ज्जिताः । युध्यामहे कथं सङ्ख्ये कोपयेम च पाण्डवान् ।

त्वत्कृते दुःखभावश्च यन्नाशो विदुरस्य च । जातुषे च गृहे दाहं स्मरंस्तं पुरुषो भव ।
यच्च कृष्णमवोचस्त्वमायान्तीं कुरुसंसदि । यच्चास्मि विजितो राजन् ...माय समरोऽस्त्विति च ।
तस्यायमागतः कालः समरस्य नराधिप । एतदर्थं क्षमा कर्म कृतमेतत् युधिष्ठिर ।
किन्तु युद्धात् परं लाभं क्षत्रियो बहु मन्यते । किञ्च त्वं क्षत्रियकुले जातः सम्प्रथितो भुवि ।
द्रोणादस्त्राणि सम्प्राप्य कृपाच्च भरतर्षभ । तुल्ययोनौ समबले वासुदेवं समाश्रितः ।
ब्रूयास्त्वं वासुदेवञ्च पाण्डवानां समीपतः । आत्मार्थं पाण्डवार्थञ्च यत्तो मां प्रतियोधय ।
सभामध्ये च यद्रूपं मायया कृतवानसि । तत्तथैव पुनः कृत्वा सार्ज्जुनो मामभिद्रव ।
इन्द्रजालञ्च माया वै कुहका वाऽपि भीषणा । आत्तशस्त्रस्य संग्रामे वहन्ति प्रतिगर्ज्जनाः ।
वयमप्युत्सहेम द्यां खञ्च गच्छेम मायया । रसातलं विशामोऽपि ऐन्द्रं वा पुरमेव तु ।
दर्शयेमेव रूपाणि स्वशरीरे बहून्यपि । न तु पर्य्यायतः सिद्धिर्बुद्धिमाप्नोति मानुषीं ।
मनसैव हि भूतानि धातैव कुरुते वशे । यत् ब्रवीषि च वार्ष्णेय धार्त्तराष्ट्रानहं रणे ।
घातयित्वा प्रदास्यामि पार्थेभ्यो राज्यमुत्तमं । आचचक्षे च मे सर्वं सञ्जयस्तव भाषितं ।
मद्द्वितीयेन पार्थेन वैरं वः सव्यसाचिना । स सत्यसङ्गरो भूत्वा पाण्डवार्थे पराक्रमी ।
युध्यस्वाद्य रणे यत्तः पश्यामः पुरुषो भव । यस्तु शत्रुमभिज्ञाय शुद्धं पौरुषमाश्रितः ।
करोति द्विषतां शोकं स जीवति सुजीवितं । अकस्माच्चैव ते कृष्ण ख्यातं लोके महद्यशः ।
अद्येदानीं विजानीमः सन्ति षण्ढाः सशृङ्गकाः । मद्विधो नापि नृपतिस्त्वयि युक्तः कथञ्चन ।
सन्नाहं संयुगे कर्त्तुं कंसभृत्ये विशेषतः । तथा तूवरकं बालं बह्वाशिनमविद्यकं ।
उलूक मद्वचो ब्रूहि असकृत् भीमसेनकं । विराटनगरे पार्थ यस्त्वं सूदो ह्यभूः पुरा ।
बल्लवो नाम विख्यातस्तन्ममैव हि पौरुषं । प्रतिज्ञातं सभामध्ये न तन्मिथ्या त्वया पुरा ।
दुःशासनस्य रुधिरं पीयतां यदि शक्यते । यत् ब्रवीषि च कौन्तेय धार्त्तराष्ट्रानहं रणे ।
निहनिष्यामि तरसा तस्य कालोऽयमागतः । त्वं हि भोज्ये पुरस्कार्य्यो भक्ष्ये पेये च भारत ।
क्व युद्धं क्व च भोक्तव्यं युध्यस्व पुरुषो भव । शयिष्यसि हतो भूमौ गदामालिङ्ग्य भारत ।
तद्वृथा च सभामध्ये वल्गितं ते वृकोदर । उलूक नकुलं ब्रूहि वचनान्मम भारत ।
युध्यस्वाद्य स्थिरो भूत्वा पश्यामस्तव पौरुषं । युधिष्ठिरानुरागञ्च द्वेषञ्च मयि भारत ।
कृष्णायाश्च परिक्लेशं स्मरेदानीं यथातथं । ब्रूयास्त्वं सहदेवञ्च राजमध्ये वचो मम ।
युध्येदानीं रणे यत्तः क्लेशान् स्मर च पाण्डव । विराटद्रुपदौ चोभौ ब्रूयास्त्वं वचनान्मम ।
न दृष्टपूर्व्वा भर्त्तारो भृत्यैरपि महागुणैः । तथाऽर्थपतिभिर्भृत्या यतः सृष्टाः प्रजास्ततः ।
अश्लाघ्योऽयं नरपतिर्युवयोरिति चागतं । ते यूयं संहता भूत्वा तद्बधार्थं ममापि च ।
आत्मार्थं पाण्डवार्थञ्च प्रयुध्यध्वं मया सह । धृष्टद्युम्नञ्च पाञ्चाल्यं ब्रूयास्त्वं वचनान्मम ।
एष ते समयः प्राप्तो लप्स्यसे त्वं स चाऽपि वः । द्रोणमासाद्य समरे ज्ञास्यसे हितमुत्तमं ।

युध्यस्व सहितस्तावत् कुरु कर्म सुदुष्करं । शिखण्डिनमथो ब्रूहि उलूक वचनान्मम ।
स्त्रीति मत्वा महाबाहुर्न हनिष्यति कौरवः । गाङ्गेयो धन्विनां श्रेष्ठो युध्येदानीं सुनिर्भयः । ५३८५
कुरु कर्म रणे यत्तः पश्यामः पौरुषं तव । एवमुक्त्वा ततो राजा प्रहस्योलूकमब्रवीत् ।
धनञ्जयं पुनर्ब्रूहि वासुदेवस्य शृण्वतः । अस्मान् वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमां ।
अथवा निर्जितोऽस्माभी रणे वीर शयिष्यसि । राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशं वनवासञ्च पाण्डव ।
कृष्णायाश्च परिक्लेशं संस्मरन् पुरुषो भव । यदर्थं क्षत्रिया सूते सर्वं तदिदमागतं ।
बलं वीर्य्यञ्च शौर्य्यञ्च परञ्चाप्यस्त्रलाघवं । पौरुषं दर्शयन् युद्धे कोपस्य कुरु निष्कृतिं । ५३९०
परिक्लिष्टस्य दीनस्य दीर्घकालोषितस्य च । हृदयं न स्फुटेत् कस्य ऐश्वर्य्यात् भ्रंशितस्य च ।
कुले जातस्य शूरस्य परवित्तेष्वगृध्यतः । आच्छिन्नं राज्यमाक्रम्य कोपं कस्य न दीपयेत् ।
यत्तदुक्तं महद्वाक्यं कर्म्मणा तद्विभाव्यतां । अकर्म्मणा कत्थितेन सन्तः कुपुरुषं विदुः ।
अमित्राणां वशे स्थानं राज्यस्य पुनरुद्धर । द्वावर्थौ युद्धकामस्य तस्मात् कुरुत पौरुषं ।
पराजितोऽसि द्यूतेन कृष्णा चानायिता सभां । शक्योऽमर्षो मनुष्येण कर्त्तुं पुरुषमानिना । ५३९५
द्वादशैव तु वर्षाणि वने धिष्ण्याद्विवासितः । सम्वत्सरं विराटस्य दास्यमास्थाय चोषितः ।
राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशं वनवासञ्च पाण्डव । कृष्णायाश्च परिक्लेशं संस्मरन् पुरुषो भव ।
अप्रियाणाञ्च वचनं प्रब्रुवत्सु पुनः पुनः । अमर्षं दर्शयस्व त्वममर्षो ह्येव पौरुषं ।
क्रोधो बलं तथा वीर्य्यं ज्ञानयोगोऽस्त्रलाघवं । इह ते दृश्यतां पार्थ युध्यस्व पुरुषो भव ।
लोहाभिहारो निर्वृत्तः कुरुक्षेत्रमकर्दमं । पुष्टास्तेऽश्वा भृता योधाः श्वो युध्यस्व सकेशवः । ५४००
असमागम्य भीष्मेण संयुगे किं विकत्थसे । आरुरुक्षुर्यथा मन्दः पर्व्वतं गन्धमादनं ।
एवं कत्थसि कौन्तेय अकत्थन् पुरुषो भव । सूतपुत्रं सुदुर्द्धर्षं शल्यञ्च बलिनां वरं ।
द्रोणञ्च बलिनां श्रेष्ठं शचीपतिसमं युधि । अजित्वा संयुगे पार्थ राज्यं कथमिहेच्छसि ।
ब्राह्मे धनुषि चाचार्य्यं वेदयोरन्तगं द्वयोः । युधि धुर्य्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतं ।
द्रोणं महाद्युतिं पार्थ जेतुमिच्छसि यन्मृषा । न हि शुश्रुम वातेन मेरुमुन्मथितं गिरिं । ५४०५
अनिलो वा वहेन्मेरुं द्यौर्व्वाऽपि निपतेन्महीं । युगं वा परिवर्त्तेत यद्येवं स्यात् यथात्थ मां ।
को ह्याभ्यां जीविताकाङ्क्षी प्राप्यास्त्रमरिमर्द्दनं । पार्थो वा इतरो वाऽपि कोऽन्यः स्वस्ति गृहान् व्रजेत् ।
कथमाभ्यामभिध्यातः संसृष्टो दारुणेन वा । रणे जीवन् प्रमुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
किं दर्दुरः कूपशयो यथेमां न बुध्यसे राजचमूं समेतां । दुराधर्षां देवचमूप्रकाशां गुप्तां नरेन्द्रैस्त्रिदशैरिव द्यां ।
प्राच्यैः प्रतीच्यैरथ दाक्षिणात्यैरुदीच्यकाम्बोजशकैः खशैश्च । शाल्वैः समत्स्यैः कुरुमध्यदेशैर्म्लेच्छैः पुलिन्दैर्द्रविडान्ध्रकाञ्च्यैः । ५४१०
नानाजनौघं युधि सम्प्रवृद्धं गाङ्गं यथा वेगमपारणीयं । मांञ्च स्थितं नागबलस्य मध्ये युयुत्ससे मन्द किमल्पबुद्धे ।
अक्षय्याविषुधी चैव अग्निदत्तञ्च ते रथं । जानीमो हि रणे पार्थ केतुं दिव्यञ्च भारत ।
अकत्थमानो युध्यस्व कत्थसे ऽर्ज्जुन किं बहु । पर्य्यायात् सिद्धिरेतस्य नैतत् सिध्यति कत्थनात् ।

यदीह कत्थनाल्लोके सिध्येत् कर्म्म धनञ्जय । सर्व्वे भवेयुः सिद्धार्थाः कत्थने को हि दुर्गतः ।
जानामि ते वासुदेवं सहायं जानामि ते गाण्डिवं तालमात्रं । जानाम्यहं त्वादृशो नास्ति योद्धा जानानस्ते राज्यमेतद्धरामि । ५५१५
न तु पर्य्यायधर्म्मेण सिद्धिं प्राप्नोति मानवः । मनसैवानुकूलानि विधाता कुरुते वशे ।
त्रयोदश समा भुक्तं राज्यं विलपतस्तव । भूयश्चैव प्रशासिष्ये त्वां निहत्य सबान्धवं ।
क्व तदा गाण्डिवं तेऽभूत् यदा दासपणे र्जितः । क्व तदा भीमसेनस्य बलमासीच्च फाल्गुन ।
सगदात् भीमसेनाद्वा फाल्गुनाद्वा सगाण्डिवात् । न वै मोक्षस्तदा वोऽभूद्विना कृष्णामनिन्दितां ।
सा वो दास्ये समापन्नान् मोचयामास पार्षती । अमानुष्यं समापन्नान् दास्यकर्म्मण्यवस्थितान् । ५५२०
अवोचं यत् षण्ढतिलानहं वस्तथ्यमेव तत् । धृता हि वेणी पार्थेन विराटनगरे तदा ।
सूदकर्म्मणि च श्रान्तं विराटस्य महानसे । भीमसेनेन कौन्तेय यच्च तन्मम पौरुषं ।
वेणीं कृत्वा षण्ढवेशः कन्यां नर्त्तितवानसि । श्रोण्यां वेण्याश्च कक्ष्यायां संयुगे यः पलायते ।
एवमेव सदा दण्डं क्षत्रियाः क्षत्रिये दधुः । न भयाद्वासुदेवस्य न चापि तव फाल्गुन ।
राज्यं प्रतिप्रदास्यामि युध्यस्व सहकेशवः । न माया हीन्द्रजालं वा कुहका वाऽपि भीषणाः । ५५२५
आत्तशस्त्रस्य संग्रामे वहन्ति प्रतिगर्ज्जनाः । वासुदेवसहस्रं वा फाल्गुनानां शतानि वा ।
आसाद्य माममोघेषु द्रविष्यन्ति दिशो दश । संयुगं गच्छ भीष्मेण भिन्धि वा शिरसा गिरिं ।
तर वा त्वं महागाधं बाहुभ्यां पुरुषोदधिं । शारद्वतमहामीनं विविंशतिमहोरगं ।
भीष्मवेगमपर्य्यन्तं द्रोणग्राहदुरासदं । कर्णशल्यझषावर्त्तं काम्बोजवडवामुखं ।
दुःसहज्वलमहोत्कालं सोमदत्तितिमिङ्गिलं । ५५३०
युयुत्सुतोयं भगदत्तमारुतं श्रुतायुहार्द्दिक्यमहासमुद्रं । दुःशासनौघं शलशल्यमत्स्यं सुषेणचित्रायुधनागनक्रं ।
जयद्रथाद्रिं पुरुमित्रगाधं दुर्म्मर्षणोदं शकुनिप्रपातं । शस्त्रौघमक्षय्यमभिप्रवृद्धं यदावगाह्य श्रमनष्टचेताः ।
भविष्यसि त्वं हतसर्व्वबान्धवस्तदा मनस्ते परितापमेष्यति । तदा मनस्ते त्रिदिवादिवाशुचेर्निवर्त्तिता पार्थ महीप्रशासनात् ।
प्रशास्य राज्यं हि सुदुर्लभं त्वया बुभूषितः स्वर्ग्गो इवातपस्विना ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि उलूकदूतागमनपर्व्वणि दुर्य्योधनवाक्ये एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सेनानिवेशं सम्प्राप्तः कैतव्यः पाण्डवस्य ह । समागतः पाण्डवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत । ५५३५
अभिज्ञो दूतवाक्यानां यथोक्तं ब्रुवतो मम । दुर्य्योधनसमादेशं श्रुत्वा न क्रोद्धुमर्हसि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उलूक न भयं तेऽस्ति ब्रूहि त्वं विगतज्वरः । यन्मतं धार्त्तराष्ट्रस्य लुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ।
ततो द्युतिमतां मध्ये पाण्डवानां महात्मनां । सृञ्जयानाञ्च मत्स्यानां कृष्णस्य च यशस्विनः ।
द्रुपदस्य सपुत्रस्य विराटस्य च सन्निधौ । भूमिपानाञ्च सर्व्वेषां मध्ये वाक्यं जगाद ह ।
॥ उलूक उवाच ॥ इदं त्वामब्रवीद्राजा धार्त्तराष्ट्रो महामनाः । शृण्वतां कुरुवीराणां तन्निबोध युधिष्ठिर । ५५४०
पराजितोऽसि द्यूतेन कृष्णा चानायिता सभां । शक्योऽमर्षो मनुष्येण कर्त्तुं पुरुषमानिना ।

द्वादशैव तु वर्षाणि वने धिष्ण्याद्विवासिताः । संवत्सरं विराटस्य दास्यमास्थाय चोषिताः ।

अमर्षं राज्यहरणं वनवासञ्च पाण्डव । द्रौपद्याश्च परिक्लेशं संस्मरन् पुरुषो भव ।

अशक्तेन च यच्छप्तं भीमसेनेन पाण्डव । दुःशासनस्य रुधिरं पीयतां यदि शक्यते ।

लोहाभिहारो निर्वृत्तः कुरुक्षेत्रमकर्दमं । समः पन्था हतास्तेऽश्वाः श्वो युध्यस्व सकेशवः । ५५४५

असमागम्य भीष्मेण संयुगे किं विकत्थसे । आरुरुक्षुर्यथा मन्दः पर्वतं गन्धमादनं ।

एवं कत्थसि कौन्तेय अकत्थन् पुरुषो भव । सूतपुत्रं सुदुर्द्धर्षं शल्यञ्च बलिनां वरं ।

द्रोणञ्च बलिनां श्रेष्ठं शचीपतिसमं युधि । अजित्वा संयुगे पार्थ राज्यं कथमिहेच्छसि ।

ब्राह्मे धनुषि चाचार्य्यं वेदयोरन्तगं द्वयोः । युधि धुर्य्यमविक्षोभ्यमनीकधरमच्युतं ।

द्रोणं महाद्युतिं पार्थ जेतुमिच्छसि तन्मृषा । न हि शुश्रुम वातेन मेरुमुन्मथितं गिरिं । ५५५०

अनिलो वा वहेन्मेरुं द्यौर्व्वाऽपि निपतेन्महीं । युगं वा परिवर्त्तेत यद्येवं स्यात् यथात्थ मां ।

को ह्यस्ति जीविताकाङ्क्षी प्राप्येममरिमर्द्दनं । गजो वाजी रथो वाऽपि पुनः स्वस्ति गृहान् व्रजेत् ।

कथमाभ्यामभिध्यातः संसृष्टो दारुणेन वा । रणे जीवन् विमुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् ।

किं दर्दुरः कूपशयो यथेमां न बुध्यसे राजचमूं समेतां । दुराधर्षां देवचमूप्रकाशां गुप्तां नरेन्द्रैस्त्रिदशैरिव द्यां ।

प्राच्यैः प्रतीच्यैरथ दाक्षिणात्यैरुदीच्यकाम्बोजशकैः खशैश्च । शाल्वैः समत्स्यैः कुरुमध्यदेश्यैर्म्लेच्छैः पुलिन्दैर्द्रविडान्ध्रकाञ्च्यैः॥ ५५५५

नानाजनौघं युधि सम्प्रवृद्धं गाङ्गं यथा वेगमपारणीयं । मां च स्थितं नागबलस्य मध्ये युयुत्ससे मन्द किमल्पबुद्धे ।

इत्येवमुक्त्वा राजानं धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं । अभ्याहृत्य पुनर्जिष्णुमुलूकः प्रत्यभाषत ।

अकत्थमानो युध्यस्व कत्थसेऽर्ज्जुन किं बहु । पर्य्यायात् सिद्धिरेतस्य नैतत् सिध्यति कत्थनात् ।

यदीदं कत्थनाल्लोके सिध्येत् कर्म्म धनञ्जय । सर्व्वे भवेयुः सिद्धार्थाः कत्थने को हि दुर्गतः ।

जानामि ते वासुदेवं सहायं जानामि ते गाण्डिवं तालमात्रं । जानाम्येतत् त्वादृशो नास्ति योद्धा जानानस्ते राज्यमेतद्ध
रामि । ५५६०

न तु पर्य्यायधर्म्मेण राज्यं प्राप्नोति मानवः । मनसैवानुकूलानि विधाता कुरुते वशे ।

त्रयोदश समा भुक्तं राज्यं विलपतस्तव । भूयश्चैव प्रशासिष्ये निहत्य त्वां सबान्धवं ।

क्व तदा गाण्डिवं तेऽभूत् यदा दासपणैर्ज्जितः । क्व तदा भीमसेनस्य बलमासीच्च फाल्गुन ।

सगदाद्भीमसेनाद्वा पार्थाद्वापि सगाण्डिवात् । न वै मोक्षस्तदा वोऽभूद्विना कृष्णामनिन्दितां ।

सा वो दास्यं समापन्नान् मोक्षयामास पार्षती । अमानुष्यं समापन्नान् दासकर्म्मण्यवस्थितान् । ५५६५

अवोचं यत् षण्ढतिलानहं वस्तथ्यमेव तत् । धृता हि वेणी पार्थेन विराटनगरे तदा ।

सूदकर्म्मणि च श्रान्तं विराटस्य महानसे । भीमसेनेन कौन्तेय यच्च तत् मम पौरुषं ।

एवमेतत् सदा दण्डं क्षत्रियाः क्षत्रिये दधुः । वेणीं कृत्वा षण्ढवेशः कन्यां नर्त्तितवानसि ।

न भयाद्वासुदेवस्य न चापि तव फाल्गुन । राज्यं प्रतिप्रदास्यामि युध्यस्व सहकेशवः ।

न माया ह्यैन्द्रजालं वा कुहका वा विभीषिका । आत्तशस्त्रस्य मे युद्धे वहन्ति प्रतिगर्ज्जनाः । ५५७०

वासुदेवसहस्रं वा फाल्गुनानां शतानि वा। आसाद्य मामकं तोयं द्रविष्यन्ति दिशो दश।
संयुगं गच्छ भीमेन भिन्धि वा शिरसा गिरिं। प्रतरस्व महाघोरं बाहुभ्यां पुरुषोदधिं।
शारद्वतमहामीनं विविंशतिमहोरगं। बृहद्बलमहोच्चालं सौमदत्तितिमिङ्गिलं।
भीष्मवेगमपर्य्यन्तं द्रोणग्राहदुरासदं। कर्णशल्यझषावर्त्तं काम्बोजवडवामुखं।
जयद्रथाद्रिं पुरुमित्रगाढं दुर्मर्षणोदं शकुनिप्रपातं। शस्त्रौघमक्षय्यमतिप्रवृद्धं यदावगाह्य श्रमनष्टचेताः। ५५७५
भविष्यसि त्वं हतसर्व्वबान्धवस्तदा मनस्ते परितापमेष्यति। तदा मनस्ते त्रिदिवादिवाशुचे निवर्त्तिता पार्थ महीप्रशासनात्।
प्रशास्य राज्यं हि सुदुर्लभं त्वया बुभूषितः स्वर्ग इवातपस्विना।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि उलूकदूतागमनपर्व्वणि उलूकवाक्ये षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६०॥
सञ्जय उवाच॥ उलूकस्त्वर्ज्जुनं भूयो यथोक्तं वाक्यमब्रवीत्। आशीविषमिव क्रुद्धं तुदन् वाक्यशलाकया।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रुषिताः पाण्डवा भृशं। प्रागेव भृशसंक्रुद्धाः कैतव्येनापि धर्षिताः।
आसनेषूदतिष्ठन्त बाहूंश्चैव प्रचिक्षिपुः। आशीविषा इव क्रुद्धा वीक्षाञ्चक्रुः परस्परं। ५५८०
अवाक्शिरा भीमसेनः समुदैक्षत केशवं। नेत्राभ्यां लोहितान्ताभ्यामाशीविष इव श्वसन्।
आर्त्तं वातात्मजं दृष्ट्वा क्रोधेनाभिहतं भृशं। उत्स्मयन्निव दाशार्हः कैतव्यं प्रत्यभाषत।
प्रयाहि शीघ्रं कैतव्य ब्रूयाश्चैव सुयोधनं। श्रुतं वाक्यं गृहीतोऽर्थो मतं यत्ते तथाऽस्तु तत्।
एवमुक्त्वा महाबाहुः केशवो राजसत्तम। पुनरेव महाप्राज्ञं युधिष्ठिरमुदैक्षत।
सृञ्जयानाञ्च सर्व्वेषां कृष्णस्य च यशस्विनः। द्रुपदस्य सपुत्रस्य विराटस्य च सन्निधौ। ५५८५
भूमिपानाञ्च सर्व्वेषां मध्ये वाक्यं जगाद ह। उलूकोऽप्यर्ज्जुनं भूयो यथोक्तं वाक्यमब्रवीत्।
आशीविषमिव क्रुद्धं तुदन् वाक्यशलाकया। कृष्णादींश्चैव तान् सर्व्वान् यथोक्तं वाक्यमब्रवीत्।
उलूकस्य तु तद्वाक्यं पापं दारुणमीरितं। श्रुत्वा विचुक्षुभे पार्थो ललाटं चाप्यमार्ज्जयत्।
तदवस्थं तदा दृष्ट्वा पार्थं सा समितिर्नृप। नामृष्यन्त महाराज पाण्डवानां महारथाः।
अधिक्षेपेण कृष्णस्य पार्थस्य च महात्मनः। श्रुत्वा ते पुरुषव्याघ्राः क्रोधाज्जज्वलुरच्युताः। ५५९०
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः। कैकेया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः।
द्रौपदेयाभिमन्युश्च धृष्टकेतुश्च पार्थिवः। भीमसेनश्च विक्रान्तो यमजौ च महारथौ।
उत्पेतुरासनात् सर्व्वे क्रोधसंरक्तलोचनाः। बाहून् प्रगृह्य रुचिरान् रक्तचन्दनभूषितान्।
अङ्गदैः पारिहार्य्यैश्च केयूरैश्च विभूषितान्। दन्तान् दन्तेषु निष्पिष्य सृक्किणी परिलेलिहन्।
तेषामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः। उदतिष्ठत् स वेगेन क्रोधेन प्रज्वलन्निव। ५५९५
उद्वृत्य सहसा नेत्रे दन्तान् कटकटाय्य च। हस्तं हस्तेन निष्पिष्य उलूकं वाक्यमब्रवीत्।
अशक्तानामिवास्माकं प्रोत्साहननिमित्तकं। श्रुतं ते वचनं मूर्ख यत्त्वां दुर्य्योधनोऽब्रवीत्।
तन्मे कथयतो मन्द शृणु वाक्यं दुरासदं। सर्व्वक्षत्रस्य मध्ये त्वं यद्वक्ष्यसि सुयोधनं
शृण्वतः सूतपुत्रस्य शकुनेश्च दुरात्मनः। अस्माभिः प्रीतिकामैस्तु भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः।

मर्षितं ते दुराचार तच्च न बत मन्यसे। प्रेषितश्च हृषीकेशः शमाकाङ्क्षी कुरून् प्रति। ५९००
कुलस्य हितकामेन धर्म्मराजेन धीमता। त्वं कालचोदितो नूनं गन्तुकामो यमक्षयं।
गच्छस्वाहवमस्माभिस्तच्च श्वो भविता ध्रुवं। मयाऽपि च प्रतिज्ञातो वधः सभ्रातृकस्य ते।
स तथा भविता पाप नात्र कार्य्या विचारणा। वेलामतिक्रमेत् सद्यः सागरो वरुणालयः।
पर्व्वताश्च विशीर्य्येयुर्मयोक्तं न मृषा भवेत्। सहायस्ते यदि यमः कुबेरो रुद्र एव वा।
यथाप्रतिज्ञं दुर्ब्बुद्धे प्रकरिष्यन्ति पाण्डवाः। दुःशासनस्य रुधिरं पाता चास्मि यथेप्सितं ५९०५
यश्चेह प्रतिसंरब्धः क्षत्रियो माऽभियास्यति। अपि भीष्मं पुरस्कृत्य तं नेष्यामि यमक्षयं।
यच्चैतदुक्तं वचनं मया क्षत्रस्य संसदि। यथैतद्भविता सत्यं तथैवात्मानमालभे।
भीमसेनवचः श्रुत्वा सहदेवोऽप्यमर्षणः। क्रोधसंरक्तनयनस्ततो वाक्यमुवाच ह।
शौण्डीरशूरसदृशमनीकजनसंसदि। शृणु पाप वचो मह्यं यद्वाच्यो हि पिता त्वया।
नास्माकं भविता भेदः कदाचित् कुरुभिः सह। धृतराष्ट्रस्य सम्बन्धो यदि न स्यात् त्वया सह। ५९१०
त्वन्तु लोकविनाशाय धृतराष्ट्रकुलस्य च। उत्पन्नो वैरपुरुषः स्वकुलघ्नश्च पापकृत्।
जन्मप्रभृति चास्माकं पिता ते पापपूरुषः। अहितानि नृशंसानि नित्यशः कर्त्तुमिच्छति।
तस्य वैरानुषङ्गस्य गन्ताऽस्म्यन्तं सुदुर्गमं। अहमादौ निहत्य त्वां शकुनेः सम्प्रपश्यतः।
ततोऽस्मि शकुनिं हन्ता मिषतां सर्व्वधन्विनां। भीमस्य वचनं श्रुत्वा सहदेवस्य चोभयोः।
उवाच फाल्गुनो वाक्यं भीमसेनं स्मयन्निव। भीमसेन न ते सन्ति येषां वैरं त्वया सह। ५९१५
मन्दा गृहेषु सुखिनो मृत्युपाशवशङ्गताः। उलूकस्य न ते वाच्यः परुषं पुरुषोत्तम।
दूताः किमपराध्यन्ते यथोक्तस्यानुभाषिणः। एवमुक्त्वा महाबाहुर्भीमं भीमपराक्रमं।
धृष्टद्युम्नमुखान् वीरान् सुहृदः समभाषत। श्रुतं वस्तस्य पापस्य धार्त्तराष्ट्रस्य भाषितं।
कुत्सनं वासुदेवस्य मम चैव विशेषतः। श्रुत्वा भवन्तः संरब्धा अस्माकं हितकाम्यया।
प्रभावाद्वासुदेवस्य भवताञ्च प्रयत्नतः। समग्रं पार्थिवं क्षत्रं सर्व्वं न गणयाम्यहं। ५९२०
भवद्भिः समनुज्ञातो वाक्यमस्य यदुत्तरं। उलूके प्रापयिष्यामि यद्वक्ष्यति सुयोधनं।
श्वोभूते कथितस्यास्य प्रतिवाक्यं चमूमुखे। गाण्डीवेनाभिधास्यामि क्लीवा हि वचनोत्तराः।
ततस्ते पार्थिवाः सर्व्वे प्रशशंसुर्धनञ्जयं। तेन वाक्योपचारेण विस्मिता राजसत्तमाः।
अनुनीय च तान् सर्व्वान् यथामान्यं यथावयः। धर्म्मराजस्तदा वाक्यं तत्प्राप्यं प्रत्यभाषत।
आत्मानमवमन्वानो न हि स्यात् पार्थिवोत्तमः। तत्रोत्तरं प्रवक्ष्यामि तव शुश्रूषणे रतः। ५९२५
उलूकं भरतश्रेष्ठ सामपूर्व्वमथोर्ज्जितं। दुर्य्योधनस्य तद्वाक्यं निशम्य भरतर्षभ।
अतिलोहितनेत्राभ्यामाशीविष इव श्वसन्। स्मयमान इव क्रोधात् सृक्किणी परिसंलिहन्।
जनार्द्दनमभिप्रेक्ष्य भ्रातॄंश्चैवेदमब्रवीत्। अभ्यभाषत कैतव्यं प्रगृह्य विपुलं भुजं।
उलूक गच्छ कैतव्य ब्रूहि तात सुयोधनं। कृतघ्नं वैरपुरुषं दुर्म्मतिं कुलपांसनं।

पाण्डवेषु यदा पाप नित्यं जिह्मं प्रवर्त्तसे। स्ववीर्य्याद्यः पराक्रम्य पाप आह्वयते परान्। ५६३०
अभीतः पूरयन् वाक्यमेष वै क्षत्रियः पुमान्। स पापः क्षत्रियो भूत्वा अस्मानाह्वय संयुगे।
मान्यामान्यान् पुरस्कृत्य युद्धं माऽगाः कुलाधम। आत्मवीर्य्यं समाश्रित्य भृत्यवीर्य्यञ्च कौरव।
आह्वयस्व रणे पार्थान् सर्व्वथा क्षत्रियो भव। परवीर्य्यं समाश्रित्य यः समाह्वयते परान्।
अशक्तः स्वयमादातुमेतदेव नपुंसकं। स त्वं परेषां वीर्य्येण आत्मानं बहु मन्यसे।
कथमेवमशक्तस्त्वमस्मान् समभिगर्ज्जसि। ५६२५
॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ मद्वचनमपि भूयस्ते वक्तव्यो हि सुयोधनः। श्व इदानीं प्रपद्येथाः पुरुषो भव दुर्म्मते।
मन्यसे यच्च मूढ त्वं न योत्स्यति जनार्द्दनः। सारथ्येन वृतः पार्थैरिति त्वं न बिभेषि च।
जघन्यकालमप्येतन्न भवेत् सर्व्वपार्थिवान्। निर्द्दहेयमहं क्रोधात् तृणानीव हुताशनः।
युधिष्ठिरनियोगात्तु फाल्गुनस्य महात्मनः। करिष्ये युध्यमानस्य सारथ्यं विजितात्मनः।
यद्युत्पतसि लोकांस्त्रीन् यद्याविशसि भूतलं। तत्र तत्रार्ज्जुनरथं प्रभाते द्रक्ष्यसे पुनः। ५६४०
यच्चापि भीमसेनस्य मन्यसे मोघभाषितं। दुःशासनस्य रुधिरं पीतमित्यवधारय।
न त्वां समीक्षते पार्थो नापि राजा युधिष्ठिरः। न भीमसेनो न यमौ प्रतिकूलप्रभाषिणं।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि उलूकदूतागमनपर्व्वणि भगवद्वाक्ये एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६१॥
॥ सञ्जय उवाच॥ दुर्य्योधनस्य तद्वाक्यं निशम्य भरतर्षभ। नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यां कैतव्यं समुदैक्षत।
केशवं समभिप्रेक्ष्य गुडाकेशो महायशाः। अभ्यभाषत कैतव्यं प्रगृह्य विपुलं भुजं।
स्ववीर्य्यं यः समाश्रित्य समाह्वयति वै परान्। अभीतो युध्यते शत्रून् स वै पुरुष उच्यते। ५६४५
परवीर्य्यं समाश्रित्य यः समाह्वयते परान्। क्षत्रबन्धुरशक्तत्वात् लोके स पुरुषाधमः।
स त्वं परेषां वीर्य्येण मन्यसे वीर्य्यमात्मनः। स्वयं कापुरुषो मूढ परांश्च क्षेप्तुमिच्छसि।
यस्त्वं वृद्धं सर्व्वराज्ञां हितबुद्धिं जितेन्द्रियं। मरणाय महाप्राज्ञं दीक्षयित्वा विकत्थसे।
भावस्ते विदितोऽस्माभिर्दुर्ब्बुद्धे कुलपांसन। न हनिष्यन्ति गाङ्गेयं पाण्डवा घृणयेति ह।
यस्य वीर्य्यं समाश्रित्य धार्त्तराष्ट्र विकत्थसे। हन्ताऽस्मि प्रथमं भीष्मं मिषतां सर्व्वधन्विनां। ५६५०
कैतव्य गत्वा भरतान् समेत्य सुयोधनं धार्त्तराष्ट्रं वदस्व। तथेत्युवाचार्ज्जुनः सव्यसाची निशाव्यपाये भविता विमर्द्दः।
यदोऽब्रवीत्वाक्यमदीनसत्त्वो मध्ये कुरूणां हर्षयन् सत्यसन्धः। अहं हन्ता सृञ्जयानामनीकं शाल्वेयकांश्चेति ममैष भारः।
हन्यामहं द्रोणमृतेऽपि लोकं न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः। ततो हि ते लब्धमिदं स्वराज्यमापद्गताः पाण्डवाश्चेति भावः।
स दर्पपूर्णो न समीक्षसे त्वमनर्थमात्मन्यपि वर्त्तमानं। तस्मादहं ते प्रथमं समूहे हन्ता समक्षं कुरुवृद्धमेव।
सूर्य्योदये युक्तसेनः प्रतीक्ष्य ध्वजी रथी रक्ष च सत्यसन्धं। अयं हि वः पश्यतां द्वीपमेनं भीष्मं रथात् पातयिष्यामि बाणैः। ५६५५
श्वोभूते कत्थनावाक्यं विज्ञास्यति सुयोधनः। अर्द्दितं शरजालेन मया दृष्ट्वा पितामहं।
यदुक्तश्च सभामध्ये पुरुषो ह्रस्वदर्शनः। क्रुद्धेन भीमसेनेन भ्राता दुःशासनस्तव।

अधर्मज्ञो नित्यवैरी पापबुद्धिर्न्नृशंसवत् । आत्मप्रतिज्ञामविरात् द्रक्ष्यसे तां सुयोधन ।
अभिमानस्य दर्पस्य क्रोधपारुष्ययोस्तथा । नैष्ठुर्य्यस्यावलेपस्य आत्मसम्भावनस्य च ।
नृशंसतायास्तैक्ष्ण्यस्य धर्मविद्वेषणस्य च । अधर्मस्यापवादस्य वृद्धातिक्रमणस्य च । ५६६०
दर्शनस्य च वक्रस्य कृत्स्नस्याऽपनयस्य च । द्रक्ष्यसि त्वं फलं तीव्रमचिरेण सुयोधन ।
वासुदेवद्वितीये हि मयि क्रुद्धे नराधम । आशा ते जीविते मूढ राज्ये वा केन हेतुना ।
शान्ते भीष्मे तथा द्रोणे सूतपुत्रे च पातिते । निराशो जीविते राज्ये पुत्रेषु च भविष्यसि ।
भ्रातृणां निधनं श्रुत्वा पुत्राणाञ्च सुयोधन । भीमसेनेन निहतो दुष्कृतानि स्मरिष्यसि ।
न द्वितीयां प्रतिज्ञां हि प्रतिज्ञास्यामि कैतव । सत्यं ब्रवीम्यहं ह्येतत् सर्व्वं सत्यं भविष्यति । ५६६५
युधिष्ठिरोऽपि कैतव्यमुलूकमिदमब्रवीत् । उलूक मद्वचो ब्रूहि गत्वा तात सुयोधनं ।
स्वेन वृत्तेन मे वृत्तं नाधिगन्तुं त्वमर्हसि । उभयोरन्तरं वेद सूनृतानृतयोरपि ।
न चाहं कामये पापमपि कीटपिपीलयोः । किं पुनर्ज्ञातिषु वधं कामयेयं कथञ्चन ।
एतदर्थं मया तात पञ्च ग्रामा वृताः पुरा । कथं तव सुदुर्बुद्धे न प्रेक्षे व्यसनं महत् ।
स त्वं कामपरीतात्मा मूढभावाच्च कत्थसे । तथैव वासुदेवस्य न गृह्णासि हितं वचः । ५६७०
किञ्चेदानीं बहूक्तेन युध्यस्व सह बान्धवैः । मम विप्रियकर्त्तारं कैतव्य ब्रूहि कौरवं ।
श्रुतं वाक्यं गृहीतोऽर्थो मतं यत्ते तथाऽस्तु तत् । भीमसेनस्ततो वाक्यं भूय आह नृपात्मजः ।
उलूक मद्वचो ब्रूहि दुर्मतिं पापपूरुषं । शठं नैकृतिकं पापं दुराचारं सुयोधनं ।
गृध्रोदरे वा वस्तव्यं पुरे वा नागसाह्वये । प्रतिज्ञातं मया यच्च सभामध्ये नराधम ।
कर्त्ताऽहं तद्वचः सत्यं सत्येनैव शपामि ते । दुःशासनस्य रुधिरं हत्वा पास्याम्यहं मृधे । ५६७५
सक्थिनी तव भङ्क्त्वैव हत्वा हि तव सोदरान् । सर्व्वेषां धार्त्तराष्ट्राणामहं मृत्युः सुयोधन ।
सर्व्वेषां राजपुत्राणामभिमन्युरसंशयं । कर्म्मणा तोषयिष्यामि भूयश्चैव वचः शृणु ।
हत्वा सुयोधन त्वां वै सहितं सर्व्वसोदरैः । आक्रमिष्ये पदा मूर्द्ध्नि धर्म्मराजस्य पश्यतः ।
नकुलस्तु ततो वाक्यमिदमाह महीपते । उलूक ब्रूहि कौरव्यं धार्त्तराष्ट्रं सुयोधनं ।
श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्व्वमेव यथातथं । तथा कर्त्ताऽस्मि कौरव्य यथा त्वमनुशाससि मां । ५६८०
सहदेवोऽपि नृपते इदमाह वचोऽर्थवत् । सुयोधन मतिर्या ते तथैषा ते भविष्यति ।
शोचिष्यसे महाराज सपुत्रज्ञातिबान्धवः । इमञ्च क्लेशमस्माकं हृष्टो यत् त्वं विकत्थसे ।
विराटद्रुपदौ वृद्धावुलूकमिदमूचतुः । दासभावं नियच्छेव साधोरिति मतिः सदा ।
तौ च दासावदासौ वा पौरुषं यस्य यादृशं । शिखण्डी तु ततो वाक्यमुलूकमिदमब्रवीत् ।
वक्तव्यो भवता राजा पापेष्वभिरतः सदा । पश्य त्वं मां रणे राजन् कुर्व्वाणं कर्म्म दारुणं । ५६८५
यस्य वीर्य्यं समासाद्य मन्यसे विजयं युधि । तमहं पातयिष्यामि रथात् तव पितामहं ।
अहं भीष्मवधात् सृष्टो नूनं धात्रा महात्मना । सोऽहं भीष्मं हनिष्यामि मिषतां सर्व्वधन्विनां ।

धृष्टद्युम्नोऽपि कैतव्यमुलूकमिदमब्रवीत्। सुयोधनो मम वध्यो वाच्यो नृपतेः सुतः।
अहं द्रोणं हनिष्यामि सगणं सहबान्धवं। कर्त्ता चाहं तथा कर्म्म यथा नाऽन्यः करिष्यति।
तमब्रवीद्धर्म्मराजः कारुण्यार्थं वचो महत्। नाहं ज्ञातिवधं राजन् कामयेयं कथञ्चन।
तवैव दोषाद्दुर्ब्बुद्धे सर्व्वमेतत्त्वनागतं। अवश्यञ्च मया कार्य्यं सर्व्वोपाश्चरितं महत्।
स गच्छ माचिरं तात उलूक यदि मन्यसे। इह वा तिष्ठ भद्रं ते वयं हि तव बान्धवाः।
उलूकस्तु ततो राजन् धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं। आमन्त्र्य प्रययौ तत्र यत्र राजा सुयोधनः।
इत्युक्तः कितवो वाक्यमुपधार्य्य च यत्नतः। अनुज्ञातो निववृते पुनरेव यथागतं।
उलूकस्तत आगम्य दुर्य्योधनममर्षणं। अर्ज्जुनस्य समादेशं यथोक्तं सर्व्वमब्रवीत्।
वासुदेवस्य भीमस्य धर्म्मराजस्य पौरुषं। नकुलस्य विराटस्य द्रुपदस्य च भारत।
सहदेवस्य च वचो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनोः। केशवार्ज्जुनयोर्वाक्यं यथोक्तं सर्व्वमब्रवीत्।
कैतव्यस्य तु तद्वाक्यं निशम्य भरतर्षभः। दुःशासनञ्च कर्णञ्च शकुनिञ्चापि भारत।
आज्ञापयत राज्ञश्च बलं मित्रबलं तथा। यथा प्रागुदयात् सर्व्वे युक्तास्तिष्ठन्त्यनीकिनः।
ततः कर्णसमादिष्टा दूताः संत्वरिता रथैः। उष्ट्रवामीभिरप्यन्ये सदश्वैश्च महाजवैः।
तूर्णं परिययुः सेनां कृत्स्नां कर्णस्य शासनात्। आज्ञापयन्तो राज्ञश्च योगः प्रागुदयादिति।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि उलूकदूतागमनपर्व्वणि उलूकाभिगमने द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६२ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ उलूकस्य वचः श्रुत्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। सेनां निर्य्यापयामास धृष्टद्युम्नपुरोगमां।
पदातिनीं नागवतीं रथिनीमश्ववृन्दिनीं। चतुर्व्विधबलां भीमामकम्प्यां पृथिवीमिव।
भीमसेनादिभिर्गुप्तां सार्ज्जुनैश्च महारथैः। धृष्टद्युम्नवशां दुर्गां सागरस्तिमितोपमां।
तस्यास्त्वग्रे महेष्वासः पाञ्चाल्यो युद्धदुर्म्मदः। द्रोणप्रेप्सुरनीकानि धृष्टद्युम्नो व्यकर्षत।
यथाबलं यथोत्साहं रथिनः समुपादिशत्। अर्ज्जुनं सूतपुत्राय भीमं दुर्य्योधनाय च।
धृष्टकेतुञ्च शल्याय गौतमायोत्तमौजसं। अश्वत्थाम्ने च नकुलं शैब्यञ्च कृतवर्म्मणे।
सैन्धवाय च वार्ष्णेयं युयुधानं समादिशत्। शिखण्डिनञ्च भीष्माय प्रमुखे समकल्पयत्।
सहदेवं शकुनये चेकितानं शलाय च। द्रौपदेयांस्तथा पञ्च त्रिगर्त्तेभ्यः समादिशत्।
वृषसेनाय सौभद्रं शेषाणाञ्च महीक्षितां। स समर्थं हि तं मेने पार्थादभ्यधिकं रणे।
एवं विभज्य योधांस्तान् पृथक् च सह चैव ह। ज्वालावर्णो महेष्वासो द्रोणमंशमकल्पयत्।
धृष्टद्युम्नो महेष्वासः सेनापतिरपत्निहतः। विधिवद्व्यूह्य मेधावी युद्धाय धृतमानसः।
यथोद्दिष्टानि सैन्यानि पाण्डवानामयोजयत्। जयाय पाण्डुपुत्राणां यत्तस्तस्थौ रणाजिरे।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि उलूकदूतागमनपर्व्वणि सेनापतिनियोगे त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः समाप्तञ्च उलूकदूतागमनपर्व्व॥ १६३ ॥

॥ अथ रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्व ॥ १२ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ प्रतिज्ञाते फाल्गुनेन वधे भीष्मस्य संयुगे । किमकुर्व्वत मे मन्दाः पुत्रा दुर्य्योधनादयः ।
हतमेव हि पश्यामि गाङ्गेयं पितरं रणे । वासुदेवसहायेन पार्थेन दृढधन्वना । ५७१५
स चापरिमितप्रज्ञस्तच्छ्रुत्वा पार्थभाषितं । किमुक्तवान् महेष्वासो भीष्मः प्रहरतां वरः ।
सैनापत्यञ्च सम्प्राप्य कौरवाणां धुरन्धरः । किमचेष्टत गाङ्गेयो महाबुद्धिपराक्रमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तत् सञ्जयस्तस्मै सर्व्वमेव न्यवेदयत् । यथोक्तं कुरुवृद्धेन भीष्मेणामिततेजसा ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ सैनापत्यमनुप्राप्य भीष्मः शान्तनवो नृप । दुर्य्योधनमुवाचेदं वचनं हर्षयन्निव ।
नमस्कृत्य कुमाराय सेनान्ये शक्तिपाणये । अहं सेनापतिस्तेऽद्य भविष्यामि न संशयः । ५७२०
सेनाकर्म्मण्यभिज्ञोऽस्मि व्यूहेषु विविधेषु च । कर्म्म कारयितुञ्चैव भृतानप्यभृतांस्तथा ।
यात्रायाने च युद्धे च तथा प्रशमनेषु च । भृशं वेद महाराज यथा वेद बृहस्पतिः ।
व्यूहानाञ्च समारम्भान् दैवगान्धर्व्वमानुषान् । तैरहं मोहयिष्यामि पाण्डवान् व्येतु ते ज्वरः ।
सोऽहं योत्स्यामि तत्त्वेन पालयंस्तव वाहिनीं । यथावत् शास्त्रतो राजन् व्येतु ते मानसो ज्वरः ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ विद्यते मे न गाङ्गेय भयं देवासुरेष्वपि । समस्तेषु महाबाहो सत्यमेतत् ब्रवीमि ते । ५७२५
किं पुनस्त्वयि दुर्द्धर्षे सैनापत्ये व्यवस्थिते । द्रोणे च पुरुषव्याघ्रे स्थिते युद्धाभिनन्दिनि ।
भवद्भ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां स्थिताभ्यां विजयो मम । न दुर्लभं कुरुश्रेष्ठ देवराज्यमपि ध्रुवं ।
रथसङ्ख्यान्तु कार्त्स्न्येन परेषामात्मनस्तथा । तथैवातिरथानाञ्च वेत्तुमिच्छामि कौरव ।
पितामहो हि कुशलः परेषामात्मनस्तथा । श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्व्वैः सहैभिर्वसुधाधिपैः ।
॥ भीष्म उवाच ॥ गान्धारे शृणु राजेन्द्र रथसङ्ख्यां स्वके बले । ये रथाः पृथिवीपाल तथैवातिरथाश्च ये । ५७३०
बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्ब्बुदानि च । रथानां तव सेनायां यथा मुख्यान्तु मे शृणु ।
भवानग्रे रथोदारः सह सर्व्वैः सहोदरैः । दुःशासनप्रभृतिभिर्भ्रातृभिः शतसम्मितैः ।
सर्व्वे कृतप्रहरणाश्छेद्यभेद्यविशारदाः । रथोपस्थे गजस्कन्धे गदाप्रासासिचर्म्मणि ।
संयन्तारः प्रहर्त्तारः कृतास्त्रा भारसाधनाः । इष्वस्त्रे द्रोणशिष्याश्च कृपस्य च शरद्वतः ।
एते हनिष्यन्ति रणे पाञ्चालान् युद्धदुर्म्मदान् । कृतकिल्बिषाः पाण्डवेयैर्धार्त्तराष्ट्रा मनस्विनः । ५७३५
ततोऽहं भरतश्रेष्ठ सर्व्वसेनापतिस्तव । शत्रून् विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवं ।
न त्वात्मनो गुणान् वक्तुमर्हामि विदितोऽस्मि ते । कृतवर्म्मा त्वतिरथो भोजः शस्त्रभृतां वरः ।
अर्थसिद्धिं तव रणे करिष्यति न संशयः । शस्त्रविद्भिरनाधृष्यो दूरपाती दृढायुधः ।
हनिष्यति चमूं तेषां महेन्द्रो दानवानिव । मद्रराजो महेष्वासः शल्यो मेऽतिरथो मतः ।
स्पर्द्धते वासुदेवेन नित्यं यो वै रणे रणे । भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वा शल्यस्ते राजसत्तम । ५७४०
एष योत्स्यति सङ्ग्रामे पाण्डवांश्च महारथान् । सागरोर्म्मिसमैर्ब्बाणैः प्लावयन्निव शात्रवान् ।
भूरिश्रवाः कृतास्त्रश्च तव चापि हितः सुहृत् । सौमदत्तिर्म्महेष्वासो रथयूथपयूथपः ।
बलक्षयममित्राणां सुमहान्तं करिष्यति । सिन्धुराजो महाराज मतो मे द्विगुणो रथः ।

योत्स्यते समरे राजन् विक्रान्तो रथसत्तमः। द्रौपदीहरणे राजन् परिक्लिष्टश्च पाण्डवैः।
संस्मरंस्तं परिक्लेशं योत्स्यते परवीरहा। एतेन हि तदा राजंस्तप आस्थाय दारुणं। ५७४५
सुदुर्लभो वरो लब्धः पाण्डवान् योद्धुमाहवे। स एव रथशार्दूलस्तद्वैरं संस्मरन् रणे।
योत्स्यते पाण्डवैस्तात प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान्।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि कौरवरथातिरथसङ्ख्यायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ सुदक्षिणस्तु काम्बोजो रथ एकगुणो मतः। तवार्थसिद्धिमाकाङ्क्षन् योत्स्यते समरे परैः।
एतस्य रथसिंहस्य तवार्थे राजसत्तम। पराक्रमं यथेन्द्रस्य द्रक्ष्यन्ति कुरवो युधि।
एतस्य रथवंशे हि तिग्मवेगप्रहारिणः। काम्बोजानां महाराज शलभानामिवायतिः। ५७५०
नीलो माहिष्मतीवासी नीलवर्म्मा रथस्तव। रथवंशेन कदनं शत्रूणां वै करिष्यति।
कृतवैरः पुरा चैव सहदेवेन मारिष। योत्स्यते सततं राजंस्तवार्थे कुरुनन्दन।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सम्मतौ रथसत्तमौ। कृतिनौ समरे तात दृढवीर्य्यपराक्रमौ।
एतौ तौ पुरुषव्याघ्रौ रिपुसैन्यं प्रधक्ष्यतः। गदाप्रासासिनाराचैस्तोमरैश्च करच्युतैः।
युद्धाभिकामौ समरे क्रीडन्ताविव यूथपौ। यूथमध्ये महाराज विचरन्तौ कृतान्तवत्। ५७५५
त्रिगर्त्ता भ्रातरः पञ्च रथोदारा मता मम। कृतवैराश्च पार्थैस्ते विराटनगरे तदा।
मकरा इव राजेन्द्र समुद्धततरङ्गिणीं। गङ्गां विक्षोभयिष्यन्ति पार्थानां युधि वाहिनीं।
ते रथाः पञ्च राजेन्द्र येषां सत्यरथो मुखं। एते योत्स्यन्ति सङ्ग्रामे संस्मरन्तः पुरा कृतं।
व्यलीकं पाण्डवेयेन भीमसेनानुजेन ह। दिशो विजयता राजन् श्वेतवाहेन भारत।
ते हनिष्यन्ति पार्थानां तानासाद्य महारथान्। वरान् वरान् महेष्वासान् क्षत्रियाणां धुरन्धरान्। ५७६०
लक्ष्मणस्तव पुत्रश्च तथा दुःशासनस्य च। उभौ तौ पुरुषव्याघ्रौ सङ्ग्रामेष्वपलायिनौ।
तरुणौ सुकुमारौ च राजपुत्रौ तरस्विनौ। युद्धानाञ्च विशेषज्ञौ प्रणेतारौ च सर्व्वशः।
रथौ तौ कुरुशार्दूलौ मतौ मे रथसत्तमौ। क्षत्रधर्म्मरतौ वीरौ महत्कर्म्म करिष्यतः।
दण्डधारो महाराज रथ एको नरर्षभ। योत्स्यते तव सङ्ग्रामे स्वेन सैन्येन पालितः।
बृहद्बलस्तथा राजा कौशल्यो रथसत्तमः। रथो मम मतस्तात महावेगपराक्रमः। ५७६५
एष योत्स्यति सङ्ग्रामे स्वान् बन्धून् सम्प्रहर्षयन्। उग्रायुधो महेष्वासो धार्त्तराष्ट्रहिते रतः।
कृपः शारद्वतो राजन् रथयूथपयूथपः। प्रियान् प्राणान् परित्यज्य प्रधक्ष्यति रिपूंस्तव।
गौतमस्य महर्षेर्य्य आचार्य्यस्य शरद्वतः। कार्त्तिकेय इवाजेयः शरस्तम्बात् सुतोऽभवत्।
एष सेनाः सुबहुला विविधायुधकार्म्मुकाः। अग्निवत् समरे तात चरिष्यति विमर्द्दयन्।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि कौरवरथातिरथसङ्ख्यायां पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ शकुनिर्मातुलस्तेऽसौ रथ एको नराधिप। प्रयुज्य पाण्डवैर्वैरं योत्स्यते नात्र संशयः। ५७७०
एतस्य सेना दुर्द्धर्षा समरे प्रतियायिनः। विविधायुधभूयिष्ठा वायुवेगसमा जवे।
द्रोणपुत्त्रो महेष्वासः सर्व्वानेवातिधन्विनः। समरे चित्रयोधी च दृढास्त्रश्च महारथः।
एतस्य हि महाराज यथा गाण्डीवधन्वनः। शरासनविनिर्मुक्ताः संसक्ता यान्ति सायकाः।
नैष शक्यो मया वीर संख्यातुं रथसत्तमः। निर्द्दहेदपि लोकांस्त्रीनिच्छन्नेष महारथः।
क्रोधस्तेजश्च तपसा संभृतोऽश्रमवासिना। द्रोणेनानुग्रहीतश्च दिव्यैरस्त्रैरुदारधीः। ५७७५
दोषस्त्वस्य महानेको येनैष भरतर्षभ। न मे रथो नातिरथो मतः पार्थिवसत्तम।
जीवितं प्रियमत्यर्थमायुष्कामः सदा द्विजः। न ह्यस्य सदृशः कश्चिदुभयोः सेनयोरपि।
हन्यादेकरथेनैव देवानामपि वाहिनीं। वपुष्मांस्तलघोषेण स्फोटयेदपि पर्व्वतान्।
असङ्ख्येयगुणो वीरः प्रहन्ता दारुणद्युतिः। दण्डपाणिरिवासह्यः कालवत् प्रचरिष्यति।
युगान्ताग्निसमः क्रोधात् सिंहग्रीवो महाद्युतिः। एष भारतयुद्धस्य पृष्ठं संशमयिष्यति। ५७८०
पिता त्वस्य महातेजा वृद्धोऽपि युवभिर्वरः। रणे कर्म्म महत्कर्त्ता अत्र मे नास्ति संशयः।
अस्त्रवेगानिलोद्धूतः सेनाकक्षेन्धनोत्थितः। पाण्डुपुत्त्रस्य सैन्यानि प्रधक्ष्यति रणे धृतः।
रथयूथपयूथानां यूथपोऽयं नरर्षभः। भरद्वाजात्मजः कर्त्ता कर्म्म तीव्रं हितं तव।
सर्व्वमूर्द्धाभिषिक्तानामाचार्य्यः स्थविरो गुरुः। गच्छेदन्तं सृञ्जयानां प्रियस्त्वस्य धनञ्जयः।
नैष जातु महेष्वासः पार्थमक्लिष्टकारिणं। हन्यादाचार्य्यकं दीप्तं संस्मृत्य गुणनिर्म्मितं। ५७८५
श्लाघतेऽयं सदा वीर पार्थस्य गुणविस्तरैः। पुत्त्रादभ्यधिकं ह्येनं भारद्वाजोऽनुपश्यति
हन्यादेकरथेनैव देवगन्धर्व्वमानुषान्। एकीभूतानपि रणे दिव्यैरस्त्रैः प्रतापवान्।
पौरवो राजशार्द्दूलस्तव राजन् महारथः। मतो मम रथोदारः परवीररथारुजः।
स्वेन सैन्येन महता प्रतपन् शत्रुवाहिनीं। प्रधक्ष्यति स पाञ्चालान् कक्षमग्निगतिर्यथा।
सत्यश्रवा रथस्त्वेको राजपुत्त्रो बृहद्बलः। तव राजन् रिपुबले कालवत् प्रचरिष्यति। ५७९०
एतस्य योधा राजेन्द्र विचित्रकवचायुधाः। विचरिष्यन्ति सङ्ग्रामे निघ्नन्तः शात्रवांस्तव।
वृषसेनो रथस्तेऽग्र्यः कर्णपुत्त्रो महारथः। प्रधक्ष्यति रिपूणान्ते बलन्तु बलिनां वरः।
जलसन्धो महातेजा राजन् रथवरस्तव। त्यक्ष्यते समरे प्राणान्माधवः परवीरहा।
एष योत्स्यति सङ्ग्रामे गजस्कन्धविशारदः। रथेन वा महाबाहुः क्षपयन् शत्रुवाहिनीं।
रथ एष महाराज मतो मे राजसत्तम। त्वदर्थे त्यक्ष्यते प्राणान् सहसैन्यो महारणे। ५७९५
एष विक्रान्तयोधी च चित्रयोधी च सङ्गरे। वीतभीश्चापि ते राजञ्छत्रुभिः सह योत्स्यते।
वाह्लीकोऽतिरथश्चैव समरे चानिवर्त्तिनः। मम राजन् मतो युद्धे शूरो वैवस्वतोपमः।
न ह्येष समरं प्राप्य निवर्त्तेत कथञ्चन। यथा सततगो राजन् स हि हन्यात् पराञ्चणे।
सेनापतिर्महाराज सत्यवांस्ते महारथः। रणेष्वद्भुतकर्म्मा च रथी पररथारुजः।

एतस्य समरं दृष्ट्वा न व्यथाऽस्ति कथञ्चन। उत्सृजत्युत्पतन्त्येव पराश्वपथे स्थिताम्। ५८००
एष वाऽरिषु विक्रान्तः कर्म सत्पुरुषोचितं। कर्त्ता विमर्द्दे सुमहत् त्वदर्थे पुरुषोत्तमः।
अलम्बुषो राक्षसेन्द्रः क्रूरकर्म्मा महारथः। हनिष्यति परान् राजन् पूर्ब्ववैरमनुस्मरन्।
एष राक्षससैन्यानां सर्व्वेषां रथसत्तमः। मायावी दृढवैरश्च समरे विचरिष्यति।
प्राग्ज्योतिषाधिपो वीरो भगदत्तः प्रतापवान्। गजाङ्कुशधरश्रेष्ठो रथे चैव विशारदः।
एतेन युद्धमभवत् पुरा गाण्डीवधन्वनः। दिवसान् सुबहून् राजन्नुभयोर्जयकाङ्क्षिणोः। ५८०५
ततः सखायं गान्धारे मानयन् पाकशासनं। अकरोत् सन्धिदं तेन पाण्डवेन महात्मना।
एष योत्स्यति सङ्ग्रामे गजस्कन्धविशारदः। ऐरावतगतो राजा देवानामिव वासवः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि कौरवरथातिरथसङ्ख्यायां षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥१६६॥

॥ भीष्म उवाच ॥ अचलो वृषकश्चैव सहितौ भ्रातरावुभौ। रथौ तव दुराधर्षौ शत्रून् विध्वंसयिष्यतः।
बलवन्तौ नरव्याघ्रौ दृढक्रोधपरायणौ। गान्धारमुख्यौ तरुणौ दर्शनीयौ महाबलौ।
सखा ते दयितो नित्यं य एष रणकर्कशः। उत्साहयति राजंस्त्वां विग्रहे पाण्डवैः सह। ५८१०
परुषः कत्थनो नीचः कर्णो वैकर्त्तनस्तव। मन्त्री नेता च बन्धुश्च मानी चात्यन्तमुच्छ्रितः।
एष नैव रथः कर्णो न चाप्यतिरथो रणे। वियुक्तः कवचेनैष सहजेन विचेतनः।
कुण्डलाभ्याञ्च दिव्याभ्यां वियुक्तः सततं घृणी। अभिशापाच्च रामस्य ब्राह्मणस्य च भाषणात्।
करणानां वियोगाच्च तेन मेऽर्द्धरथो मतः। नैष फाल्गुनमासाद्य पुनर्जीवन् विमोक्ष्यते।
ततोऽब्रवीत् पुनर्द्रोणः सर्व्वशस्त्रभृतां वरः। एवमेतन् यथात्थ त्वं न मिथ्याऽस्ति कदाचन। ५८१५
रणे रणेऽभिमानी च विमुखश्चापि दृश्यते। घृणी कर्णः प्रमादी च तेन मेऽर्द्धरथो मतः।
एतच्छ्रुत्वा तु राधेयः क्रोधादुत्फाल्य लोचने। उवाच भीष्मं राधेयस्तुदन् वाग्भिः प्रतोदवत्।
पितामह यथेष्टं मां वाक्शरैरुपकृन्तसि। अनागसं सदा द्वेषादेवमेव पदे पदे।
मर्षयामि च तत् सर्व्वं दुर्य्योधनकृतेन वै। त्वन्तु मां मन्यसे मन्दं यथा कापुरुषं तथा।
भवानर्द्धरथो मह्यं मतो वै नात्र संशयः। सर्व्वस्य जगतश्चैव गाङ्गेयो न मृषा वदेत्। ५८२०
कुरूणामहितो नित्यं न च राजाऽवबुध्यते। को हि नाम समानेषु राजसूदारकर्म्मसु।
तेजोवधमिदं कुर्य्यात् विभेदयिषुराहवे। यथा त्वं गुणविद्वेषादपरागं चिकीर्षसि।
न हायनैर्न पलितैर्न वित्तैर्न च बन्धुभिः। महारथत्वं सङ्ख्यातुं शक्यं क्षत्रस्य कौरव।
बलज्येष्ठं स्मृतं क्षत्रं मन्त्रज्येष्ठा द्विजातयः। धनज्येष्ठाः स्मृता वैश्याः शूद्रास्तु वयसाऽधिकाः।
यथेच्छकं स्वयं ग्राहाद्रथानतिरथांस्तथा। कामद्वेषसमायुक्तो मोहात् प्रकुरुते भवान्। ५८२५
दुर्य्योधन महाबाहो साधु सम्यगवेक्ष्यतां। त्यज्यतां दुष्टभावोऽयं भीष्मः किल्बिषकृत्तव।
भिन्ना हि सेना नृपते दुःसन्धेया भवत्युत। मौला हि पुरुषव्याघ्र किमु नाना समुत्थिताः।
एषां द्वैधं समुत्पन्नं योधानां युधि भारत। तेजोवधो नः क्रियते प्रत्यक्षेण विशेषतः।

रथानां क्व च विज्ञानं क्व च भीष्मोऽल्पचेतनः। अहमावारयिष्यामि पाण्डवानामनीकिनीं।
आसाद्य माममोघेषुं गमिष्यन्ति दिशो दश। पाण्डवाः सहपाञ्चालाः शार्दूलं वृषभा इव। ५८३०
क्व च युद्धं विमर्द्दो वा मन्त्रं सुव्याहृतानि च। क्व च भीष्मो गतवया मन्दात्मा कालचोदितः।
एकाकी स्पर्द्धते नित्यं सर्व्वेण जगता सह। न चान्यं पुरुषं किञ्चित् मन्यते मोघदर्शनः।
श्रोतव्यं खलु वृद्धानामिति शास्त्रनिदर्शनं। न त्वेव ह्यतिवृद्धानां पुनर्ब्बाला हि ते मताः।
अहमेको हनिष्यामि पाण्डवानामनीकिनीं। सुयुद्धे राजशार्दूल यशो भीष्मं गमिष्यति।
कृतः सेनापतिस्त्वेष त्वया भीष्मो नराधिप। सेनापतौ यशो गन्ता न तु योधान् कथञ्चन। ५८३५
नाहं जीवति गाङ्गेये योत्स्ये राजन् कथञ्चन। हते भीष्मे तु योद्धाऽस्मि सर्व्वैरेव महारथैः।
॥ भीष्म उवाच ॥ समुद्यतोऽयं भारो मे सुमहान् सागरोपमः। धार्त्तराष्ट्रस्य सङ्ग्रामे वर्षपूगाभिचिन्तितः।
तस्मिन्नभ्यागते काले सङ्ग्रामे लोमहर्षणे। मिथो भेदो न मे कार्य्यस्तेन जीवसि सूतज।
न ह्यहं त्वद्य विक्रम्य स्थविरोऽपि शिशोस्तव। युद्धश्रद्धामहं छिन्द्यां जीविताशां च सूतज।
जामदग्न्येन रामेण महास्त्राणि विमुञ्चता। न मे व्यथा कृता काचित् त्वन्तु मे किं करिष्यसि। ५८४०
कामं नैतत् प्रशंसन्ति सन्तः स्वबलसंस्तवं। वक्ष्यामि तत्त्वं सन्तप्तो निहीनकुलपांसन।
समेतं पार्थिवं क्षत्रं काशिराजस्वयम्बरे। निर्जित्यैकरथेनैव याः कन्यास्तरसा हृताः।
ईदृशानां सहस्राणि विशिष्टानामथो पुनः। मयैकेन निरस्तानि ससैन्यानि रणाजिरे।
त्वां प्राप्य वैरपुरुषं कुरूणामनयो महान्। उपस्थितो विनाशाय यतस्व पुरुषो भव।
युध्यस्व समरे पार्थं येन विस्पर्द्धसे सह। द्रक्ष्यामि त्वां विनिर्म्मुक्तमस्मात् युद्धात् सुदुर्म्मते। ५८४५
तमुवाच ततो राजा धार्त्तराष्ट्रः प्रतापवान्। मां समीक्षस्व गाङ्गेय कार्य्यं हि महदुद्यतं।
चिन्त्यतामिदमेकाग्र्यं मम निःश्रेयसं परं। उभावपि भवन्तौ मे महत्कर्म्म करिष्यतः।
भूयश्च श्रोतुमिच्छामि परेषां रथसत्तमान्। ये चैवातिरथास्तत्र ये चैव रथयूथपाः।
बलाबलममित्राणां श्रोतुमिच्छामि कौरव। प्रभातायां रजन्यां वै इदं युद्धं भविष्यति।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसंख्यानपर्व्वणि भीष्मकर्णकलहे सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६७॥
॥ भीष्म उवाच ॥ एते रथास्तवाख्यातास्तथैवातिरथा नृप। ये चाप्यर्द्धरथा राजन् पाण्डवानामतः शृणु। ५८५०
यदि कौतूहलं तेऽद्य पाण्डवानां बले नृप। रथसंख्यां शृणुष्व त्वं सहैभिर्व्वसुधाधिपैः।
स्वयं राजा रथोदारः पाण्डवः कुन्तिनन्दनः। अग्निवत् समरे तात चरिष्यति न संशयः।
भीमसेनस्तु राजेन्द्र रथोऽष्टगुणसम्मितः। न तस्यास्ति समो युद्धे गदया सायकैरपि।
नागायुतबलो मानी तेजसा न स मानुषः। माद्रीपुत्रौ च रथिनौ द्वावपि पुरुषर्षभौ।
अश्विनाविव रूपेण तेजसा च समन्वितौ। एते चमूमुखगताः स्मरन्तः क्लेशमुत्तमं। ५८५५
रुद्रवत् प्रचरिष्यन्ति तत्र मे नास्ति संशयः। सर्व्व एव महात्मानः शालस्कन्धा इवोद्गताः।
प्रादेशेनाधिकाः पुंभिरन्यैस्ते च प्रमाणतः। सिंहसंहनना‌ः सर्व्वे पाण्डुपुत्रा महाबलाः।

चरितब्रह्मचर्य्याश्च सर्व्वे तात तपस्विनः। श्रीमन्तः पुरुषव्याघ्रा व्याघ्रा इव बलोत्कटाः।
जवे प्रहारे सम्मर्द्दे सर्व्व एवातिमानुषाः। सर्व्वैर्जिता महीपाला दिग्जये भरतर्षभ।
न चैषां पुरुषाः केचिदायुधानि गदाः शरान्। विषहन्ति सदा कर्त्तुमधिज्यान्यपि कौरव। ५८६०
उद्यन्तुं वा गदा गुर्व्वीः शरान् वा क्षेप्तुमाहवे। जवे लक्ष्यस्य हरणे भोज्ये पांशुविकर्षणे।
बालैरपि भवन्तस्तैः सर्व्व एव विशेषिताः। एतत् सैन्यं समासाद्य सर्व्व एव बलोत्कटाः।
विध्वंसयिष्यन्ति रणे मास्म तैः सह सङ्गमः। एकैकशस्ते सम्मर्द्दे हन्युः सर्व्वान् महीक्षितः।
प्रत्यक्षं तव राजेन्द्र राजसूये यथाऽभवत्। द्रौपद्याश्च परिक्लेशं द्यूते च परुषा गिरः।
ते स्मरन्तश्च सङ्ग्रामे चरिष्यन्ति च रुद्रवत्। लोहिताक्षो गुडाकेशो नारायणसहायवान्। ५८६५
उभयोः सेनयोर्व्वीरो रथो नास्तीति तादृशः। न हि देवेषु वा पूर्व्वं मनुष्येषूरगेषु च।
राक्षसेष्वथ यक्षेषु नरेषु कुत एव तु। भूतोऽथ वा भविष्यो वा रथः कश्चिन्मया श्रुतः।
समायुक्तो महाराज रथः पार्थस्य धीमतः। वासुदेवश्च संयन्ता योद्धा चैव धनञ्जयः।
गाण्डीवञ्च धनुर्द्दिव्यं ते चाश्वा वातरंहसः। अभेद्यं कवचं दिव्यमक्षय्यौ च महेषुधी।
अस्त्रग्रामश्च माहेन्द्रो रौद्रः कौवेर एव च। याम्यश्च वारुणश्चैव गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः। ५८७०
वज्रादीनि च मुख्यानि नानाप्रहरणानि च। दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनां।
हतान्येकरथेनाजौ कस्तस्य सदृशो रथः। एष हन्याद्धि संरम्भी बलवान् सत्यविक्रमः।
तव सेनां महाबाहुः स्वाञ्चैव परिपालयन्। अहञ्चैनं प्रत्युदियामाचार्य्यो वा धनञ्जयं।
न तृतीयोऽस्ति राजेन्द्र सेनयोरुभयोरपि। य एनं शरवर्षाणि वर्षन्तमुदियाद्रथी।
जीमूत इव घर्म्मान्ते महावातसमीरितः। समायुक्तस्तु कौन्तेयो वासुदेवसहायवान्। ५८७५
तरुणश्च कृती चैव जीर्णावावामुभावपि।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् श्रुत्वा तु भीष्मस्य राज्ञां विध्वंसिरे तदा। काञ्चनाङ्गदिनः पीना भुजाश्चन्दनरूषिताः।
मनोभिः सह संवेगैः संस्मृत्य च पुरातनं। सामर्थ्यं पाण्डवेयानां यथाप्रत्यक्षदर्शनं।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि पाण्डवरथातिरथसङ्ख्यायां सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः।

॥ १६८ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ द्रौपदेया महाराज सर्व्वे पञ्च महारथाः। वैराटिरुत्तरश्चैव रथोदारो मतो मम।
अभिमन्युर्महाबाहू रथयूथपयूथपः। समः पार्थेन समरे वासुदेवेन चारिहा। ५८८०
लब्धलक्ष्यश्चित्रयोधी च मनस्वी च दृढव्रतः। संस्मरन् वै परिक्लेशं स्वपितुर्व्विक्रमिष्यति।
सात्यकिर्म्माधवः शूरो रथयूथपयूथपः। एष वृष्णिप्रवीराणाममर्षी जितसाध्वसः।
उत्तमौजास्तथा राजन् रथोदारो मतो मम। युधामन्युश्च विक्रान्तो रथोदारो मतो मम।
एतेषां बहुसाहस्रा रथा नागा हयास्तथा। योत्स्यन्ते ते तनुं त्यक्त्वा कुन्तीपुत्रप्रियेप्सया।
पाण्डवैः सह राजेन्द्र तव सेनासु भारत। अग्निमारुतवद्राजन्नाह्वयन्तः परस्परं। ५८८५

अजेयौ समरे वृद्धौ विराटद्रुपदौ तथा। महारथौ महावीर्य्यौ मतौ मे पुरुषर्षभौ।
वयोवृद्धावपि हि तौ क्षत्रधर्म्मपरायणौ। यतिष्येते परं शक्त्या स्थितौ वीरगते पथि।
सम्बन्धकेन राजेन्द्र तौ तु वीर्य्यबलान्वयात्। आर्य्यव्रतौ महेष्वासौ स्नेहवीर्य्यसितावुभौ।
कारणं प्राप्य तु नराः सर्व्व एव महाभुजाः। शूरा वा कातरा वापि भवन्ति कुरुपुङ्गव।
एकायनगतावेतौ पार्थिवौ दृढधन्विनौ। प्राणांस्त्यक्त्वा परं शक्त्या घट्टितारौ परन्तप। ५८९०
पृथगक्षौहिणीभ्यान्तावुभौ संयति दारुणौ। सम्बन्धिभावं रक्षन्तौ महत्कर्म्म करिष्यतः।
लोकवीरौ महेष्वासौ त्यक्तात्मानौ च भारत। प्रत्ययं परिरक्षन्तौ महत्कर्म्म करिष्यतः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि पाण्डवरथातिरथसङ्ख्यायां एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ पञ्चालराजस्य सुतो राजन् परपुरञ्जयः। शिखण्डी रथमुख्यो मे मतः पार्थस्य भारत।
एष योत्स्यति सङ्ग्रामे नाशयन् पूर्व्वसंस्थितिं। परं यशो विप्रथयंस्तव सेनासु भारत।
एतस्य बहुलाः सेनाः पञ्चालाश्च प्रभद्रकाः। तेनासौ रथवंशेन महत् कर्म करिष्यति। ५८९५
धृष्टद्युम्नश्च सेनानीः सर्व्वसेनासु भारत। मतो मेऽतिरथो राजन् द्रोणशिष्यो महारथः।
एष योत्स्यति सङ्ग्रामे सूदयन् वै परावरान्। भगवानिव संक्रुद्धः पिनाकी युगसंक्षये।
एतस्य तद्रथानीकं कथयन्ति रणप्रियाः। बहुत्वात् सागरप्रख्यं देवानामिव संयुगे।
क्षत्रधर्म्मा तु राजेन्द्र मतो मेऽर्द्धरथो नृप। धृष्टद्युम्नस्य तनयो बाल्यान्नातिकृतश्रमः।
शिशुपालसुतो वीरश्चेदिराजो महारथः। धृष्टकेतुर्महेष्वासः सम्बन्धी पाण्डवस्य च। ५९००
एष चेदिपतिः शूरः सह पुत्रेण भारत। महारथानां सुकरं महत् कर्म्म करिष्यति।
क्षत्रधर्म्मरतो मह्यं मतः परपुरञ्जयः। क्षत्रदेवस्तु राजेन्द्र पाण्डवेषु रथोत्तमः।
जयन्तश्चामितौजाश्च सत्यजिच्च महारथः। महारथा महात्मानः सर्व्वे पाञ्चालसत्तमाः।
योत्स्यन्ते समरे तात संरब्धा इव कुञ्जराः। अजो भोजश्च विक्रान्तौ पाण्डवार्थे महारथौ।
योत्स्येते बलिनौ शूरौ परं शक्त्या क्षयिष्यतः। शीघ्रास्त्रौ चित्रयोद्धारौ कृतिनौ दृढविक्रमौ। ५९०५
केकयाः पञ्च राजेन्द्र भ्रातरो युद्धदुर्म्मदाः। सर्व्वे चैव रथोदाराः सर्व्वे लोहितकध्वजाः।
काशिकः सुकुमारश्च नीलो यश्चापरो नृप। सूर्य्यदत्तश्च शङ्खश्च मदिराश्वश्च नामतः।
सर्व्व एते रथोदाराः सर्व्वे चाहवलक्षणाः। सर्व्वास्त्रविदुषः सर्व्वे महात्मानो मता मम।
वार्द्धक्षेमिर्महाराज मतो मम महारथः। चित्रायुधश्च नृपतिर्मतो मे रथसत्तमः।
स हि सङ्ग्रामशोभी च भक्तश्चापि किरीटिनः। चेकितानः सत्यधृतिः पाण्डवानां महारथौ। ५९१०
द्वाविमौ पुरुषव्याघ्रौ रथोदारौ मतौ मम। व्याघ्रदत्तश्च राजेन्द्र चन्द्रसेनश्च भारत।
मतौ मम रथोदारौ पाण्डवानां न संशयः। सेनाबिन्दुश्च राजेन्द्र क्रोधहन्ता च नामतः।
यः समो वासुदेवेन भीमसेनेन वा विभो। स योत्स्यति हि विक्रम्य समरे तव सैनिकैः।

माञ्च द्रोणं कृपञ्चैव यथा संमन्यते भवान् । तथा स समरश्लाघी मन्तव्यो रथसत्तमः ।
काश्यः परमशीघ्रास्त्रः श्लाघनीयो नरोत्तमः । रथ एकगुणो मह्यं ज्ञेयः परपुरञ्जयः । ५९१५
अयञ्च युधि विक्रान्तो मन्तव्योऽष्टगुणो रथः । सत्यजित् समरश्लाघी द्रुपदस्यात्मजो युवा ।
गतः सोऽतिरथ त्वं हि धृष्टद्युम्नेन सम्मितः । पाण्डवानां यशस्कामः परं कर्म्म करिष्यति ।
अनुरक्तश्च शूरश्च रथोऽयमपरो महान् । पाण्ड्यराजो महावीर्य्यः पाण्डवानां धनुर्द्धरः ।
दृढधन्वा महेष्वासः पाण्डवानां महारथः । श्रेणिमान् कौरवश्रेष्ठो वसुदानश्च पार्थिव ।
उभावेतावतिरथौ मतौ परपुरञ्जय । ५९२०

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि पाण्डवरथातिरथसङ्ख्यायां सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ रोचमानो महाराज पाण्डवानां महारथः । योत्स्यतेऽमरवत् सङ्ख्ये परसैन्येषु भारत ।
रिपुजित् कुन्तिभोजश्च महेष्वासो महाबलः । मातुलो भीमसेनस्य स च मेऽतिरथो मतः ।
एष वीरो महेष्वासः कृती च निपुणश्च ह । चित्रयोधी च शक्तश्च मतो मे रथपुङ्गवः ।
स योत्स्यति हि विक्रम्य मघवानिव दानवैः । योधा ये चास्य विख्याताः सर्व्वे युद्धविशारदाः ।
भागिनेयकृते वीरः स करिष्यति सङ्गरे । सुमहत् कर्म्म पाण्डूनां स्थितः प्रियहिते रतः । ५९२५
भैमसेनिर्म्महाराज हैडिम्बो राक्षसेश्वरः । मतो मे बहुमायावी रथयूथपयूथपः ।
योत्स्यते समरे तात मायावी समरप्रियः । ये चास्य राक्षसा वीराः सचिवा वशवर्त्तिनः ।
एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः । समेताः पाण्डवस्यार्थे वासुदेवपुरोगमाः ।
एते प्राधान्यतो राजन् पाण्डवस्य महात्मनः । रथाश्चातिरथाश्चैव ये चान्येऽर्द्धरथा नृप ।
नेष्यन्ति समरे सेनां भीमां यौधिष्ठिरीं नृप । महेन्द्रेणेव वीरेण पाल्यमानां किरीटिना । ५९३०
तैरहं समरे वीर मायाविद्भिर्जयैषिभिः । योत्स्यामि जयमाकाङ्क्षन्नथ वा निधनं रणे ।
वासुदेवञ्च पार्थञ्च चक्रगाण्डीवधारिणौ । सन्ध्यागताविवार्कैन्दू समेष्येते रथोत्तमौ ।
ये चैव ते रथोदाराः पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । सहसैन्यानहं तांश्च प्रतीयां रणमूर्द्धनि ।
एते रथाश्चातिरथाश्च तुभ्यं यथाप्रधानं नृप कीर्त्तिता मया । तथा परे येऽर्द्धरथाश्च केचित्तथैव तेषामपि कौरवेन्द्र ।
अर्ज्जुनं वासुदेवञ्च ये चान्ये तत्र पार्थिवाः । सर्व्वांस्तान् वारयिष्यामि यावद्द्रक्ष्यामि भारत । ५९३५
पाञ्चाल्यन्तु महाबाहो नाहं हन्यां शिखण्डिनं । उद्यतेषुमथो दृष्ट्वा प्रतियुध्यन्तमाहवे ।
लोकस्तं वेद यदहं पितुः प्रियचिकीर्षया । प्राप्तं राज्यं परित्यज्य ब्रह्मचर्य्यव्रते स्थितः ।
चित्राङ्गदं कौरवाणामाधिपत्येऽभ्यषेचयं । विचित्रवीर्य्यञ्च शिशुं यौवराज्येऽभ्यषेचयं ।
देवव्रतत्वं विज्ञाप्य पृथिव्यां सर्व्वराजसु । नैव हन्यां स्त्रियं जातु न स्त्रीपूर्व्वं कदाचन ।
स हि स्त्रीपूर्व्वको राजन् शिखण्डी यदि ते श्रुतः । कन्या भूत्वा पुमान् जातो न योत्स्ये तेन भारत । ५९४०

सर्व्वांस्त्वन्यान् हनिष्यामि पार्थिवान् भरतर्षभ। यान् समेष्यामि समरे न तु कुन्तीसुतान्नृप।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्वणि पाण्डव रथातिरथसङ्ख्यायां एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ समाप्तञ्च रथातिरथसङ्ख्यानपर्व्व ॥

॥ अथाम्बोपाख्यानपर्व्व ॥ १३ ॥

॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ किमर्थं भरतश्रेष्ठ नैव हन्याः शिखण्डिनं। उद्यतेषुमथो दृष्ट्वा समरेष्वाततायिनं।
पूर्व्वमुक्त्वा महाबाहो पाञ्चालान् सहसोमकैः। हनिष्यामीति गाङ्गेय तन्मे ब्रूहि पितामह।
॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु दुर्य्योधन कथां सहैभिर्व्वसुधाधिपैः। यदर्थं युधि सम्प्रेक्ष्य नाहं हन्यां शिखण्डिनं।
महाराजो मम पिता शान्तनुर्लोकविश्रुतः। दिष्टान्तमाप धर्म्मात्मा समये भरतर्षभ।
ततोऽहं भरतश्रेष्ठ प्रतिज्ञां परिपालयन्। चित्राङ्गदं भ्रातरं वै महाराज्येऽभ्यषेचयं।
तस्मिंश्च निधनं प्राप्ते सत्यवत्या मते स्थितः। विचित्रवीर्य्यं राजानमभ्यषिञ्चं यथाविधि।
मयाऽभिषिक्तो राजेन्द्र यवीयानपि धर्म्मतः। विचित्रवीर्य्यो धर्म्मात्मा मामेव समुदैक्षत।
तस्य दारक्रियान्तात चिकीर्षुरहमप्युत। अनुरूपादिव कुलादित्येव च मनो दधे।
तथाऽश्रौषं महाबाहो तिस्रः कन्याः स्वयम्वराः। रूपेणाप्रतिमाः सर्व्वाः काशिराजसुतास्तदा।
अम्बाञ्चैवाम्बिकाञ्चैव तथैवाम्बालिकामपि। राजानश्च समाहूताः पृथिव्यां भरतर्षभ।
अम्बा ज्येष्ठाऽभवत्तासामम्बिका त्वथ मध्यमा। अम्बालिका च राजेन्द्र राजकन्या यवीयसी।
सोऽहमेकरथेनैव गतः काशिपतेः पुरीं। अपश्यन्तां महाबाहो तिस्रः कन्याः स्वलङ्कृताः।
राज्ञश्चैव समाहूतान् पार्थिवान् पृथिवीपते। ततोऽहन्तान्नृपान् सर्व्वानाहूय समरे स्थितान्।
रथमारोपयाञ्चक्रे कन्यास्ता भरतर्षभ। वीर्य्यशुल्काश्च ता ज्ञात्वा समारोप्य रथं तदा।
अवोचं पार्थिवान् सर्व्वानहं तत्र समागतान्। भीष्मः शान्तनवः कन्या हरतीति पुनः पुनः।
ते यतध्वं परं शक्त्या सर्व्वे मोक्षाय पार्थिवाः। प्रसह्य हि हराम्येष मिषतां वो नरर्षभाः।
ततस्ते पृथिवीपालाः समुत्पेतुरुदायुधाः। योगो योग इति क्रुद्धाः सारथीनभ्यचोदयन्।
ते रथैर्गजसङ्काशैर्गजैश्च गजयोधिनः। पृष्ठैश्चाश्वैर्महीपालाः समुत्पेतुरुदायुधाः।
ततस्ते मां महीपालाः सर्व्व एव विशाम्पते। रथव्रातेन महता सर्व्वतः पर्य्यवारयन्।
तानहं शरवर्षेण समन्तात् पर्य्यवारयं। सर्व्वान्नृपांश्चाप्यजयं देवराडिव दानवान्।
अपातयं शरैर्दीप्तैः प्रहसन् भरतर्षभ। तेषामापततां चित्रान् ध्वजान् हेमपरिष्कृतान्।
एकैकेन हि बाणेन भूमौ पातितवानहं। हयांस्तेषां गजांश्चैव सारथींश्चाप्यहं रणे।
ते निवृत्ताश्च भग्नाश्च दृष्ट्वा तल्लाघवं मम। अथाहं हास्तिनपुरमायां जित्वा महीक्षितः।
ततोऽहं ताश्च कन्या वै भ्रातुरर्थाय भारत। तच्च कर्म्म महाबाहो सत्यवत्यै न्यवेदयं।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वण्यम्बोपाख्यानपर्व्वणि भीष्मकन्याहरणे द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं भरतश्रेष्ठ मातरं वीरमातरं । अभिगम्योपसंगृह्य दासेयीमिदमब्रुवं ।
इमाः काशिपतेः कन्या मया निर्ज्जित्य पार्थिवान् । विचित्रवीर्य्यस्य कृते वीर्य्यशुल्का हृता इति ।
ततो मूर्द्धन्युपाघ्राय पर्य्यश्रुनयना नृप । आह सत्यवती हृष्टा दिष्ट्या पुत्त्र जितं त्वया ।
सत्यवत्यास्त्वनुमते विवाहे समुपस्थिते । उवाच वाक्यं सव्रीडा ज्येष्ठा काशिपतेः सुता ।
भीष्म त्वमसि धर्म्मज्ञः सर्व्वशास्त्रविशारदः । श्रुत्वा च वचनं धर्म्यं मह्यं कर्त्तुमिहार्हसि । ५९७०
मया शाल्वपतिः पूर्व्वं मनसाऽभिवृतो वरः । तेन चास्मि वृता पूर्व्वं रहस्यविदिते पितुः ।
कथं मामन्यकामां त्वं राजन् धर्म्ममतीत्य वै । वासयेथा गृहे भीष्म कौरवः सन् विशेषतः ।
एतद्बुद्ध्या विनिश्चित्य मनसा भरतर्षभ । यत् क्षमन्ते महाबाहो तदिहारब्धुमर्हसि ।
स मां प्रतीक्षते व्यक्तं शाल्वराजो विशाम्पते । तस्मान्मां त्वं कुरुश्रेष्ठ समनुज्ञातुमर्हसि ।
कृपां कुरु महाबाहो मयि धर्म्मभृतां वर । त्वं हि सत्यव्रतो वीर पृथिव्यामिति नः श्रुतं । ५९७५
॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वण्यम्बोपाख्यानपर्व्वण्यम्बावाक्ये त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं समनुज्ञाप्य कालीं गन्धवतीं तदा । मन्त्रिणश्चर्त्विजश्चैव तथैव च पुरोहितान् ।
समनुज्ञासिषं कन्यामम्बां ज्येष्ठां नराधिप । अनुज्ञाता ययौ सा तु कन्या शाल्वपतेः पुरं ।
वृद्धैर्द्विजातिभिर्गुप्ता धात्र्या चानुगता तदा । अतीत्य च तमध्वानमासाद्य नृपतिं तथा ।
सा तमासाद्य राजानं शाल्वं वचनमब्रवीत् । आगताऽहं महाबाहो त्वामुद्दिश्य महामते ।
तामब्रवीच्छाल्वपतिः स्मयन्निव विशाम्पते । त्वयाऽन्यपूर्व्वया नाहं भार्य्यार्थी वरवर्णिनि । ५९८०
गच्छ भद्रे पुनस्तत्र सकाशं भीष्मकस्य वै । नाहमिच्छामि भीष्मेण गृहीतां त्वां प्रसह्य वै ।
त्वं हि भीष्मेण निर्ज्जित्य नीता प्रीतिमती तदा । परामृश्य महायुद्धे निर्ज्जित्य पृथिवीपतीन् ।
नाहं त्वय्यन्यपूर्व्वायां भार्य्यार्थी वरवर्णिनि । कथमस्मद्विधो राजा परपूर्व्वां प्रवेशयेत् ।
नारीं विदितविज्ञानः परेषां धर्म्ममादिशन् । यथेष्टं गम्यतां भद्रे मा त्वां कालोऽत्यगादयं ।
अम्बा तमब्रवीद्राजन्ननङ्गशरपीडिता । मैवं वद महीपाल नैतदेवं कथञ्चन । ५९८५
नास्मि प्रीतिमती नीता भीष्मेणामित्रकर्षण । बलान्नीताऽस्मि रुदती विद्राव्य पृथिवीपतीन् ।
भजस्व मां शाल्वपते भक्तां बालामनागसं । भक्तानां हि परित्यागो न धर्म्मेषु प्रशस्यते ।
साऽहमामन्त्र्य गाङ्गेयं समरेष्वनिवर्त्तिनं । अनुज्ञाता च तेनैव ततोऽहं भृशमागता ।
न स भीष्मो महाबाहुर्मामिच्छति विशाम्पते । भ्रातृहेतोः समारम्भो भीष्मस्येति श्रुतो मया ।
भगिन्यौ मम ये नीते अम्बिकाऽम्बालिके नृप । प्रादाद्विचित्रवीर्य्याय गाङ्गेयो हि यवीयसे । ५९९०
यथा शाल्वपते नान्यं वरं ध्यायामि कञ्चन । त्वामृते पुरुषव्याघ्र तथा मूर्द्धानमालभे ।
न चान्यपूर्व्वा राजेन्द्र त्वामहं समुपस्थिता । सत्यं ब्रवीमि शाल्वैतत् सत्येनात्मानमालभे ।
भजस्व मां विशालाक्ष स्वयं कन्यामुपस्थितां । अनन्यपूर्व्वां राजेन्द्र त्वत्प्रसादाभिकाङ्क्षिणीं ।
तामेवं भाषमाणान्तु शाल्वः काशिपतेः सुतां । अत्यजद्भरतश्रेष्ठ जीर्णां त्वचमिवोरगः ।

एवं बहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानस्तथा नृपः । नाश्रद्दधच्छाल्वपतिः कन्याया भरतर्षभ । ५९९५
ततः सा मन्युनाविष्टा ज्येष्ठा काशिपतेः सुता । अब्रवीत् साश्रुनयना बाष्पविप्लुतया गिरा ।
त्वया त्यक्ता गमिष्यामि यत्र तत्र विशाम्पते । तत्र मे गतयः सन्तु सन्तः सत्यं यथा ध्रुवं ।
एवं तां भाषमाणान्तु कन्यां शाल्वपतिस्तदा । परितत्याज कौरव्य करुणं परिदेवतीं ।
गच्छ गच्छेति तां शाल्वः पुनःपुनरभाषत । बिभेमि भीष्मात् सुश्रोणि त्वञ्च भीष्मपरिग्रहः ।
एवमुक्तां तु सा तेन शाल्वेनादीर्घदर्शिना । निश्चक्राम पुराद्दीना रुदती कुररी यथा । ६०००
॥ भीष्म उवाच ॥ निष्क्रामन्ती तु नगराच्चिन्तयामास दुःखिता । पृथिव्यां नास्ति युवतिर्विषमस्था यथा समा ।
बन्धुभिर्व्विप्रहीनाऽस्मि शाल्वेन च निराकृता । न च शक्यं पुनर्गन्तुं मया वारणसाह्वयं ।
अनुज्ञाता तु भीष्मेण शाल्वमुद्दिश्य कारणं । किन्नु गर्हाम्यथात्मानमथ भीष्मं दुरासदं ।
अथ वा पितरं मूढं यो मेऽकार्षीत् स्वयम्बरं । मया ऽयं स्वकृतो दोषो याऽहं भीष्मरथात्तदा ।
प्रवृत्ते दारुणे युद्धे शाल्वार्थं न गता पुरा । तस्येयं फलनिर्वृत्तिर्यदापन्नाऽस्मि मूढवत् । ६००५
धिग्भीष्मं धिक् च मे मन्दं पितरं मूढचेतसं । येनाऽहं वीर्य्यशुल्केति पण्यस्त्रीव प्रचारिता ।
धिङ्मां धिक्शाल्वराजानं धिग्धातारमथापि वा । येषां दुर्नीतभावेन प्राप्ताऽस्म्यापदमुत्तमां ।
सर्व्वथा भागधेयानि स्वानि प्राप्नोति मानवः । अनयस्यास्य तु मुखं भीष्मः शान्तनवो मम ।
सा भीष्मे प्रतिकर्त्तव्यमहं पश्यामि साम्प्रतं । तपसा वा युधा वाऽपि दुःखहेतुः स मे मतः ।
को नु भीष्मं युधा जेतुमुत्सहेत महीपतिः । एवं सा परिनिश्चित्य जगाम नगराद्बहिः । ६०१०
आश्रमं पुण्यशीलानां तापसानां महात्मनां । ततस्तामवसद्रात्रिं तापसैः परिवारिता ।
आचख्यौ च यथावृत्तं सर्व्वमात्मनि भारत । विस्तरेण महाबाहो निखिलेन शुचिस्मिता ।
हरणञ्च विसर्गञ्च शाल्वेन च विसर्ज्जनं । ततस्तत्र महानासीत् ब्राह्मणः संशितव्रतः ।
शैखावत्यस्तपोवृद्धः शास्त्रे चारण्यके गुरुः । आर्त्तान्तामाह स मुनिः शैखावत्यो महातपाः ।
निःश्वसन्तीं सतीं बालां दुःखशोकपरायणां । एवं गते तु किं भद्रे शक्यं कर्त्तुं तपस्विभिः । ६०१५
आश्रमस्थैर्महाभागे तपोयुक्तैर्महात्मभिः । सा त्वेनमब्रवीद्राजन् क्रियतां मदनुग्रहः ।
प्राव्रज्यमहमिच्छामि तपस्तप्स्यामि दुश्चरं । मयैव यानि कर्म्माणि पूर्व्वदेहे तु मूढया ।
कृतानि नूनं पापानि तेषामेतत् फलं ध्रुवं । नोत्सहे तं पुनर्गन्तुं स्वजनं प्रति तापसाः ।
प्रत्याख्याता निरानन्दा शाल्वेन च निराकृता । उपदिष्टमिहेच्छामि तापस्यं वीतकल्मषाः ।
युष्माभिर्देवसङ्काशैः कृपा भवतु वो मयि । स तामाश्वासयत् कन्यां दृष्टान्तागमहेतुभिः । ६०२०
सान्त्वयामास कार्य्यञ्च प्रतिजज्ञे द्विजैः सह ॥

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वण्यम्बोपाख्यानपर्व्वणि शैखावत्याम्बासंवादे चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततस्ते तापसाः सर्व्वे कार्य्यवन्तो ऽभवंस्तदा । तां कन्यां चिन्तयन्तस्ते किङ्कार्य्यमिति धर्म्मिणः ।
केचिदाहुः पितुर्व्वेश्म नीयतामिति तापसाः । केचिदस्मदुपालम्भे मतिञ्चक्रुर्हि तापसाः ।

केचिच्छाल्वपतिं गत्वा नियोज्यमिति मेनिरे। नेति केचिन् व्यवस्यन्ति प्रत्याख्याता हि तेन सा।
एवं गते तु किं शक्यं भद्रे कर्त्तुं मनीषिभिः। पुनरूचुश्च तां सर्व्वे तापसाः संशितव्रताः। ६०२५
अलं प्रव्रजितेनेह भद्रे शृणु हितं वचः। इतो गच्छस्व भद्रं ते पितुरेव निवेशनं।
प्रतिपत्स्यति राजा स पिता ते यदनन्तरं। तत्र वत्स्यसि कल्याणि सुखं सर्व्वगुणान्विता।
न च तेऽन्या गतिर्न्नार्य्या भवेत् भद्रे यथा पिता। पतिर्व्वाऽपि गतिर्न्नार्य्याः पिता वा वरवर्णिनि।
गतिः पतिः समस्थाया विषमे वा पिता गतिः। प्रव्रज्या हि सुदुःखेयं सुकुमार्य्या विशेषतः।
राजपुत्र्याः प्रकृत्या च कुमार्य्यास्तव भाविनि। भद्रे दोषा हि विद्यन्ते बहवो वरवर्णिनि। ६०३०
आश्रमे हि वसन्त्यास्ते न भवेयुः पितुर्ग्गृहे। ततस्त्वन्ये ब्रुवन् वाक्यं तापसास्तां तपस्विनीं।
त्वामिहैकाकिनीं दृष्ट्वा निर्ज्जने गहने वने। प्रार्थयिष्यन्ति राजानस्तस्मान्मैवं मनः कृथाः।
॥ अम्बोवाच ॥ न शक्यं काशिनगरं पुनर्गन्तुं पितुर्ग्गृहान्। अवज्ञाता भविष्यामि बान्धवानां न संशयः।
उषिताऽस्मि तथा बाल्ये पितुर्वेश्मनि तापसाः। नाहं गमिष्ये भद्रं वस्तत्र यत्र पिता मम।
तपस्तप्तुमभीप्सामि तापसैः परिरक्षिता। यथा परेऽपि मे लोके न स्यादेवं महात्ययः। ६०३५
दौर्भाग्यं तापसश्रेष्ठास्तस्मात्तप्स्याम्यहं तपः।
॥ भीष्म उवाच ॥ इत्येवन्तेषु विप्रेषु चिन्तयत्सु यथातथं। राजर्षिस्तद्वनं प्राप्तस्तपस्वी होत्रवाहनः।
ततस्ते तापसाः सर्वे पूजयन्ति स्म तं नृपं। पूजाभिः स्वागताद्याभिरासनेनोदकेन च।
तस्योपविष्टस्य सतो विश्रान्तस्योपशृण्वतः। पुनरेव कथाञ्चक्रुः कन्यां प्रति वनौकसः।
अम्बायास्तां कथां श्रुत्वा काशिराजस्य भारत। राजर्षिः स महातेजा बभूवोद्विग्नमानसः। ६०४०
तां तथावादिनीं श्रुत्वा दृष्ट्वा च स महातपाः। राजर्षिः कृपयाविष्टो महात्मा होत्रवाहनः।
स वेपमान उत्थाय मातुस्तस्याः पिता तदा। तां कन्यामङ्कमारोप्य पर्य्याश्वासयत प्रभो।
स तामपृच्छत् कार्त्स्न्येन व्यसनोत्पत्तिमादितः। सा च तस्मै यथावृत्तं विस्तरेण न्यवेदयत्।
ततः स राजर्षिरभूत् दुःखशोकसमन्वितः। कार्य्यञ्च प्रतिपेदे तन्मनसा सुमहातपाः।
अब्रवीत् वेपमानश्च कन्यामार्त्तां सुदुःखितां। मागाः पितृगृहं भद्रे मातुस्ते जनको ह्यहं। ६०४५
दुःखं छिन्द्यामहं ते वै मयि वर्त्तस्व पुत्रिके। पर्य्याप्तं ते मनो वत्से यदेवं परिशुष्यसि।
गच्छ मद्वचनाद्रामं जामदग्न्यं तपस्विनं। रामस्ते सुमहद्दुःखं शोकञ्चैवापनेष्यति।
हनिष्यति रणे भीष्मं न करिष्यति चेद्वचः। तं गच्छ भार्गवश्रेष्ठं कालाग्निसमतेजसं।
प्रतिष्ठापयिता स त्वां समे पथि महातपाः। ततस्तु सुस्वरं बाष्पमुत्सृजन्ती पुनःपुनः।
अब्रवीत् पितरं मातुः सा तदा होत्रवाहनं। अभिवादयित्वा शिरसा गमिष्ये तत्र शासनात्। ६०५०
अपि नामाद्य पश्येयमार्य्यन्तं लोकविश्रुतं। कथञ्च तीव्रं दुःखं मे नाशयिष्यति भार्गवः।
एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं यथा यास्यामि तत्र वै।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वण्यम्बोपाख्यानपर्व्वणि होत्रवाहनाम्बासंवादे पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

॥ होत्रवाहन उवाच ॥ रामं द्रक्ष्यसि भद्रे त्वं जामदग्न्यं महावने। उग्रे तपसि वर्त्तन्तं सत्यसन्धं महाबलं।
महेन्द्रं वै गिरिश्रेष्ठं रामो नित्यमुपास्ति ह। ऋषयो वेदविद्वांसो गन्धर्व्वाप्सरसस्तथा।
तत्र गच्छस्व भद्रन्ते ब्रूयाश्चैनं वचो मम। अभिवाद्य च तं मूर्द्ध्ना तपोवृद्धं दृढव्रतं।
ब्रूयाश्चैनं पुनर्भद्रे यत्ते कार्य्यं मनीषितं। मयि सङ्कीर्त्तिते रामः सर्व्वं तत्ते करिष्यति।
मम रामः सखा वत्से प्रीतियुक्तः सुहृच्च मे। जमदग्निसुतो वीरः सर्व्वशस्त्रभृतां वरः।
एवं ब्रुवति कन्यान्तु पार्थिवे होत्रवाहने। अकृतव्रणः प्रादुरासीद्रामस्यानुचरः प्रियः।
ततस्ते मुनयः सर्व्वे समुत्तस्थुः सहस्रशः। स च राजा वयोवृद्धः सृञ्जयो होत्रवाहनः।
ततो दृष्ट्वा कृतातिथ्यमन्योन्यं ते वनौकसः। सहिता भरतश्रेष्ठ निषेदुः परिवार्य्य तं।
ततस्ते कथयामासुः कथास्तास्ता मनोरमाः। धन्या दिव्याश्च राजेन्द्र प्रीतिहर्षमुदा युताः।
ततः कथान्ते राजर्षिर्म्महात्मा होत्रवाहनः। रामं श्रेष्ठं महर्षीणामपृच्छदकृतव्रणं।
क्व सम्प्रति महाबाहो जामदग्न्यः प्रतापवान्। अकृतव्रण शक्यो वै द्रष्टुं वेदविदां वर।
॥ अकृतव्रण उवाच ॥ भवन्तमेव सततं रामः कीर्त्तयति प्रभो। सृञ्जयो मे प्रियसखो राजर्षिरिति पार्थिव।
इह रामः प्रभाते श्वो भवितेति मतिर्म्मम। द्रष्टास्येनमिहायान्तं तव दर्शनकाङ्क्षया।
इयञ्च कन्या राजर्षे किमर्थं वनमागता। कस्य चेयं तव च का भवतीच्छामि वेदितुं।
॥ होत्रवाहन उवाच ॥ दौहित्रीयं मम विभो काशिराजसुता प्रिया। ज्येष्ठा स्वयम्वरे तस्थौ भगिनीभ्यां सहानघ।
इयमम्बेति विख्याता ज्येष्ठा काशिपतेः सुता। अम्बिकाम्बालिके कन्ये कनीयस्यौ तपोधन।
समेतं पार्थिवं क्षत्रं काशिपुर्य्यां ततोऽभवत्। कन्यानिमित्तं विप्रर्षे तत्राऽसीदुत्सवो महान्।
ततः किल महावीर्य्यो भीष्मः शान्तनवो नृपान्। अधिक्षिप्य महातेजास्तिस्रः कन्या जहार ताः।
निर्ज्जित्य पृथिवीपालानथ भीष्मो गजाह्वयं। आजगाम विशुद्धात्मा कन्याभिः सह भारत।
सत्यवत्यै निवेद्याथ विवाहं समनन्तरं। भ्रातुर्व्विचित्रवीर्य्यस्य समाज्ञापयत प्रभुः।
तन्तु वैवाहिकं दृष्ट्वा कन्येयं समुपार्ज्जितं। अब्रवीत् तत्र गाङ्गेयं मन्त्रिमध्ये द्विजर्षभ।
मया शाल्वपतिर्व्वीर मनसाऽभिवृतः पतिः। न मामर्हसि धर्म्मज्ञ दातुं भ्रात्रेऽन्यमानसां।
तच्छ्रुत्वा वचनं भीष्मः सम्मन्त्र्य सह मन्त्रिभिः। निश्चित्य विससर्ज्जेमां सत्यवत्या मते स्थितः।
अनुज्ञाता तु भीष्मेण शाल्वं सौभपतिं ततः। कन्येयं मुदिता तत्र काले वचनमब्रवीत्।
विसर्ज्जिताऽस्मि भीष्मेण धर्म्मं मां प्रतिपादय। मनसाऽभिवृतः पूर्व्वं मया त्वं पार्थिवर्षभ।
प्रत्याचख्यौ च शाल्वोऽप्यस्याश्चारित्रस्याभिशङ्कितः। सेयं तपोवनं प्राप्ता तापस्येऽभिरता भृशं।
मया च प्रत्यभिज्ञाता वंशस्य परिकीर्त्तनात्। अस्य दुःखस्य चोत्पत्तौ भीष्ममेवेह मन्यते।
॥ अम्बोवाच ॥ भगवन्नेवमेवेह यथाह पृथिवीपतिः। शरीरकर्त्ता मातुर्मे सृञ्जयो होत्रवाहनः।
न ह्युत्सहे स्वनगरं प्रतियातुं तपोधन। अपमानभयाच्चैव व्रीडया च महामुने।
यत्तु मां भगवान् रामो वक्ष्यति द्विजसत्तम। तन्मे कार्य्यतमं कार्य्यमिति मे भगवन्मतिः।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वण्यकृतव्रणाम्बासंवादे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१७६॥

॥ अकृतव्रण उवाच ॥ दुःखद्वयमिदं भद्रे कतरस्य चिकीर्षसि । प्रतिकर्त्तव्यमबले तत्त्वं वत्से वदस्व मे ।
यदि सौभपतिर्भद्रे नियोक्तव्यो मतस्तव । नियोक्ष्यति महात्मा स रामस्त्वद्धितकाम्यया ।
अथापगेयं भीष्मं तं रामेणेच्छसि धीमता । रणे विनिर्ज्जितं द्रष्टुं कुर्य्यात्तदपि भार्गवः ।
सृञ्जयस्य वचः श्रुत्वा तव चैव शुचिस्मिते । यदत्र ते भृशं कार्य्यं तदद्यैव विचिन्त्यतां ।
॥ अम्बोवाच ॥ अपनीताऽस्मि भीष्मेण भगवन्नविजानता । नाभिजानाति मे भीष्मो ब्रह्मन् शाल्वगतं मनः ।
एतद्विचार्य्य मनसा भवानेतद्विनिश्चयं । विचिनोतु यथान्यायं विधानं क्रियतां तथा ।
भीष्मे वा कुरुशार्द्दूले शाल्वराजेऽथ वा पुनः । उभयोरेव वा ब्रह्मन् युक्तं यत् तत् समाचर ।
निवेदितं मया ह्येतद्दुःखमूलं यथातथं । विधानं तत्र भगवन् कर्त्तुमर्हसि युक्तितः ।
॥ अकृतव्रण उवाच ॥ उपपन्नमिदं भद्रे यदेवं वरवर्णिनि । धर्म्मं प्रति वचो ब्रूयाः शृणु चेदं वचो मम ।
यदि त्वामापगेयो वै न नयेद्गजसाह्वयं । शाल्वस्त्वां शिरसा भीरु गृह्णीयाद्रामचोदितः ।
तेन त्वं निर्ज्जिता भद्रे यस्मान्नीताऽसि भाविनि । संशयः शाल्वराजस्य तेन त्वयि सुमध्यमे ।
भीष्मः पुरुषमानी च जितकाशी तथैव च । तस्मात् प्रतिक्रिया युक्ता भीष्मे कारयितुं तव ।
॥ अम्बोवाच ॥ ममाप्येष सदा ब्रह्मन् हृदि कामोऽभिवर्त्तते । घातयेयं यदि रणे भीष्ममित्येव नित्यदा ।
भीष्मं वा शाल्वराजं वा यं वा दोषेण गच्छसि । प्रशाधि तं महाबाहो यत्कृतेऽहं सुदुःखिता ।
॥ भीष्म उवाच ॥ एवं कथयतामेव तेषां स दिवसो गतः । रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ सुखशीतोष्णमारुता ।
ततो रामः प्रादुरासीत् प्रज्वलन्निव तेजसा । शिष्यैः परिवृतो राजन् जटाचीरधरो मुनिः ।
धनुष्पाणिरदीनात्मा खड्गं बिभ्रत् परश्वधी । विरजा राजशार्द्दूल सोऽभ्ययात् सृञ्जयं नृपं ।
ततस्ते तापसा दृष्ट्वा स च राजा महातपाः । तस्थुः प्राञ्जलयो राजन् सा च कन्या तपस्विनी ।
पूजयामासुरव्यग्रा मधुपर्क्केण भार्गवं । अर्च्चितश्च यथान्यायं निषसाद सहैव तैः ।
ततः पूर्व्वव्यतीतानि कथयन्तौ स्म तावुभौ । आसातां जामदग्न्यश्च सृञ्जयश्चैव भारत ।
तथा कथाऽन्ते राजर्षिर्भृगुश्रेष्ठं महाबलं । उवाच मधुरं काले रामं वचनमर्थवत् ।
रामेयं मम दौहित्री काशिराजसुता प्रभो । अस्याः शृणु यथातत्त्वं कार्य्यं कार्य्यविशारद ।
परमं कथ्यतास्वेति तां रामः प्रत्यभाषत । ततः साऽभ्यागमद्रामं ज्वलन्तमिव पावकं ।
ततोऽभिवाद्य चरणौ रामस्य शिरसा शुभा । स्पृष्ट्वा पद्मदलाभाभ्यां पाणिभ्यामग्रतः स्थिता ।
रुरोद सा शोकवती वाष्पव्याकुललोचना । प्रपेदे शरणञ्चैव शरण्यं भृगुनन्दनं ।
॥ राम उवाच ॥ यथा त्वं सृञ्जयस्यास्य तथा मे त्वं नृपात्मजे । ब्रूहि यत्ते मनोदुःखं करिष्ये वचनं तव ।
॥ अम्बोवाच ॥ भगवञ्छरणं त्वद्य प्रपन्नाऽस्मि महाव्रत । शोकपङ्कार्णवान्मग्नां घोरादुद्धर मां विभो ।
॥ भीष्म उवाच ॥ तस्याश्च दृष्ट्वा रूपञ्च वपुश्चाभिनवं पुनः । सौकुमार्य्यं परञ्चैव रामश्चिन्तापरोऽभवत् ।
किमियं वक्ष्यतीत्येवं विममर्श भृगूद्वहः । इति दध्यौ चिरं रामः कृपयाऽभिपरिप्लुतः ।
कथ्यतामिति सा भूयो रामेणोक्ता शुचिस्मिता । सर्व्वमेव यथातत्त्वं कथयामास भार्गवे ।

तच्छ्रुत्वा जामदग्न्यस्तु राजपुत्र्या वचस्तदा। उवाच तां वरारोहां निश्चित्यार्थविनिश्चयं।
॥ राम उवाच॥ प्रेषयिष्यामि भीष्माय कुरुश्रेष्ठाय भाविनि। करिष्यति वचो मह्यं श्रुत्वा च स नराधिपः।
न चेत् करिष्यति वचो मयोक्तं जाह्नवीसुतः। धक्ष्याम्येनं रणे भद्रे सामात्यं शस्त्रतेजसा। ७०१५
अथ वा ते मतिस्तत्र राजपुत्रि निवर्त्तते। तावच्छाल्वपतिं वीरं योजयाम्यत्र कर्म्मणि।
॥ अम्बोवाच॥ विसर्ज्जिताऽहं भीष्मेण श्रुत्वैव भृगुनन्दन। शाल्वराजगतं भावं मम पूर्व्वं मनीषितं।
सौभराजमुपेत्याहमवोचं दुर्व्वचं वचः। न च मां प्रत्यगृह्णात् स चारित्रपरिशङ्कितः।
एतत् सर्व्वं विनिश्चित्य स्वबुद्ध्या भृगुनन्दन। यदत्रौपयिकं कार्य्यं तच्चिन्तयितुमर्हसि।
मम तु व्यसनस्यास्य भीष्मो मूलं महाव्रतः। येनाहं वशमानीता समुत्क्षिप्य बलात् तदा। ७०२०
भीष्मं जहि महाबाहो यत्कृते दुःखमीदृशं। प्राप्ताऽहं भृगुशार्दूल चराम्यप्रियमुत्तमं।
स हि लुब्धश्च नीचश्च जितकाशी च भार्गव। तस्मात् प्रतिक्रियां कर्त्तुं युक्ता तस्मै त्वयाऽनघ।
एष मे क्रियमाणाया भारतेन तदा विभो। अभवद्धृदि सङ्कल्पो घातयेयं महाव्रतं।
तस्मात् कामं ममाद्येमं राम सम्पादयानघ। जहि भीष्मं महाबाहो यथा वृत्रं पुरन्दरः।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामाम्बासंवादे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७७॥
॥ भीष्म उवाच॥ एवमुक्तस्तदा रामो जहि भीष्ममिति प्रभो। उवाच रुदतीं कन्यां चोदयन्तीं पुनः पुनः। ७०२५
काश्ये न कामं गृह्णामि शस्त्रं वै वरवर्णिनि। ऋते ब्रह्मविदां हेतोः किमन्यत् करवाणि ते।
कामं भीष्मश्च शाल्वश्च मम राज्ञि वशानुगौ। भविष्यतोऽनवद्याङ्गि तत्करिष्यामि मा शुचः।
न तु शस्त्रं ग्रहीष्यामि कथञ्चिदपि भाविनि। ऋते नियोगाद्विप्राणामेष मे समयः कृतः।
॥ अम्बोवाच॥ मम दुःखं भगवता व्यपनेयं यतस्ततः। तत्तु भीष्मप्रसूतं मे तं जहीश्वर मा चिरं।
॥ राम उवाच॥ काशिकन्ये पुनर्ब्रूहि भीष्मस्ते चरणावुभौ। शिरसा वन्दनार्होऽपि ग्रहीष्यति गिरा मम। ७०३०
॥ अम्बोवाच॥ जहि भीष्मं रणे राम गर्ज्जन्तमसुरं यथा। समाहूतो रणे राम मम चेदिच्छसि प्रियं।
प्रतिश्रुतञ्च यदपि तत् सत्यं कर्त्तुमर्हसि।
॥ भीष्म उवाच॥ तयोः संवदतोरेवं राजन्रामाम्बयोस्तदा। ऋषिः परमधर्म्मात्मा इदं वचनमब्रवीत्।
शरणागतां महाबाहो कन्यां न त्यक्तुमर्हसि। यदि भीष्मो रणे राम समाहूतस्त्वया मृधे।
निर्ज्जितोऽस्मीति वा ब्रूयात् कुर्य्याद्वा वचनं तव। कृतमस्या भवेत् कार्य्यं कन्याया भृगुनन्दन। ७०३५
वाक्यं सत्यञ्च ते वीर भविष्यति कृतं विभो। इयञ्चापि प्रतिज्ञा ते तदा राम महामुने।
जित्वा वै क्षत्रियान् सर्व्वान् ब्राह्मणेषु प्रतिश्रुता। ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव रणे यदि।
ब्रह्मद्विड्भविता तं वै हनिष्यामीति भार्गव। शरणार्थप्रपन्नानां भीतानां शरणार्थिनां।
न शक्ष्यामि परित्यागं कर्त्तुं जीवन्कथञ्चन। यश्च क्षत्रं रणे कृत्स्नं विजेष्यति समागतं।
दीप्तात्मानमहं तञ्च हनिष्यामीति भार्गव। स एवं विजयी राम भीष्मः कुरुकुलोद्वहः। ७०४०
तेन युध्यस्व सङ्ग्रामे समेत्य भृगुनन्दन।

॥ राम उवाच ॥ स्मराम्यहं पूर्व्वकृतां प्रतिज्ञामृषिसत्तम । तथैव च करिष्यामि यथा सामैव लप्स्यते ।
कार्य्यमेतन्महद्ब्रह्मन् काशिकन्यामनोगतं । गमिष्यामि स्वयं तत्र कन्यामादाय यत्र सः ।
यदि भीष्मो रणश्लाघी न करिष्यति मे वचः । हनिष्याम्येनमुद्रिक्तमिति मे निश्चिता मतिः ।
न हि वाणा मयोत्सृष्टाः सज्जन्तीह शरीरिणां । कायेषु विदितं तुभ्यं पुरा क्षत्रियसङ्गरे । ७०४५
एवमुक्त्वा ततो रामः सह तैर्ब्रह्मवादिभिः । प्रयाणाय मतिं कृत्वा समुत्तस्थौ महातपाः ।
ततस्ते तामुषित्वा तु रजनीं तत्र तापसाः । हुताग्नयो जप्तजप्याः प्रतस्थुर्म्मज्जिघांसया ।
अभ्यगच्छत्ततो रामः सह तैर्ब्रह्मवादिभिः । कुरुक्षेत्रं महाराज कन्यया सह भारत ।
न्यविशन्त ततः सर्व्वे परिगृह्य सरस्वतीं । तापसास्ते महात्मानो भृगुश्रेष्ठपुरस्कृताः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वण्यम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामकुरुक्षेत्रप्राप्तौ अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ ततस्तृतीये दिवसे सन्दिदेश व्यवस्थितः । कुरु प्रियं स मे राजन् प्राप्तोऽस्मीति महाव्रतः । ७०५०
तमागतमहं श्रुत्वा विषयान्तं महाबलं । अभ्यगच्छं जवेनाशु प्रीत्या तेजोनिधिं प्रभुं ।
गां पुरस्कृत्य राजेन्द्र ब्राह्मणैः परिवारितः । ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च तथैव च पुरोहितैः ।
स मामभिगतं दृष्ट्वा जामदग्न्यः प्रतापवान् । प्रतिजग्राह तां पूजां वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
॥ राम उवाच ॥ भीष्म कां बुद्धिमास्थाय काशिराजसुता तदा । अकामेन त्वया नीता पुनश्चैव विसर्ज्जिता ।
विभ्रंशिता त्वया हीयं धर्म्मादास्ते यशस्विनी । परामृष्टां त्वया हीमां को हि गन्तुमिहार्हति । ७०५५
प्रत्याख्याता हि शाल्वेन त्वया नीतेति भारत । तस्मादिमां मन्नियोगात् प्रतिगृह्णीष्व भारत ।
स्वधर्म्मं पुरुषव्याघ्र राजपुत्री लभत्वियं । न युक्तमवमानोऽयं राजन् कर्त्तुं त्वयाऽनघ ।
ततस्तं वै विमनसमुदीक्ष्याहमथाब्रुवं । नाहमेनां पुनर्द्दद्यां ब्रह्मन् भ्रात्रे कथञ्चन ।
शाल्वस्याहमिति प्राह पुरा मामेव भार्गव । मया चैवाभ्यनुज्ञाता गतेयं नगरं प्रति ।
न भयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थलोभान्न काम्यया । क्षात्रं धर्म्ममहं जह्यामिति मे व्रतमाहितं । ७०६०
अथ मामब्रवीद्रामः क्रोधपर्य्याकुलेक्षणः । न करिष्यसि चेदेतद्वाक्यं मे नरपुङ्गव ।
हनिष्यामि सहामात्यं त्वामद्येति पुनः पुनः । संरम्भादब्रवीद्रामः क्रोधपर्य्याकुलेक्षणः ।
तमहं गीर्भिरिष्टाभिः पुनः पुनररिन्दम । अयाचं भृगुशार्दूलं न चैव प्रशशाम सः ।
प्रणम्य तमहं मूर्द्ध्ना भूयो ब्राह्मणसत्तमं । अब्रुवं कारणं किन्तत् यत्त्वं युद्धं मयेच्छसि ।
इष्वस्त्रं मम बालस्य भवतैव चतुर्व्विधं । उपदिष्टं महाबाहो शिष्योऽस्मि तव भार्गव । ७०६५
ततो मामब्रवीद्रामः क्रोधसंरक्तलोचनः । जानीषे मां गुरुं भीष्म गृह्णासीमां न चैव ह ।
सुतां काश्यस्य कौरव्य मत्प्रियार्थं महामते । न हि मे विद्यते शान्तिरन्यथा कुरुनन्दन ।
गृहाणेमां महाबाहो रक्षस्व कुलमात्मनः । त्वया विभ्रंशिता हीयं भर्त्तारं नाधिगच्छति ।
तथा ब्रुवन्तं तमहं रामं परपुरञ्जयं । नैतदेवं पुनर्भावि ब्रह्मर्षे किं श्रमेण ते ।
गुरुत्वं त्वयि सम्प्रेक्ष्य जामदग्न्य पुरातनं । प्रसादये त्वां भगवंस्त्यक्तैषा तु पुरा मया । ७०७०

को जातु परभावां हि नारीं व्यालीमिव स्थितां । वासयेत् स्वगृहे जानन् स्त्रीणां दोषान् महात्ययान् ।
न भयाद्वासवस्यापि धर्म्मं जह्यां महाव्रत । प्रसीद मां वा यद्वा ते कार्य्यं तत् कुरु मा चिरं ।
अयञ्चापि विशुद्धात्मन् पुराणे श्रूयते विभो । मरुत्तेन महाबुद्धे गीतः श्लोको महात्मना ।
गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्य्याकार्य्यमजानतः । उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ।
स त्वं गुरुरिति प्रेम्णा मया सम्मानितो भृशं । गुरुवृत्तिं न जानीषे तस्मात् योत्स्यामि वै त्वया ७०७५
गुरुं न हन्यां समरे ब्राह्मणञ्च विशेषतः । विशेषतस्तपोवृद्धमेवं क्षान्तं मया तव ।
उद्यतेषुमथो दृष्ट्वा ब्राह्मणं क्षत्रबन्धुवत् । यो हन्यात् समरे क्रुद्धं युध्यन्तमपलायिनं ।
ब्रह्महत्या न तस्य स्यादिति धर्म्मेषु निश्चयः । क्षत्रियाणां स्थितो धर्म्मे क्षत्रियोऽस्मि तपोधन ।
यो यथा वर्त्तते यस्मिंस्तस्मिन्नेव प्रवर्त्तयन् । नाधर्म्मं समवाप्नोति न चाश्रेयश्च विन्दति ।
अर्थे वा यदि वा धर्म्मे समर्थो देशकालवित् । अर्थसंशयमापन्नः श्रेयान् निःसंशयो नरः । ७०८०
यस्मात् संशयितेऽप्यर्थे यथान्यायं प्रवर्त्तसे । तस्मात् योत्स्यामि सहितस्त्वया राम महाहवे ।
पश्य मे बाहुवीर्य्यञ्च विक्रमञ्चातिमानुषं । एवं गतेऽपि तु मया यच्छक्यं भृगुनन्दन ।
तत् करिष्ये कुरुक्षेत्रे योत्स्ये विप्र त्वया सह । द्वन्द्वे राम यथेष्टन्तु सज्जीभव महाद्युते ।
यत्र त्वं निहतो राम मया शरशतार्द्दितः । प्राप्स्यसे निर्ज्जितांल्लोकान् शस्त्रपूतो महारणे ।
स गच्छ विनिवर्त्तस्व कुरुक्षेत्रं रणप्रियं । तत्रैष्यामि महाबाहो युद्धाय त्वां तपोधन । ७०८५
अपि यत्र त्वया राम कृतं शौचं पुरा पितुः । तत्राहमपि हत्वा त्वां शौचं कर्त्तास्मि भार्गव ।
तत्र राम समागच्छ त्वरितं युद्धदुर्म्मद । व्यपनेष्यामि ते दर्पं पौराणं ब्राह्मणब्रुवं ।
यच्चापि कत्थसे राम बहुशः परिवत्सरे । निर्ज्जिताः क्षत्रिया लोके मयैकेनेति तत् शृणु ।
न तदा जातवान् भीष्मः क्षत्रियो वाऽपि मद्विधः । पश्चात् जातानि तेजांसि तृणेषु ज्वलितं त्वया ।
यस्ते युद्धमयं दर्पं कामञ्च व्यपनाशयेत् । सोऽहं जातो महाबाहो भीष्मः परपुरञ्जयः । ७०९०
व्यपनेष्यामि ते दर्पं युद्धे राम न संशयः ।
॥ भीष्म उवाच ॥ ततो मामब्रवीद्रामः प्रहसन्निव भारत । दिष्ट्या भीष्म मया सार्द्धं योद्धुमिच्छसि सङ्गरे ।
अयं गच्छामि कौरव्य कुरुक्षेत्रं त्वया सह । भाषितं ते करिष्यामि तत्र गच्छ परन्तप ।
तत्र त्वां निहतं माता मया शरशताचितं । जाह्नवी पश्यतां भीष्म गृध्रकङ्कबलाशनं ।
कृपणं त्वामभिप्रेक्ष्य सिद्धचारणसेविता । मया विनिहतं देवी रोदतामद्य पार्थिव । ७०९५
अतदर्हा महाभागा भगीरथसुता नदी । या त्वामजीजनन्मन्द युद्धकामुकमातुरं ।
एहि गच्छ मया भीष्म युद्धकामुक दुर्म्मद । गृहाण सर्व्वं कौरव्य रथादि भरतर्षभ ।
इति ब्रुवाणं तमहं रामं परपुरञ्जयं । प्रणम्य शिरसा राममेवमस्त्वित्यथाऽब्रुवं ।
एवमुक्त्वा ययौ रामः कुरुक्षेत्रं युयुत्सया । प्रविश्य नगरं चाहं सत्यवत्यै न्यवेदयं ।
ततः कृतस्वस्त्ययनो मात्रा च प्रतिनन्दितः । द्विजातीन् वाच्य पुण्याहं स्वस्ति चैव महाद्युते । ७१००

रथमास्थाय रुचिरं राजतं पाण्डुरैर्हयैः । सूपस्करं स्वधिष्ठानं वैयाघ्रपरिवारणं ।
उपपन्नं महास्त्रैः सर्व्वोपकरणान्वितं । तत्कुलीनेन वीरेण हयशास्त्रविदा रणे ।
युक्तं सूतेन शिष्टेन बहुशो दृष्टकर्म्मणा । दंशितः पाण्डुरेणाहं कवचेन वपुष्मता ।
पाण्डुरं कार्म्मुकं गृह्य मायां भरतसत्तम । पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्द्धनि ।
पाण्डुरैश्चापि व्यजनैर्वीज्यमानो नराधिप । शुक्लवासाः सितोष्णीषः सर्व्वशुक्लविभूषणः । ७१०५
स्तूयमानो जयाशीर्भिर्निष्क्रम्य गजसाह्वयात् । कुरुक्षेत्रं रणक्षेत्रमुपायां भरतर्षभ ।
ते हयाश्चोदितास्तेन सूतेन परमाहवे । अवहन्मां भृशं राजन् मनोमारुतरंहसः ।
गत्वाऽहन्तं कुरुक्षेत्रं स च रामः प्रतापवान् । युद्धाय सहसा राजन् पराक्रान्तौ परस्परं ।
ततः सन्दर्शने तिष्ठन् रामस्यातितपस्विनः । प्रगृह्य शङ्खप्रवरं ततः प्राधममुत्तमं ।
ततस्तत्र द्विजा राजंस्तापसाश्च वनौकसः । अपश्यन्त रणं दिव्यं देवाः सेन्द्रगणास्तदा । ७११०
ततो दिव्यानि माल्यानि प्रादुरासंस्ततस्ततः । वादित्राणि च दिव्यानि मेघवृन्दानि चैव ह ।
ततस्ते तापसाः सर्व्वे भार्गवस्यानुयायिनः । प्रेक्षकाः समपद्यन्त परिवार्य्य रणाजिरं ।
ततो मामब्रवीद्देवी सर्व्वभूतहितैषिणी । माता स्वरूपिणी राजन् किमिदं ते चिकीर्षितं ।
गत्वाऽहं जामदग्न्यन्तु प्रयाचिष्ये कुरूद्वह । भीष्मेण सह मा योत्सीः शिष्येणेति पुनः पुनः ।
मा मैवं पुत्त्र निर्ब्बन्धं कुरु विप्रेण पार्थिव । जामदग्न्येन समरे योद्धुमित्यवभर्त्सयत् । ७११५
किन्न वै क्षत्त्रियहणो हरतुल्यपराक्रमः । विदितः पुत्त्र रामस्ते यतस्त्वं योद्धुमिच्छसि ।
ततोऽहमब्रुवं देवीमभिवाद्य कृताञ्जलिः । सर्व्वं तद्भरतश्रेष्ठ यथावृत्तं स्वयम्वरे ।
यथा च रामो राजेन्द्र मया पूर्व्वं प्रचोदितः । काशिराजसुतायाश्च यथा कर्म्म पुरातनं ।
ततः सा राममभ्येत्य जननी मे महानदी । मदर्थं तमृषिं देवी क्षमयामास भार्गवं ।
भीष्मेण सह मा योत्सीः शिष्येणेति वचोऽब्रवीत् स तु तामाह याचन्तीं भीष्ममेव निवर्त्तय । ७१२०
न च मे कुरुते काममित्यहन्तमुपागमं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो गङ्गा सुतस्नेहात् भीष्मं पुनरुपागमत् । न चास्यास्याकरोद्वाक्यं क्रोधपर्य्याकुलेक्षणः ।
अथादृश्यत धर्म्मात्मा भृगुश्रेष्ठो महातपाः । आह्वयामास च तदा युद्धाय द्विजसत्तमः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि गङ्गावाक्ये एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ तमहं स्मयन्निव रणे प्रत्यभाषं व्यवस्थितं । भूमिष्ठं नोत्सहे योद्धुं भवन्तं रथमास्थितः ।
आरोह स्यन्दनं वीर कवचञ्च महाभुज । बधान समरे राम यदि योद्धुमिहेच्छसि । ७१२५
ततो मामब्रवीद्रामः स्मयमानो रणाजिरे । रथो मे मेदिनी भीष्म वाहा वेदाः सदश्ववत् ।
सूतश्च मातरिश्वा वै कवचं वेदमातरः । सुसंवीतो रणे ताभिर्योत्स्येऽहं कुरुनन्दन ।
एवं ब्रुवाणो गान्धारे रामो मां सत्यविक्रमः । शरव्रातेन महता सर्व्वतः प्रत्यवारयत् ।
ततोऽपश्यं जामदग्न्यं रथमध्ये व्यवस्थितं । सर्व्वायुधवरे श्रीमत्यद्भुतोपमदर्शने ।

मनसा विहिते पुण्ये विस्तीर्णे नगरोपमे। दिव्याश्वयुजि सन्नद्धे काञ्चनेन विभूषिते।
कवचेन महाबाहो सोमार्ककृतलक्षणे। धनुर्द्धरो बद्धतूणो बद्धगोधाङ्गुलित्रवान्।
सारथ्यं कृतवांस्तत्र युयुत्सोरकृतव्रणः। सखा वेदविदत्यन्तं दयितो भार्गवस्य ह।
आह्वयानः स मां युद्धे मनो हर्षयतीव मे। पुनः पुनरभिक्रोशन्नभियाहीति भार्गवः।
तमादित्यमिवोद्यन्तमनाधृष्यं महाबलं। क्षत्रियान्तकरं राममेकमेकः समासदं।
ततोऽहं बाणपातेषु त्रिषु वाहान्निगृह्य वै। अवतीर्य्य धनुर्न्यस्य पदातिर्ऋषिसत्तमं।
अभ्यगच्छं तदा राममर्च्चिष्यन् द्विजसत्तमं। अभिवाद्य चैनं विधिवदब्रुवं वाक्यमुत्तमं।
योत्स्ये त्वया रणे राम सदृशेनाधिकेन वा। गुरुणा धर्म्मशीलेन जयमाशास्व मे विभो।
॥ राम उवाच ॥ एवमेतत् कुरुश्रेष्ठ कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता। धर्म्मो ह्येष महाबाहो विशिष्टैः सह युध्यतां।
शपेयं त्वां न चेदेवमागच्छेथा विशाम्पते। युध्यस्व त्वं रणे यत्तो धैर्य्यमालम्ब्य कौरव।
न तु ते जयमाशासे त्वां विजेतुमहं स्थितः। गच्छ युध्यस्व धर्म्मेण प्रीतोऽस्मि चरितेन ते।
ततोऽहं तं नमस्कृत्य रथमारुह्य सत्वरः। प्राध्मापयं रणे शङ्खं पुनर्हेमपरिष्कृतं।
ततो युद्धं समभवन्मम तस्य च भारत। दिवसान् सुबहून् राजन परस्परजिगीषया।
स मे तस्मिन्रणे पूर्व्वं प्राहरत् कङ्कपत्रिभिः। षष्ट्या शतैश्च नवभिः शराणां नतपर्व्वणां।
चत्वारस्तेन मे वाहाः सूतश्चैव विशाम्पते। प्रतिरुद्धास्तथैवाहं समरे दंशितः स्थितः।
नमस्कृत्य च देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः। तमहं स्मयन्निव रणे प्रत्यभाषं व्यवस्थितं।
आचार्य्यता मानिता मे निर्म्मर्य्यादे ह्यपि त्वयि। भूयस्तु शृणु मे ब्रह्मन् सम्पदं धर्म्मसङ्ग्रहे।
ये ते वेदाः शरीरस्था ब्राह्मण्यं यच्च ते महत्। तपश्च महता तप्तं न तेभ्यः प्रहराम्यहं।
प्रहारे क्षत्रधर्म्मस्य यं त्वं राम समाश्रितः। ब्राह्मणः क्षत्रियत्वं हि याति शस्त्रसमुद्यमात्।
पश्य मे धनुषो वीर्य्यं पश्य बाह्वोर्ब्बलं मम। एष ते कार्म्मुकं वीर छिनद्मि निशितेषुणा।
तस्याहं निशितं भल्लं चिक्षिपे भरतर्षभ। तेनास्य धनुषः कोटिं छित्त्वा भूमावपातयं।
तथैव च पृषत्कानां शतानि नतपर्व्वणां। चिक्षेप कङ्कपत्राणां जामदग्न्यरथं प्रति।
काये विषक्तास्तु तदा वायुना समुदीरिताः। चेलुः क्षरन्तो रुधिरं नागा इव च ते शराः।
क्षतजोक्षितसर्व्वाङ्गः क्षरन् स रुधिरं रणे। बभौ रामस्तदा राजन् मेरुर्धातुमिवोत्सृजन्।
हेमन्तान्ते ऽशोक इव रक्तस्तवकमण्डितः। बभौ रामस्तथा राजन् प्रफुल्ल इव किंशुकः।
ततोऽन्यद्धनुरादाय रामः क्रोधसमन्वितः। हेमपुङ्खान् सुनिशितान् शरांस्तान् हि ववर्ष सः।
ते समासाद्य मां रौद्रा बहुधा मर्म्मभेदिनः। अकम्पयन्महावेगाः सर्पानलविषोपमाः।
तमहं समवष्टभ्य पुनरात्मानमाहवे। शतसङ्ख्यैः शरैः क्रुद्धस्तदा राममवाकिरं।
ततस्त्वग्न्यर्कसङ्काशैः शरैराशीविषोपमैः। शितैरभ्यर्द्दितो रामो मन्दचेता इवाभवत्।
ततोऽहं कृपयाविष्टो विष्टभ्यात्मानमात्मना। धिग्धिगित्यब्रुवं युद्धं क्षत्रधर्म्मञ्च भारत।

असक्तश्चाब्रुवं राजञ्छोकवेगपरिप्लुतः । अहो वत कृतं पापं मयेदं क्षत्रधर्म्मणा । ७१६०
गुरुर्द्विजातिर्धर्म्मात्मा यदयं पीडितः शरैः । ततो न प्राहरं भूयो जामदग्न्याय भारत ।
अथावताप्य पृथिवीं पूषा दिवससंक्षये । जगामास्तं सहस्रांशुस्ततो युद्धमुपारमत् ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि भीष्मरामयुद्धे भीष्मपश्चात्तापे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१८०॥
॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मनस्तु ततः सूतो हयानाञ्च विशाम्पते । मम चापनयामास शल्यान् कुशलसम्मतः ।
स्नातोपवृत्तैस्तुरगैर्लब्धतोयैरविह्वलैः । प्रभाते चोदिते सूर्य्ये ततो युद्धमवर्त्तत ।
दृष्ट्वा मां तूर्णमायान्तं दंशितं स्यन्दने स्थितं । अकरोद्रथमत्यर्थं रामः सज्जं प्रतापवान् । ७१६५
ततोऽहं राममायान्तं दृष्ट्वा समरकाङ्क्षिणं । धनुःश्रेष्ठं समुत्सृज्य सहसाऽवतरं रथात् ।
अभिवाद्य तथैवाहं रथमारुह्य भारत । युयुत्सुर्जामदग्न्यस्य प्रमुखे वीतभीः स्थितः ।
ततोऽहं शरवर्षेण महता समवाकिरं । स च मां शरवर्षेण वर्षन्तं समवाकिरत् ।
संक्रुद्धो जामदग्न्यस्तु पुनरेव सुतेजितान् । सम्प्रैषीन्मे शरान् घोरान् दीप्तास्यानुरगानिव ।
ततोऽहं निशितैर्भल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः । अच्छिदं सहसा राजन्नन्तरीक्षे पुनःपुनः । ७१७०
ततस्त्वस्त्राणि दिव्यानि जामदग्न्यः प्रतापवान् । मयि प्रयोजयामास तान्यहं प्रत्यषेधयं ।
अस्त्रैरेव महाबाहो चिकीर्षन्नधिकां क्रियां । ततो दिवि महान्नादः प्रादुरासीत् समन्ततः ।
ततोऽहमस्त्रं वायव्यं जामदग्न्ये प्रयुक्तवान् । प्रत्याजघ्ने च तद्रामो गुह्यकास्त्रेण भारत ।
ततोऽहमस्त्रमाग्नेयमनुमन्त्र्य प्रयुक्तवान् । वारुणेनैव तद्रामो वारयामास मे विभुः ।
एवमस्त्राणि दिव्यानि रामस्याहमवारयं । रामश्च मम तेजस्वी दिव्यास्त्रविदरिन्दमः । ७१७५
ततो मां सव्यतो राजन् रामः कुर्व्वन् द्विजोत्तमः । उरस्यविध्यत् संक्रुद्धो जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
ततोऽहं भरतश्रेष्ठ सन्न्यसीदं रथोत्तमे । ततो मां कश्मलाविष्टं सूतस्तूर्णमुदावहत् ।
ग्लायन्तं भरतश्रेष्ठ रामबाणप्रपीडितं । ततो मामपयान्तं वै भृशविद्धमचेतसं ।
रामस्यानुचरा हृष्टाः सर्व्वे दृष्ट्वा विचुक्रुशुः । अकृतव्रणप्रभृतयः काशिकन्या च भारत ।
ततस्तु लब्धसंज्ञोऽहं ज्ञात्वा सूतमथाऽब्रुवं । याहि सूत यतो रामः सज्जोऽहं गतवेदनः । ७१८०
ततो मामवहत् सूतो हयैः परमशोभितैः । नृत्यद्भिरिव कौरव्य मारुतप्रतिमैर्गतौ ।
ततोऽहं राममासाद्य बाणवर्षैश्च कौरव । अवाकिरं सुसंरब्धः संरब्धञ्च जिगीषया ।
तानापतत एवासौ रामो बाणानजिह्मगान् । बाणैरेवाच्छिनत्तूर्णमेकैकं त्रिभिराहवे ।
ततस्ते मुदिताः सर्व्वे मम बाणाः सुसंशिताः । रामबाणैर्द्विधाच्छिन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततः पुनः शरं दीप्तं सुप्रभं कालसम्मितं । असृजं जामदग्न्याय रामायाहं जिघांसया । ७१८५
तेन त्वभिहतो गाढं बाणवेगवशङ्गतः । मुमोह समरे रामो भूमौ च निपपात ह ।
ततो हाहाकृतं सर्व्वं रामे भूतलमाश्रिते । जगत् भारत संविग्नं यथाऽर्कपतने भवेत् ।
तत एनं समुद्विग्नाः सर्व्व एवाभिदुद्रुवुः । तपोधनास्ते सहसा काश्या च कुरुनन्दन ।

तत एनं परिष्वज्य शनैराश्वासयंस्तदा। पाणिभिर्जलशीतैश्च जयाशीर्भिश्च कौरव।
ततः स विह्वलं वाक्यं राम उत्थाय चाब्रवीत्। तिष्ठ भीष्म हतोऽसीति वाणं सन्धाय कार्म्मुके।
स मुक्तो न्यपतत्तूर्णं सव्ये पार्श्वे महाहवे। येनाहं भृशमुद्विग्नो व्याघूर्णित इव द्रुमः।
हत्वा हयांस्ततो रामः शीघ्रास्त्रेण महाहवे। अवाकिरन्मां विश्रब्धो वाणैस्तैर्लोमवाहिभिः।
ततोऽहमपि शीघ्रास्त्रं समरप्रतिवारणं। अवासृजं महाबाहो तेऽन्तराधिष्ठिताः शराः।
रामस्य मम चैवाशु व्योमावृत्य समन्ततः। न स्म सूर्य्यः प्रतपते शरजालसमावृतः।
मातरिश्वा ततस्तस्मिन् मेघरुद्ध इवाभवत्। ततो वायोः प्रकम्पाच्च सूर्य्यस्य च गभस्तिभिः।
अभिघातप्रभावाच्च पावकः समजायत। ते शराः स्वसमुत्थेन प्रदीप्ताश्चित्रभानुना।
भूमौ सर्व्वे तदा राजन् भस्मभूताः प्रपेदिरे। तदा शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्व्वुदानि च।
अयुतान्यथ खर्व्वाणि निखर्व्वाणि च कौरव। रामः शराणां संक्रुद्धो मयि तूर्णं न्यपातयत्।
ततोऽहं तानपि रणे शरैराशीविषोपमैः। संछिद्य भूमौ नृपते पातयेयं नगानिव।
एवं तदभवद्युद्धं तदा भरतसत्तम। सन्ध्याकाले व्यतीते तु व्यपायात् स च मे गुरुः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामभीष्मयुद्धे एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८१ ॥

॥ भीष्म उवाच॥ समागतस्य रामेण पुनरेवातिदारुणं। अन्येद्युस्तुमुलं युद्धमभवत भरतर्षभ।
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः। अयोजयत् स धर्म्मात्मा दिवसे दिवसे विभुः।
तान्यहं तत्प्रतीघातैरस्त्रैरस्त्राणि भारत। व्यधमन्तुमुले युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान्।
अस्त्रैरस्त्रेषु बहुधा हतेष्वेव च भारत। अयुध्यत महातेजास्त्यक्तप्राणः स संयुगे।

ततः शक्तिं प्राहिणोत् घोररूपामस्त्रे रुद्धे जामदग्न्यो महात्मा। कालोत्सृष्टां प्रज्वलितामिवोल्कां सन्दीप्ताग्रां तेजसा व्याप्य लोकं।

ततोऽहन्तामिषुभिर्दीप्यमानां समायान्तीमन्तकालार्कदीप्तां। छित्त्वा त्रिधा पातयामास भूमौ ततो ववौ पवनः पुण्यगन्धिः।

तस्यां छिन्नायां क्रोधदीप्तोऽथ रामः शक्तीर्घोराः प्राहिणोत् द्वादशान्याः। तासां रूपं भारत नोत शक्यं तेजस्वित्वाल्लाघवाच्चैव वक्तुं।

किन्त्वेवाहं विह्वलः सम्प्रदिश्य दिग्भ्यः सर्व्वास्ता महोल्का इवाग्नेः। नानारूपास्तेजसोग्रेण दीप्ता यथादित्या द्वादश लोकसंक्षये।

ततो जालं वाणमयं विवृत्तं सन्दृश्य भित्त्वा शरजालेन राजन्। द्वादशेषून् प्राहिणवं रणेऽहं ततः शक्तीरव्यधमं घोररूपाः।

ततो राजन् जामदग्न्यो महात्मा शक्तीर्घोरा व्याक्षिपद्धेमदण्डाः। विचित्रिताः काञ्चनपट्टनद्धा यथा महोल्का ज्वलितास्तथा ताः।

ताश्चाप्युग्रश्चर्म्मणा वारयित्वा खड्गेनाजौ पातयित्वा नरेन्द्र। वाणैर्दिव्यैर्जामदग्न्यस्य सङ्ख्ये दिव्यानश्वानभ्यवर्षं ससूतान्।
निर्म्मुक्तानां पन्नगानां सरूपा दृष्ट्वा शक्तीर्हेमचित्रा निकृत्ताः। प्रादुश्चक्रे दिव्यमस्त्रं महात्मा क्रोधाविष्टो हैहयेशप्रमाथी।

ततः श्रेण्यः शलभानामिवोग्राः समापेतुर्व्विशिखानां प्रदीप्ताः । समाचिनोच्चापि भृशं शरीरं हयान् सूतं सरथञ्चापि मह्यं ।

रथः शरैर्मे निचितः सर्व्वतोऽभूत्तथा हयाः सारथिश्चैव राजन् । युगं रथे मा च तथैव चक्रे तथैवाक्षः शरकृत्तोऽथ भग्नः ।

ततस्तस्मिन् वाणवर्षे व्यतीते शरौघेण प्रत्यवर्षं गुरुन्तं । संविक्षतो मार्गणैर्ब्रह्मराशिर्देहादजस्रं मुमुचे भूरि रक्तं । ७२१५

यथा रामो वाणजालाभितप्तस्तथैवाहं सुभृशं गाढविद्धः । ततो युद्धं व्यरमच्चापराह्णे भानावस्तं प्रतियाते महीध्रं ।

इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामभीष्मयुद्धे शक्तिप्रक्षेपे द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रभाते राजेन्द्र सूर्य्ये विमलताङ्गते । भार्गवस्य मया सार्द्धं पुनर्युद्धमवर्त्तत ।

ततोऽभ्रान्ते रथे तिष्ठन् रामः प्रहरतां वरः । ववर्ष शरजालानि मयि मेघ इवाचले ।

ततः सूतो मम सुहृच्छरवर्षेण ताडितः । अपयातो रथोपस्थान्मनो मम विषादयन् ।

ततः सूतं ममात्यर्थं कश्मलं प्राविशन्महत् । पृथिव्याञ्च शराघातान्निपपात मुमोह च । ७२२०

ततः सूतोऽजहत् प्राणान् रामवाणप्रपीडितः । मुहूर्त्तादिव राजेन्द्र माञ्च भीराविशत्तदा ।

ततः सूते हते तस्मिन् क्षिपतस्तस्य मे शरान् । प्रमत्तमनसो रामः प्राहिणोन्मृत्युसम्मितान् ।

ततः सूतव्यसनिनं विप्लुतं मां स भार्गवः । शरेणाभ्यहनत् गाढं विकृष्य बलवद्धनुः ।

स मे भुजान्तरे राजन्निपत्य रुधिराशनः । मयैव सह राजेन्द्र जगाम वसुधातलं ।

मत्वा तु निहतं रामस्ततो मां भरतर्षभ । मेघवद्विननादोच्चैर्जहृषे च पुनः पुनः । ७२२५

तथा तु पतिते राजन्मयि रामो मुदा युतः । उदक्रोशन्महानादं सह तैरनुयायिभिः ।

मम तत्राभवन् ये तु कुरवः पार्श्वतः स्थिताः । आगता अपि युद्धन्तज्जनास्तत्र दिदृक्षवः ।

आर्त्तिं परमिकां जग्मुस्ते तदा पतिते मयि ।

ततोऽपश्यं पतितो राजसिंह द्विजानष्टौ सूर्य्यहुताशनाभान् । ते मां समन्तात् परिवार्य्य तस्थुः स्ववाहुभिः परिवार्य्याजिमध्ये ।

रक्ष्यमाणश्च तैर्व्विप्रैर्नाहं भूमिमुपास्पृशं । अन्तरीक्षे धृतो ह्यस्मि तैर्व्विप्रैर्व्बान्धवैरिव । ७२३०

श्वसन्निवान्तरीक्षे च जलबिन्दुभिरुक्षितः । ततस्ते ब्राह्मणा राजन्नब्रुवन् परिगृह्य मां ।

माभैरितिच मां सर्व्वे स्वस्ति तेऽस्त्विति चासकृत् । ततस्तेषामहं वाग्भिस्तर्पितः सहसोत्थितः । मातरं सरितां श्रेष्ठामपश्यं रथमास्थितां ।

हयाश्च मे संगृहीतास्तयासन् महानद्या संयति कौरवेन्द्र । पादौ जनन्याः प्रतिगृह्य चाहं तथा पितॄणां रथमभ्यरोहं ।

ररक्ष सा मां सरथं हयांश्चोपस्कराणि च । तामहं प्राञ्जलिर्भूत्वा पुनरेव व्यसर्ज्जयं ।

ततोऽहं स्वयमुद्यम्य हयांस्तान् वातरंहसः । अयुध्यं जामदग्न्येन निवृत्तेऽहनि भारत । ७२३५

ततोऽहं भरतश्रेष्ठ वेगवन्तं महाबलं । अमुञ्चं समरे वाणं रामाय हृदयच्छिदं ।

ततो जगाम वसुधां मम वाणप्रपीडितः । जानुभ्यां धनुरुत्सृज्य रामो मोहवशङ्गतः ।

ततस्तस्मिन्निपतिते रामे भूरिसहस्रदे । आवव्रुर्ज्जलदा व्योम क्षरन्तो रुधिरं बहु ।
उल्काश्च शतशः पेतुः सनिर्घाताः सकम्पनाः । अर्कञ्च सहसा दीप्तं स्वर्भानुरभिसंवृणोत् ।
ववुश्च वाताः परुषाश्चलिता च वसुन्धरा । गृध्रा बलाश्च कङ्काश्च परिपेतुर्मुदा युताः । ७२४०
दीप्तायां दिशि गोमायुर्दारुणं मुहुरुन्नदत् । अनाहता दुन्दुभयो विनेदुर्भृशदुःस्वनाः ।
एतदौत्पातिकं सर्व्वं घोरमासीद्भयङ्करं । विसंज्ञकल्पे धरणीं गते रामे महात्मनि ।
ततो वै सहसोत्थाय रामो मामभ्यवर्त्तत । पुनर्युद्धाय कौरव्य विह्वलः क्रोधमूर्च्छितः ।
आददानो महाबाहुः कार्म्मुकं बलसन्निभं । शरमथाददानन्तं राममेव न्यवारयन् ।
महर्षयः कृपायुक्ताः क्रोधाविष्टोऽथ भार्गवः । स मेऽहरदमेयात्मा शरं कालानलोपमं । ७२४५
ततो रविर्मन्दमरीचिमण्डलो जगामास्तं पांशुपुञ्जावगूढः । निशा व्यगाहत् सुखशीतमारुता ततो युद्धं प्रत्यवहारयावः ।
एवं राजन्नवहारो बभूव ततः पुनर्व्विमलेऽभूत् सुघोरं । कल्यं कल्यं विंशतिर्व्वै दिनानि तथैव चान्यानि दिनानि
त्रीणि ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामभीष्मयुद्धे गङ्गाह्रदसङ्कटे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं निशि राजेन्द्र प्रणम्य शिरसा तदा । ब्राह्मणानां पितॄणाञ्च देवतानाञ्च सर्व्वशः ।
नक्तञ्चराणां भूतानां राजन्यानां विशाम्पते । शयनं प्राप्य रहिते मनसा समचिन्तयं ।
जामदग्न्येन मे युद्धमिदं परमदारुणं । अहानि च बहून्यद्य वर्त्तते सुमहात्ययं । ७२५०
न च रामं महावीर्य्यं शक्नोमि रणमूर्द्धनि । विजेतुं समरे विप्रं जामदग्न्यं महाबलं ।
यदि शक्यो मया जेतुं जामदग्न्यः प्रतापवान् । दैवतानि प्रसन्नानि दर्शयन्तु निशां मम ।
ततो निशि च राजेन्द्र प्रसुप्तः शरविक्षतः । दक्षिणेनेह पार्श्वेन प्रभातसमये तदा ।
ततोऽहं विप्रमुख्यैस्तैर्यैरस्मि पतितो रथात् । उत्थापितो धृतश्चैव माभैरिति च सान्त्वितः ।
त एव मां महाराज स्वप्ने दर्शनमेत्य वै । परिवार्य्याब्रुवन् वाक्यं तन्निबोध कुरूद्वह । ७२५५
उत्तिष्ठ माभैर्गाङ्गेय न भयं तेऽस्ति किञ्चन । रक्षामहे त्वां कौरव्य स्वशरीरं हि नो भवान् ।
न त्वां रामो रणे जेता जामदग्न्यः कथञ्चन । त्वमेव समरे रामं विजेता भरतर्षभ ।
इदमस्त्रं सुदयितं प्रत्यभिज्ञास्यते भवान् । विदितं हि तवाप्येतत् पूर्व्वस्मिन् देहधारणे ।
प्राजापत्यं विश्वकृतं प्रस्वापं नाम भारत । न हीदं वेद रामोऽपि पृथिव्यां वा पुमान् क्वचित् ।
तत् स्मरस्व महाबाहो भृशं संयोजयस्व च । उपस्थास्यति राजेन्द्र स्वयमेव तवानघ । ७२६०
येन सर्व्वान् महावीर्य्यान् प्रशासिष्यसि कौरव । न च रामः क्षयं गन्ता तेनास्त्रेण नराधिप ।
एनसा न तु संयोगं प्राप्स्यसे जातु मानद । स्वप्स्यते जामदग्न्योऽसौ त्वद्बाणबलपीडितः ।
ततो जित्वा त्वमेवैनं पुनरुत्थापयिष्यसि । अस्त्रेण दयितेनाजौ भीष्मसम्बोधनेन वै ।
एवं कुरुष्व कौरव्य प्रभाते रथमास्थितः । प्रसुप्तं वा मृतं वेति तुल्यं मन्यामहे वयं ।
न च रामेण मर्त्तव्यं कदाचिदपि पार्थिव । ततः समुत्पन्नमिदं प्रस्वापं युज्यतामिति । ७२६५

इत्युक्ताऽन्तर्हिता राजन् सर्व्व एव द्विजोत्तमाः। अष्टौ वसुसरूपास्ते सर्व्वे भास्वरमूर्त्तयः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामभीष्मयुद्धे स्वप्नोपदेशे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततो रात्र्यां व्यतीतायां प्रतिबुद्धोऽस्मि भारत। ततः सञ्चिन्त्य वै स्वप्नमवापं हर्षमुत्तमं।
ततः समभवद्युद्धं मम तस्य च भारत। तुमुलं सर्व्वभूतानां लोमहर्षणमद्भुतं।
ततो वाणमयं वर्षं ववर्ष मयि भार्गवः। न्यवारयमहं तच्च शरजालेन भारत।
ततः परमसंक्रुद्धः पुनरेव महातपाः। ह्यस्तनेन च कोपेन शक्तिं वै प्राहिणोन्मयि। ७२७०
इन्द्राशनिसमस्पर्शां यमदण्डसमप्रभां। ज्वलन्तीमग्निवत् संख्ये लेलिहानां समन्ततः।
ततो भरतशार्दूल धिष्ण्यमाकाशगं यथा। सा मामभ्यवधीत्तूर्णं जत्रुदेशे कुरूद्वह।
अथासृङ्मेऽस्रवत् घोरं गिरेर्गैरिकधातुवत्। रामेण सुमहाबाहो क्षतस्य क्षतजेक्षण।
ततोऽहं जामदग्न्याय भृशं क्रोधसमन्वितः। चिक्षेप मृत्युसङ्काशं बाणं सर्पविषोपमं।
स तेनाभिहतो वीरो ललाटे द्विजसत्तमः। अशोभत महाराज सशृङ्ग इव पर्व्वतः। ७२७५
स संरब्धः समावृत्य शरं कालान्तकोपमं। सन्दधे बलवत्कृष्य घोरं शत्रुनिवर्हणं।
स वक्षसि पपातोग्रः शरो व्याल इव श्वसन्। महीं राजंस्ततश्चाहमगमं रुधिराविलः।
संप्राप्य तु पुनः संज्ञां जामदग्न्याय धीमते। प्राहिण्वं विमलां शक्तिं ज्वलन्तीमशनीमिव।
सा तस्य द्विजमुख्यस्य निपपात भुजान्तरे। विह्वलश्चाभवद्राजन् वेपथुश्चैनमाविशत्।
तत एनं परिष्वज्य सखा विप्रो महातपाः। अकृतव्रणः शुभैर्वाक्यैराश्वासयदनेकधा। ७२८०
समाश्वस्तस्ततो रामः क्रोधामर्षसमन्वितः। प्रादुश्चक्रे तदा ब्राह्मं परमास्त्रं महाव्रतः।
ततस्तत्प्रतिघातार्थं ब्राह्ममेवास्त्रमुत्तमं। मया प्रयुक्तं जज्वाल युगान्तमिव दर्शयत्।
तयोर्ब्रह्मास्त्रयोरासीदन्तरा वै समागमः। असम्प्राप्यैव रामञ्च माञ्च भारतसत्तम।
ततो व्योम्नि प्रादुरभूत्तेज एव हि केवलं। भूतानि चैव सर्व्वाणि जग्मुरार्त्तिं विशाम्पते।
ऋषयश्च सगन्धर्व्वा देवताश्चैव भारत। सन्तापं परमं जग्मुरस्त्रतेजोऽभिपीडिताः। ७२८५
ततश्चचाल पृथिवी सपर्व्वतवनद्रुमा। सन्तप्तानि च भूतानि विषादं जग्मुरुत्तमं।
प्रजज्वाल नभो राजन् धूमायन्ते दिशो दश। न स्थातुमन्तरिक्षे च शेकुराकाशगास्तदा।
ततो हाहाकृते लोके सदेवासुरराक्षसे। इदमन्तरमित्येवं मोक्तुकामोऽस्मि भारत।
प्रस्वापमस्त्रं त्वरितो वचनाद्ब्रह्मवादिनां। विचित्रञ्च तदस्त्रं मे मनसि प्रत्यभात्तदा।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामभीष्मयुद्धे ब्रह्मास्त्रप्रयोगे पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततो हलहलाशब्दो दिवि राजन् महानभूत्। प्रस्वापं भीष्म मा स्राक्षीरिति कौरवनन्दन। ७२९०
अयुञ्जमेव चैवाहं तदस्त्रं भृगुनन्दने। प्रस्वापं मां प्रयुञ्जानं नारदो वाक्यमब्रवीत्।
एते वियति कौरव्य दिवि देवगणाः स्थिताः। ते त्वां निवारयन्त्यद्य प्रस्वापं मा प्रयोजय।
रामस्तपस्वी ब्रह्मण्यो ब्राह्मणश्च गुरुश्च ते। तस्यावमानं कौरव्य मा स्म कार्षीः कथञ्चन।

ततोऽपश्यं दिविष्ठान् वै तानष्टौ ब्रह्मवादिनः। ते मां स्मयन्तो राजेन्द्र शनकैरिदमब्रुवन्।
यथाह भरतश्रेष्ठ नारदस्तत्तथा कुरु। एतद्धि परमं श्रेयो लोकानां भरतर्षभ। ७२९५
ततश्च प्रतिसंहृत्य तदस्त्रं स्वापनं मृधे। ब्रह्मास्त्रं दीपयाञ्चक्रे तस्मिन् युधि यथाविधि।
ततो रामो रुषितो राजसिंह दृष्ट्वा तदस्त्रं विनिवर्त्तितं वै। जितोऽस्मि भीष्मेति सुमन्दबुद्धिरित्येव वाक्यं सहसा व्यमुञ्चत्।
ततोऽपश्यत् पितरं जामदग्न्यः पितुस्तथा पितरञ्चास्य मान्यं। ते तत्र चैनं परिवार्य्य तस्थुरूचुश्चैनं सान्त्वपूर्व्वं तदानीं।
॥ पितर ऊचुः ॥ मा स्मैवं साहसं तात पुनः कार्षीः कथञ्चन। भीष्मेण संयुगं गन्तुं क्षत्रियेण विशेषतः।
क्षत्रियस्य तु धर्म्मोऽयं यद्युद्धं भृगुनन्दन। स्वाध्यायो व्रतचर्य्या च ब्राह्मणानां परं धनं। ७३००
इदं निमित्ते कस्मिंश्चिदस्माभिः प्रागुदाहृतं। शस्त्रधारणमत्युग्रं तच्चाकार्य्यं कृतं त्वया।
वत्स पर्य्याप्तमेतावत् भीष्मेण सह संयुगे। विमर्द्दस्ते महाबाहो व्यपयाहि रणादितः।
पर्य्याप्तमेतत् भद्रन्ते तव कार्म्मुकधारणं। विसर्ज्जयैतद्दुर्द्धर्ष तपस्तप्यस्व भार्गव।
एष भीष्मः शान्तनवो देवैः सर्व्वैर्निवारितः। निवर्त्तस्व रणादस्मादिति चैव प्रसादितः।
रामेण सह मा योत्सीर्गुरुणेति पुनः पुनः। न हि रामो रणे जेतुं त्वया न्याय्यः कुरूद्वह। ७३०५
मानं कुरुष्व गाङ्गेय ब्राह्मणस्य रणाजिरे। वयन्तु गुरवस्तुभ्यं ततस्त्वां वारयामहे।
भीष्मो वसूनामन्यतमो दिष्ट्या जीवसि पुत्रक। गाङ्गेयः शान्तनोः पुत्रो वसुरेष महायशाः।
कथं त्वया रणे जेतुं निवर्त्तस्वेह भार्गव। अर्ज्जुनः पाण्डवश्रेष्ठः पुरन्दरसुतो बली।
भीष्ममृत्युर्यथाकालं विहितो वै स्वयम्भुवा।
॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तः स पितृभिः पितॄन् रामोऽब्रवीदिदं। नाहं युधि निवर्त्तेयमिति मे व्रतमाहितं। ७३१०
न निवर्त्तितपूर्व्वश्च कदाचिद्रणमूर्द्धनि। निवर्त्त्यतामापगेयः कामं युद्धात् पितामहाः।
न त्वहं विनिवर्त्तिष्ये युद्धादस्मात् कथञ्चन। ततस्ते मुनयो राजन्नृचीकप्रमुखास्तदा।
नारदेनैव सहिताः समागम्येदमब्रुवन्। निवर्त्तस्व रणात्तात मानयस्व द्विजोत्तमं।
इत्यवोचमहं तांश्च क्षत्रधर्म्मव्यपेक्षया। मम व्रतमिदं लोके नाहं युद्धात् कदाचन।
विमुखो विनिवर्त्तेयं पृष्ठतोऽभ्याहतः शरैः। नाहं लोभान्न कार्पण्यान्न भयान्नार्थकारणात्। ७३१५
त्यजेयं शाश्वतं धर्म्ममिति मे निश्चिता मतिः। ततस्ते मुनयः सर्व्वे नारदप्रमुखा नृप।
भागीरथी च मे माता रणमध्यं प्रपेदिरे। तथैवात्तशरो धन्वी तथैव दृढनिश्चयः।
स्थिरोऽहमाहवे योद्धुं ततस्ते राममब्रुवन्। समेत्य सहिता भूयः समरे भृगुनन्दनं।
नावनीतं हि हृदयं विप्राणां शाम्य भार्गव। राम राम निवर्त्तस्व युद्धादस्माद् द्विजोत्तम।
अवध्यो वै त्वया भीष्मस्त्वञ्च भीष्मस्य भार्गव। एवं ब्रुवन्तस्ते सर्व्वे प्रतिरुध्य रणाजिरं। ७३२०
न्यासयाञ्चक्रिरे शस्त्रं पितरो भृगुनन्दनं। ततोऽहं पुनरेवाथ तानष्टौ ब्रह्मवादिनः।
अद्राक्षं दीप्यमानान् वै ग्रहानष्टाविवोदितान्। ते मां सप्रणयं वाक्यमब्रुवन् समरे स्थितं।

प्रेहि रामं महात्मानं गुरुं निर्वर्त्तयस्व युधः । इत्युक्त्वा निवर्त्तितं रामं सुहृद्वाक्येन तेन वै ।
लोकानाञ्च हितं कुर्व्वन्नहमप्याददे वचः । ततोऽहं राममासाद्य ववन्दे भृशविक्षतः ।
रामश्चाभ्युत्स्मयन् प्रेम्णा मामुवाच महातपाः । त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन् क्षत्रियः पृथिवीचरः ।
गम्यतां भीष्म युद्धेऽस्मिंस्तोषितोऽहं भृशं त्वया । मम चैव समक्षं तां कन्यामाहूय भार्गवः ।
उक्तवान् दीनया वाचा मध्ये तेषां महात्मनां ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि रामभीष्मयुद्धनिवृत्तौ षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ राम उवाच ॥ प्रत्यक्षमेतल्लोकानां सर्व्वेषामेव भामिनि । यथाशक्त्या मया युद्धं कृतं वै पौरुषं परं ।
न चैवमपि शक्नोमि भीष्मं शस्त्रभृतां वरं । विशेषयितुमत्यर्थमुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ।
एषा मे परमा शक्तिरेतन्मे परमं बलं । यथेष्टं गम्यतां भद्रे किमन्यद्वा करोमि ते ।
भीष्ममेव प्रपद्यस्व न तेऽन्या विद्यते गतिः । निर्जितो ह्यस्मि भीष्मेण महास्त्राणि प्रमुञ्चता ।
एवमुक्त्वा ततो रामो विनिःश्वस्य महामनाः । तूष्णीमासीत्तदा कन्या प्रोवाच भृगुनन्दनं ।
भगवन्नेवमेवैतद् यथाह भगवांस्तथा । अजेयो युधि भीष्मोऽयमपि देवैरुदारधीः ।
यथाशक्ति यथोत्साहं मम कार्य्यं कृतं त्वया । अनिवार्य्यं रणे वीर्य्यमस्त्राणि विविधानि च ।
न चैव शक्यते युद्धे विशेषयितुमन्ततः । न चाहमेनं यास्यामि पुनर्भीष्मं कथञ्चन ।
गमिष्यामि तु तत्राहं यत्र भीष्मं तपोधन । समरे पातयिष्यामि स्वयमेव भृगूद्वह ।
एवमुक्त्वा ययौ कन्या रोषव्याकुललोचना । तपसे धृतसङ्कल्पा सा मे चिन्तयती वधं ।
ततो महेन्द्रं सह तैर्मुनिभिर्भृगुसत्तमः । यथागतं तथा सोऽगात् मामुपामन्त्र्य भारत ।
ततो रथं समारुह्य स्तूयमानो द्विजातिभिः । प्रविश्य नगरं मात्रे सत्यवत्यै न्यवेदयं ।
यथावृत्तं महाराज सा च मां प्रत्यनन्दत । पुरुषांश्चादिशं प्राज्ञान् कन्यावृत्तान्तकर्म्मणि ।
दिवसे दिवसे ह्यस्या गतिजल्पितचेष्टितं । प्रत्याहरंश्च मे युक्ताः स्थिताः प्रियहिते सदा ।
यदैव हि वनं प्रायात् सा कन्या तपसे धृता । तदैव व्यथितो दीनो गतचेता इवाभवं ।
न हि मां क्षत्रियः कश्चित् वीर्य्येण व्यजयत् युधि । ऋते ब्रह्मविदस्तात तपसा संशितव्रतात् ।
अपि चैतन्मया राजन्नारदेऽपि निवेदितं । व्यासे चैव तथा कार्य्यं तौ चोभौ मामवोचतां ।
न विषादस्त्वया कार्य्यो भीष्म काशिसुतां प्रति । दैवं पुरुषकारेण को निवर्त्तितुमुत्सहेत् ।
सा कन्या तु महाराज प्रविश्याश्रममण्डलं । यमुनातीरमाश्रित्य तपस्तेपेऽतिमानुषं ।
निराहारा कृशा रूक्षा जटिला मलपङ्किनी । षण्मासान् वायुभक्षा च स्थाणुभूता तपोधना ।
यमुनाजलमाश्रित्य संवत्सरमथापरं । उदवासं निराहारा पारयामास भामिनी ।
शीर्णपर्णेन चैकेन पारयामास सा परं । संवत्सरं तीव्रकोपा पादाङ्गुष्ठाग्रधिष्ठिता ।
एवं द्वादशवर्षाणि तापयामास रोदसी । निवर्त्त्यमानापि च सा ज्ञातिभिर्नैव शक्यते ।
ततोऽगमद् वत्सभूमिं सिद्धचारणसेवितां । आश्रमं पुण्यशीलानां तापसानां महात्मनां ।

तत्र पुण्येषु तीर्थेषु सा सुताङ्गी दिवानिशं । अचरत् काशिकन्या सा यथाकामविचारिणी ।
नन्दाश्रमे महाराज तथोलूकाश्रमे शुभे । च्यवनस्याश्रमे चैव ब्रह्मणः स्थान एव च ।
प्रयागे देवयजने देवारण्येषु चैव ह । भोगवत्यां महाराज कौशिकस्याश्रमे तथा ।
माण्डव्यस्याश्रमे राजन् दिलीपस्याश्रमे तथा । रामह्रदे च कौरव्य पैलगर्गस्य चाश्रमे । ७३८५
एतेषु तीर्थेषु तदा काशिकन्या विशाम्पते । आप्लावयत गात्राणि व्रतमास्थाय दुष्करं ।
तामब्रवीच्च कौरव्य मम माता जले स्थिता । किमर्थं क्लिश्यसे भद्रे तथ्यमेतद् वदस्व मे ।
सैनामथाब्रवीद्राजन् कृताञ्जलिरनिन्दिता । भीष्मेण समरे रामो निर्ज्जितश्चारुलोचने ।
कोऽन्यस्तमुत्सहेज्जेतुमुद्यतेषुं महीपतिः । साऽहं भीष्मविनाशाय तपस्तप्स्ये सुदारुणं ।
विचरामि महीं देवि यथा हन्यामहं नृपं । एतत् व्रतफलं देवि परमस्मिन् यथा हि मे । ७३९०
ततोऽब्रवीत् सागरगा जिह्मं चरसि भामिनि । नैष कामोऽनवद्याङ्गि शक्यः प्राप्तुं त्वयाऽबले ।
यदि भीष्मविनाशाय काश्ये चरसि वै व्रतं । व्रतस्था च शरीरं त्वं यदि नाम विमोक्ष्यसि ।
नदी भविष्यसि शुभे कुटिला वार्षिकोदका । दुस्तीर्था न तु विज्ञेया वार्षिकी नाष्टमासिकी ।
भीमग्राहवती घोरा सर्व्वभूतभयङ्करी । एवमुक्त्वा ततो राजन् काशिकन्यां न्यवर्त्तत ।
माता मम महाभागा स्मयमानेव भामिनी । कदाचिदष्टमे मासि कदाचिद्दशमे तथा । ७३९५
न प्राश्नीतोदकमपि पुनः सा वरवर्णिनी । सा वत्सभूमिं कौरव्य तीर्थलोभात्ततस्ततः ।
पतिता परिधावन्ती पुनः काशिपतेः सुता । सा नदी वत्सभूम्यान्तु प्रथिता चेति भारत ।
वार्षिकी ग्राहबहुला दुस्तीर्था कुटिला तथा । सा कन्या तपसा तेन देहार्द्धेन व्यजायत ।
नदी च राजन् वत्सेषु कन्या चैवाभवत्तदा ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि अम्बातपस्यायां सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ ततस्ते तापसाः सर्व्वे तपसे धृतनिश्चयाः । दृष्ट्वा न्यवर्त्तयंस्तात किं कार्य्यमिति चाब्रुवन् । ७४००
तानुवाच ततः कन्या तपोवृद्धानृषींस्तथा । निराकृताऽस्मि भीष्मेण भ्रंशिता पतिधर्म्मतः ।
वधार्थं तस्य दीक्षा मे न लोकार्थं तपोधनाः । निहत्य भीष्मं गच्छेयं शान्तिमित्येव निश्चयः ।
यत्कृते दुःखवसतिमिमां प्राप्ताऽस्मि शाश्वतीं । पतिलोकाद्विहीना च नैव स्त्री न पुमानिह ।
नाहत्वा युधि गाङ्गेयं निवर्त्तिष्ये तपोधनाः । एष मे हृदि सङ्कल्पो यदिदं कथितं मया ।
स्त्रीभावे परिनिर्व्विण्णा पुंस्त्वार्थे कृतनिश्चया । भीष्मे प्रतिचिकीर्षामि नास्मि वार्य्येति वै पुनः । ७४०५
तां देवो दर्शयामास शूलपाणिरुमापतिः । मध्ये तेषां महर्षीणां स्वेन रूपेण तापसीं ।
छन्द्यमाना वरेणाथ सा वव्रे मत्पराजयं । वधिष्यसीति तां देवः प्रत्युवाच मनस्विनीं ।
ततः सा पुनरेवाथ कन्या रुद्रमुवाच ह । उपपद्येत् कथं देव स्त्रिया युधि जयो मम ।
स्त्रीभावेन च मे गाढं मनः शान्तमुमापते । प्रतिश्रुतश्च भूतेश त्वया भीष्मपराजयः ।
यथा स सत्यो भवति तथा कुरु वृषध्वज । यथा हन्यां समागम्य भीष्मं शान्तनवं युधि । ७४१०

तामुवाच महादेवः कन्यां किल वृषध्वजः । न मे वागनृतं प्राह सत्यं भद्रे भविष्यति ।
हनिष्यसि रणे भीष्मं पुरुषत्वञ्च लप्स्यसे । स्मरिष्यसि च तत् सर्व्वं देहमन्यं गता सती ।
द्रुपदस्य कुले जाता भविष्यसि महारथः । शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधी च भविष्यसि सुसम्मतः ।
यथोक्तमेव कल्याणि सर्व्वमेतत् भविष्यति । भविष्यसि पुमान् पश्चात् कस्माच्चित् कालपर्य्ययात् ।
एवमुक्त्वा महादेवः कपर्द्दी वृषभध्वजः । पश्यतामेव विप्राणां तत्रैवान्तरधीयत । ७१८५
ततः सा पश्यतां तेषां महर्षीणामनिन्दिता । समाहृत्य वनात्तस्मात् काष्ठानि वरवर्णिनी ।
चितां कृत्वा सुमहतीं प्रदाय च हुताशनं । प्रदीप्तेऽग्नौ महाराज रोषदीप्तेन चेतसा ।
उक्त्वा भीष्मवधायेति प्रविवेश हुताशनं । ज्येष्ठा काशिसुता राजन् यमुनामभितो नदीं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वण्यम्बाहुताशनप्रवेशे अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ कथं शिखण्डी गाङ्गेय कन्या भूत्वा पुरा तदा । पुरुषोऽभूत् युधिश्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ भार्य्या तु तस्य राजेन्द्र द्रुपदस्य महीपतेः । महिषी दयिता ह्यासीदपुत्रा च विशाम्पते । ७१९०
एतस्मिन्नेव काले तु द्रुपदो वै महीपतिः । अपत्यार्थं महाराज तोषयामास शङ्करं ।
अस्मद्वधार्थं निश्चित्य तपो घोरं समास्थितः । लेभे कन्यां महादेव पुत्रो मे स्यादिति ब्रुवन् ।
भगवन् पुत्रमिच्छामि भीष्मं प्रतिचिकीर्षया । इत्युक्तो देवदेवेन स्त्रीपुमांस्ते भविष्यति ।
निवर्त्तस्व महीपाल नैतत् जात्वन्यथा भवेत् । स तु गत्वा च नगरं भार्य्यामिदमुवाच ह ।
कृतो यत्नो महादेवि तपसाराधितो मया । कन्या भूत्वा पुमान् भावी इति चोक्तोऽस्मि शम्भुना । ७१९५
पुनः पुनर्याच्यमानो दिष्टमित्यब्रवीच्छिवः । न तदन्यच्च भविता भवितव्यं हि तत्तथा ।
ततः सा नियता भूत्वा ऋतुकाले मनस्विनी । पत्नी द्रुपदराजस्य द्रुपदं प्रविवेश ह ।
लेभे गर्भं यथाकालं विधिदृष्टेन कर्म्मणा । पार्षतस्य महीपाल यथा मां नारदोऽब्रवीत् ।
ततो दधार सा देवी गर्भं राजीवलोचना । तां स राजा प्रियां भार्य्यां द्रुपदः कुरुनन्दन ।
पुत्रस्नेहान्महाबाहुः सुखं पर्य्यचरत्तदा । सर्व्वानभिप्रायकृतान् भार्य्याऽलभत कौरव । ७२००
अपुत्रस्य सतो राज्ञो द्रुपदस्य महीपतेः । यथाकालन्तु सा देवी महिषी द्रुपदस्य ह ।
कन्यां प्रवररूपान्तु प्राजायत नराधिप । अपुत्रस्य तु राज्ञः सा द्रुपदस्य मनस्विनी ।
ख्यापयामास राजेन्द्र पुत्रो ह्येष ममेति वै । ततः स राजा द्रुपदः प्रच्छन्नाया नराधिप ।
पुत्रवत् पुत्रकार्य्याणि सर्व्वाणि समकारयत् । रक्षणञ्चैव मन्त्रस्य महिषी द्रुपदस्य सा ।
चकार सर्व्वयत्नेन ब्रुवाणा पुत्र इत्युत । न च तां वेद नगरे कश्चिदन्यत्र पार्षतात् । ७२०५
श्रद्दधानो हि तद्वाक्यं देवस्याच्युततेजसः । छादयामास तां कन्यां पुमानिति च सोऽब्रवीत् ।
जातकर्म्माणि सर्व्वाणि कारयामास पार्थिवः । पुंवद्विधानयुक्तानि शिखण्डीति च तां विदुः ।
अहमेकस्तु चारेण वचनान्नारदस्य च । ज्ञातवान् देववाक्येन अम्बायास्तपसा तथा ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि शिखण्ड्युत्पत्तौ एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ चकार यत्नं द्रुपदः सुतायाः सर्व्वकर्म्मसु । ततो लेख्यादिषु तथा शिल्पेषु च परन्तप ।
इष्वस्त्रे चैव राजेन्द्र द्रोणशिष्यो बभूव ह । तस्य माता महाराज राजानं वरवर्णिनी । ७४१०
चोदयामास भार्य्यार्थे कन्यायाः पुत्रवत्तदा । ततस्तां पार्षतो दृष्ट्वा कन्यां सम्प्राप्तयौवनां ।
स्त्रियं मत्वा ततश्चिन्तां प्रपेदे सह भार्य्यया ।
॥ द्रुपद उवाच ॥ कन्या ममेयं सम्प्राप्ता यौवनं शोकवर्द्धिनी । मया प्रच्छादिता चेयं वचनात् शूलपाणिनः ।
॥ भार्य्योवाच ॥ न तन्मिथ्या महाराज भविष्यति कथञ्चन । त्रैलोक्यकर्त्ता कस्माद्धि वृथा वक्तुमिहार्हति ।
यदि ते रोचते राजन् वक्ष्यामि शृणु मे वचः । श्रुत्वेदानीं प्रपद्येथाः स्वां मतिं पृषतात्मज । ७४१५
क्रियतामस्य यत्नेन विधिवद्दारसंग्रहः । भविता तद्वचः सत्यमिति मे निश्चिता मतिः ।
ततस्तौ निश्चयं कृत्वा तस्मिन् कार्य्येऽथ दम्पती । वरयाञ्चक्रतुः कन्यां दशार्णाधिपतेः सुतां ।
ततो राजा द्रुपदो राजसिंहः सर्व्वान् राज्ञः कुलतः सन्निशाम्य । दाशार्णकस्य नृपतेस्तनूजां शिखण्डिने वरयामास दारान् ।
हिरण्यवर्म्मेति नृपो योऽसौ दाशार्णकः स्मृतः । स च प्रादान्महीपालः कन्यां तस्मै शिखण्डिने ।
स च राजा दशार्णेषु महानासीत् सुदुर्जयः । हिरण्यवर्म्मा दुर्द्धर्षो महासेनो महामनाः । ७४२०
कृते विवाहे तु तदा सा कन्या राजसत्तम । यौवनं समनुप्राप्ता सा च कन्या शिखण्डिनी ।
कृतदारः शिखण्डी च काम्पिल्यं पुनरागमत् । ततः सा वेद तां कन्यां कञ्चित्कालं स्त्रियं किल ।
हिरण्यवर्म्मणः कन्या ज्ञात्वा तान्तु शिखण्डिनीं । धात्रीणाञ्च सखीनाञ्च व्रीडमाना न्यवेदयत् ।
कन्यां पञ्चालराजस्य सुतां तान्तु शिखण्डिनीं । ततस्ता राजशार्दूल धात्र्यो दाशार्णिकास्तदा ।
जग्मुरार्त्तिं परां प्रेष्याः प्रेषयामासुरेव च । ततो दशार्णाधिपतेः प्रेष्याः सर्व्वा न्यवेदयन् । ७४२५
विप्रलम्भं यथावृत्तं स च चुक्रोध पार्थिवः । शिखण्ड्यपि महाराज पुंवद्राजकुले तदा ।
विजहार मुदा युक्तः स्त्रीत्वमेव तिरोहयन् । ततः कतिपयाहस्य तच्छ्रुत्वा भरतर्षभ ।
हिरण्यवर्म्मा राजेन्द्र रोषादार्त्तिं जगाम ह । ततो दाशार्णको राजा तीव्रकोपसमन्वितः ।
दूतं प्रस्थापयामास द्रुपदस्य निवेशनं । ततो द्रुपदमासाद्य दूतः काञ्चनवर्म्मणः ।
एक एकान्तमुत्सार्य्य रहो वचनमब्रवीत् । दशार्णराजो राजंस्त्वामिदं वचनमब्रवीत् । ७४३०
अभिषङ्गात् प्रकुपितो विप्रलब्धस्त्वयाऽनघ । अवमन्यसे मां नृपते नूनं दुर्म्मन्त्रितं तव ।
यस्मात् कन्यां स्वकन्यार्थे मोहात् याचितवानसि । तस्याद्य विप्रलम्भस्य फलं प्राप्नुहि दुर्म्मते ।
एष त्वां सजनामात्यमुद्धरामि स्थिरो भव ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि हिरण्यवर्म्मदूतप्रेषणे नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तस्य दूतेन द्रुपदस्य तदा नृप । चोरस्येव गृहीतस्य न प्रावर्त्तत भारती ।
स यत्नमकरोत् तीव्रं सम्बन्धिन्यनुमानने । दूतैर्म्मधुरसम्भाषैर्नैतदस्तीति सन्दिशन् । ७४३५
स राजा भूय एवाथ ज्ञात्वा तत्त्वमथागमत् । कन्येति पाञ्चालसुतां त्वरमाणो विनिर्य्ययौ ।
ततः संप्रेषयामास मित्राणाममितौजसां । दुहितुर्व्विप्रलम्भं तं धात्रीणां वचनात्तदा ।

ततः समुदयं कृत्वा बलानां राजसत्तमः। अभियाने मतिञ्चक्रे द्रुपदं प्रति भारत।
ततः सम्मन्त्रयामास मन्त्रिभिः स महीपतिः। हिरण्यवर्म्मा राजेन्द्र पाञ्चाल्यं पार्थिवं प्रति।
तत्रैव निश्चितं तेषामभूद्राज्ञां महात्मनां। तथ्यं भवति चेदेतत् कन्या राजन् शिखण्डिनी।
बद्ध्वा पञ्चालराजानमानयिष्यामहे वयं। अन्यं राजानमाधाय पाञ्चालेषु नरेश्वरं।
घातयिष्याम नृपतिं पाञ्चालं सशिखण्डिनं। तत्तदा नूनमाज्ञाय पुनर्दूतान्नराधिपः।
प्रास्थापयत् पार्षताय निहन्मीति स्थिरो भव।
॥ भीष्म उवाच ॥ स हि प्रकृत्या वै भीतः किल्बिषी च नराधिप। भयन्तीव्रमनुप्राप्तो द्रुपदः पृथिवीपतिः।
विसृज्य दूतान् दाशार्णे द्रुपदः शोककर्षितः। समेत्य भार्य्यां रहिते वाक्यमाह नराधिपः।
भयेन महताविष्टो हृदि शोकेन चाहतः। पाञ्चालराजो दयितां मातरञ्च शिखण्डिनः।
अभियास्यति मां कोपात् सम्बन्धी सुमहाबलः। हिरण्यवर्म्मा नृपतिः कर्षमाणो वरूथिनीं।
किमिदानीं करिष्यावो मूढौ कन्यामिमां प्रति। शिखण्डी किल पुत्रस्ते कन्येति परिशङ्कितः।
इति सञ्चिन्त्य यत्नेन समित्रः सबलानुगः। वञ्चितोऽस्मीति मन्वानो मां किलोद्धर्त्तुमिच्छति।
किमत्र तथ्यं सुश्रोणि मिथ्या किं ब्रूहि शोभने। श्रुत्वा त्वत्तः शुभे वाक्यं संविधास्याम्यहं तथा।
अहं हि संशयं प्राप्तो बाला चेयं शिखण्डिनी। त्वञ्च राज्ञि महत् कष्टं सम्प्राप्ता वरवर्णिनी।
सा त्वं सर्व्वविमोक्षाय तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः। तथा विदध्यां सुश्रोणि कृत्यमाशु शुचिस्मिते।
शिखण्डिनि च मा भैस्त्वं विधास्ये तत्र तत्त्वतः। कृपयाऽहं वरारोहे वञ्चितः पुत्रधर्म्मतः।
मया दाशार्णको राजा वञ्चितः स महीपतिः। तदाचक्ष्व महाभागे विधास्ये तत्र यद्धितं।
जानता हि नरेन्द्रेण ख्यापनार्थं परस्य वै। प्रकाशञ्चोदिता देवी प्रत्युवाच महीपतिं।
इति महाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि द्रुपदप्रश्ने एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९१ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ ततः शिखण्डिनो माता यथातत्त्वं नराधिप। आचचक्षे महाबाहो भर्त्रे कन्यां शिखण्डिनीं।
अपुत्रया महाराज सपत्नीनां भयादिदं। कन्या शिखण्डिनी जाता पुरुषो वै निवेदितः।
त्वया चैव नरश्रेष्ठ तन्मे प्रीत्याऽनुमोदितं। पुत्रकर्म्म कृतञ्चैव कन्यायाः पार्थिवर्षभ।
भार्य्या चोढा त्वया राजन् दशार्णाधिपतेः सुता। मया च प्रत्यभिहितं देववाक्यार्थदर्शनात्।
कन्या भूत्वा पुमान् भावीत्येवञ्चैतदुपेक्षितं।
एतत् श्रुत्वा द्रुपदो यज्ञसेनः सर्वं तत्त्वं मन्त्रविद्भ्यो निवेद्य। मन्त्रं राजा मन्त्रयामास राजन् यथायुक्तं रक्षणे वै प्रजानां।
सम्बन्धकञ्चैव समर्थ्य तस्मिन् दाशार्णके वै नृपतौ नरेन्द्रः। स्वयं कृत्वा विप्रलम्भं यथावत् मन्त्रैकाग्रो निश्चयं वै जगाम।
स्वभावगुप्तं नगरमापत्काले तु भारत। गोपयामास राजेन्द्र सर्व्वतः समलङ्कृतं।
आर्त्तिञ्च परमां राजा जगाम सह भार्य्यया। दशार्णपतिना सार्द्धं विरोधे भरतर्षभ।
कथं सम्बन्धिना सार्द्धं न मे स्यात् विग्रहो महान्। इति सञ्चिन्त्य मनसा दैवतमर्च्चयत् तदा।
तन्तु दृष्ट्वा तदा राजन् देवी देवपरन्तदा। अर्च्चां प्रयुञ्जानमथो भार्य्या वचनमब्रवीत्।

देवानां प्रतिपत्तिश्च सत्यं साधुमता सतां । किमु दुःखार्णवं प्राप्य तस्मादर्च्चयतां गुरून् ।
देवतानि च सर्व्वाणि पूज्यन्तां भूरिदक्षिणं । अग्नयश्चापि हूयन्तां दाशार्णप्रतिषेधने ।
अयुद्धेन निवृत्तिञ्च मनसा चिन्तय प्रभो । देवतानां प्रसादेन सर्व्वमेतद्भविष्यति ।
मन्त्रिभिर्मन्त्रितं सार्द्धं त्वया पृथुललोचन । पुरस्यास्याविनाशाय तच्च राजंस्तथा कुरु । ७४७०
दैवं हि मानुषोपेतं भृशं सिध्यति पार्थिव । परस्परविरोधाद्धि सिद्धिरस्ति न चैतयोः ।
तस्माद्विधाय नगरे विधानं सचिवैः सह । अर्च्चयस्व यथाकामं दैवतानि विशाम्पते ।
एवं सम्भाषमाणौ तु दृष्ट्वा शोकपरायणौ । शिखण्डिनी तदा कन्या व्रीडितेव तपस्विनी ।
ततः सा चिन्तयामास मत्कृते दुःखितावुभौ । इमाविति ततश्चक्रे मतिं प्राणविनाशने ।
एवं सा निश्चयं कृत्वा भृशं शोकपरायणा । निर्ज्जगाम गृहं त्यक्त्वा गहनं निर्ज्जनं वनं । ७४७५
यक्षेणर्द्धिमता राजन् स्थूणाकर्णेन पालितं । तद्भयादेव च जनो विसर्ज्जयति तद्वनं ।
तत्र च स्थूणभवनं सुधामृत्तिकलेपनं । लाजोल्लापिकधूमाढ्यमुच्चप्राकारतोरणं ।
तत्प्रविश्य शिखण्डी सा द्रुपदस्यात्मजा नृप । अनश्नाना बहुतिथं शरीरमुदशोषयत् ।
दर्शयामास तां यक्षः स्थूणो मार्द्दवसंयुतः । किमर्थोऽयं तवारम्भः करिष्ये ब्रूहि मा चिरं ।
अशक्यमिति सा यक्षं पुनःपुनरुवाच ह । करिष्यामीति वै क्षिप्रं प्रत्युवाचाथ गुह्यकः । ७४८०
धनेश्वरस्यानुचरो वरदोऽस्मि नृपात्मजे । अदेयमपि दास्यामि ब्रूहि यत्ते विवक्षितं ।
ततः शिखण्डी तत्सर्व्वमखिलेन न्यवेदयत् । तस्मै यक्षप्रधानाय स्थूणाकर्णाय भारत ।
॥ शिखण्ड्युवाच ॥ अपुत्रो मे पिता यक्ष न चिरान्नाशमेष्यति । अभियास्यति सक्रोधो दशार्णाधिपतिर्हि तं ।
महाबलो महोत्साहः सहेमकवचो नृपः । तस्माद्रक्षस्व मां यक्ष मातरं पितरञ्च मे ।
प्रतिज्ञातो हि भवता दुःखप्रतिशमो मम । भवेयं पुरुषो यक्ष त्वत्प्रसादादनिन्दितः । ७४८५
यावदेव स राजा वै नोपयाति पुरं मम । तावदेव महायक्ष प्रसादं कुरु गुह्यक ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि स्थूणाकर्णप्रत्यये द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ शिखण्डिवाक्यं श्रुत्वाऽथ स यक्षो भरतर्षभ । प्रोवाच मनसा चिन्त्य दैवेनोपनिपीडितः ।
भवितव्यं तथा तद्धि मम दुःखाय कौरव । भद्रे कामं करिष्यामि समयन्तु निबोध मे ।
किञ्चित्कालान्तरं दास्ये पुंलिङ्गं स्वमिदं तव । आगन्तव्यं त्वया काले सत्यञ्चैव वदस्व मे ।
प्रभुः सङ्कल्पसिद्धोऽस्मि कामचारी विहङ्गमः । मत्प्रसादात् पुरञ्चैव त्राहि बन्धूंश्च केवलं । ७४९०
स्त्रीलिङ्गं धारयिष्यामि तवेदं पार्थिवात्मजे । सत्यं मे प्रतिजानीहि करिष्यामि प्रियन्तव ।
॥ शिखण्ड्युवाच ॥ प्रतिदास्यामि भगवन् पुंलिङ्गं तव सुव्रत । किञ्चित् कालान्तरं स्त्रीत्वं धारयस्व निशाचर ।
प्रतियाते दशार्णे तु पार्थिवे हेमवर्म्मणि । कन्यैव हि भविष्यामि पुरुषस्त्वं भविष्यसि ।
॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वा समयं तत्र चक्राते तावुभौ नृप । अन्योन्यस्याभिसन्देहे तौ सङ्क्रामयतां ततः ।
स्त्रीलिङ्गं धारयामास स्थूणो यक्षोऽथ भारत । यक्षरूपञ्च तद्दीप्तं शिखण्डी प्रत्यपद्यत । ७४९५

ततः शिखण्डी पाञ्चाल्यः पुंस्त्वमासाद्य पार्थिव। विवेश नगरं हृष्टः पितरञ्च समासदत्।
यथावृत्तन्तु तत्सर्व्वमाचख्यौ द्रुपदस्य तत्। द्रुपदस्तस्य तच्छ्रुत्वा हर्षमाहारयत्परं।
सभार्य्यस्तच्च सस्मार महेश्वरवचस्तदा। ततः सम्प्रेषयामास दशार्णाधिपतेर्नृप।
पुरुषोऽयं मम सुतः श्रद्धत्तां भवानिति। अथ दाशार्णको राजा सहसाऽभ्यागमत्तदा।
पञ्चालराजं द्रुपदं दुःखशोकसमन्वितः। ततः काम्पिल्यमासाद्य दशार्णाधिपतिस्ततः। ७५००
प्रेषयामास सत्कृत्य दूतं ब्रह्मविदां वरं। ब्रूहि मद्वचनात् दूत पाञ्चाल्यं तं नृपाधमं।
यन्मे कन्यां स्वकन्यार्थे वृतवानसि दुर्मते। फलं तस्यावलेपस्य द्रक्ष्यस्यद्य न संशयः।
एवमुक्तश्च तेनासौ ब्राह्मणो राजसत्तम। दूतः प्रयातो नगरं दशार्णनृपचोदितः।
तत आसादयामास पुरोधा द्रुपदं पुरे। तस्मै पञ्चालको राजा गामर्घ्यञ्च सुसत्कृतं।
प्रापयामास राजेन्द्र सह तेन शिखण्डिना। तां पूजां नाभ्यनन्दत्स वाक्यञ्चेदमुवाच ह। ७५०५
यदुक्तं तेन वीरेण राज्ञा काञ्चनवर्म्मणा। यत्तेऽहमधमाचार दुहित्राऽस्म्यभिवञ्चितः।
तस्य पापस्य करणात् फलं प्राप्नुहि दुर्मते। देहि युद्धं नरपते ममाद्य रणमूर्द्धनि।
उद्धरिष्यामि ते सद्यः सामात्यसुतबान्धवं। तदुपालम्भसंयुक्तं श्रावितः किल पार्थिवः।
दशार्णपतिना चोक्तो मन्त्रिमध्ये पुरोधसा। अभवत् भरतश्रेष्ठ द्रुपदः प्रणयानतः।
यदाह मां भवान् ब्रह्मन् सम्बन्धिवचनाद्वचः। अस्योत्तरं प्रतिवचो दूतो राज्ञे वदिष्यति। ७५१०
ततः सम्प्रेषयामास द्रुपदोऽपि महात्मने। हिरण्यवर्म्मणे दूतं ब्राह्मणं वेदपारगं।
तमागम्य तु राजानं दशार्णाधिपतिं तदा। तद्वाक्यमाददे राजन् यदुक्तं द्रुपदेन ह।
आगमः क्रियतां व्यक्तः कुमारोऽयं सुतो मम। मिथ्यैतदुक्तं केनापि तन्न श्रद्धेयमित्युत।
ततः स राजा द्रुपदस्य श्रुत्वा विमर्षयुक्तो युवतीर्वरिष्ठाः। सम्प्रेषयामास सुचारुरूपाः शिखण्डिनं स्त्रीपुमान् वेति वेत्तुं।
ताः प्रेषितास्तत्त्वभावं विदित्वा प्रीत्या राज्ञे तच्छशंसुर्हि सर्व्वं। शिखण्डिनं पुरुषं कौरवेन्द्र दाशार्णराजाय महानुभावं। ७५१५
ततः श्रुत्वा तु राजा स आगमं प्रीतिमानथ। सम्बन्धिना समागम्य हृष्टो वासमुवास ह।
शिखण्डिने च मुदितः प्रादाद्वित्तं जनेश्वरः। हस्तिनोऽश्वांश्च गाश्चैव दास्योऽथ बहुलास्तथा।
पूजितश्च प्रतिययौ निर्भर्त्स्य तनयां किल। विनीतकिल्विषे प्रीते हेमवर्म्मणि पार्थिवे।
प्रतियाते दशार्णे तु हृष्टरूपा शिखण्डिनी। कस्यचित्त्वथ कालस्य कुवेरो नरवाहनः।
लोकयात्रां प्रकुर्व्वाणः स्थूणस्यागान्निवेशनं। ७५२०
स तत् गृहस्योपरिवर्त्तमान आलोकयामास धनाधिगोप्ता। स्थूणस्य यक्षस्य विशेषवेश्म स्वलङ्कृतं माल्यगुणैर्विचित्रैः।
लाजैश्च गन्धैश्च तथा वितानैरभ्यर्चितं धूपनधूपितञ्च। ध्वजैः पताकाभिरलङ्कृतञ्च भक्ष्यान्नपेयामिषदत्तहोमं।
तत्स्थानं तस्य दृष्ट्वा तु सर्व्वतः समलङ्कृतं। मणिरत्नसुवर्णानां मालाभिः परिपूरितं।
नानाकुसुमगन्धाढ्यं सिक्तं सम्मृष्टशोभितं। अथाब्रवीत् यक्षपतिस्तान् यक्षाननुगांस्तदा।
स्वलङ्कृतमिदं वेश्म स्थूणस्यामितविक्रमाः। नोपसर्पति मां चैव कस्मादद्य स मन्दधीः। ७५२५

यस्मादभ्यागतं मन्दात्मा मामसौ नोपसर्पति । तस्मात्तस्मै महादण्डो धार्य्यः स्यादिति मे मतिः ।
॥ यक्षा ऊचुः ॥ द्रुपदस्य सुता राजन् राज्ञो जाता शिखण्डिनी । तस्यै निमित्ते कस्मिंश्चित् प्रादात् पुरुषलक्षणं ।
अग्रहीत्लक्षणं स्त्रीणां स्त्रीभूता तिष्ठते गृहे । नोपसर्पति तेनासौ सव्रीडः स्त्रीस्वरूपवान् ।
एतस्मात् कारणाद्राजन् स्थूणो न त्वाद्य सर्पति । श्रुत्वा कुरु यथान्याय्यं विमानमिह तिष्ठतां ।
आनीयतां स्थूण इति ततो यक्षाधिपोऽब्रवीत् । कर्त्तास्मि निग्रहं तस्य प्रत्युवाच पुनः पुनः । ७५३०
सोऽभ्यगच्छत यक्षेन्द्रमाहूतः पृथिवीपते । स्त्रीस्वरूपो महाराज तस्थौ व्रीडासमन्वितः ।
तं शशापाथ संक्रुद्धो धनदः कुरुनन्दन । एवमेव भवत्वस्य स्त्रीत्वं पापस्य गुह्यकाः ।
ततोऽब्रवीत् यक्षपतिर्महात्मा यस्माददास्त्वमवमन्येह यक्षान् । शिखण्डिने लक्षणं पापबुद्धे स्त्रीलक्षणं चाग्रहीः पाप
कर्म्मन् ।
अप्रवृत्तं सुदुर्बुद्धे यस्मादेतत् त्वया कृतं । तस्मादद्य प्रभृत्येव स्त्रीत्वं सा पुरुषस्तथा ।
ततः प्रसादयामासुर्यक्षा वैश्रवणं किल । स्थूणस्यार्थे कुरुष्वान्तं शापस्येति पुनः पुनः । ७५३५
ततो महात्मा यक्षेन्द्रः प्रत्युवाचानुगामिनः । सर्व्वान् यक्षगणांस्तात शापस्यान्तचिकीर्षया ।
शिखण्डिनि हते यक्षाः स्वरूपं प्रतिपत्स्यते । स्थूणो यक्षो निरुद्वेगो भवत्विति महामनाः ।
इत्युक्त्वा भगवान् देवो यक्षराजः सुपूजितः । प्रययौ सहितैः सर्व्वैर्निमेषान्तरचारिभिः ।
स्थूणस्तु शापं संप्राप्य तत्रैव न्यवसत्तदा । समये चागमत्तूर्णं शिखण्डी तं क्षपाचरं ।
सोऽभिगम्याब्रवीत् वाक्यं प्राप्तोऽस्मि भगवन्निति । तमब्रवीत्ततः स्थूणः प्रीतोऽस्मीति पुनः पुनः । ७५४०
आर्ज्जवेनागतं दृष्ट्वा राजपुत्रं शिखण्डिनं । सर्व्वमेव यथावृत्तमाचचक्षे शिखण्डिने ।
॥ यक्ष उवाच ॥ शप्तो वैश्रवणेनाहं त्वत्कृते पार्थिवात्मज । गच्छेदानीं यथाकामं चर लोकान् यथासुखं ।
दिष्टमेतत् पुरा मन्ये न शक्यमतिवर्त्तितुं । गमनं तव चेतो हि पौलस्त्यस्य च दर्शनं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तः शिखण्डी तु स्थूणयक्षेण भारत । प्रत्याजगाम नगरं हर्षेण महता वृतः ।
पूजयामास विविधैर्गन्धमाल्यैर्महाधनैः । द्विजातीन् देवतांश्चैव चैत्यानथ चतुष्पथान् । ७५४५
द्रुपदः सह पुत्रेण सिद्धार्थेन शिखण्डिना । मुदञ्च परमां लेभे पाञ्चाल्यः सह बान्धवैः ।
शिष्यार्थं प्रददौ चाथ द्रोणाय कुरुपुङ्गव । शिखण्डिनं महाराज पुत्रं स्त्रीपूर्व्विणं तथा ।
प्रतिपेदे चतुष्पादं धनुर्वेदं नृपात्मजः । शिखण्डी सह युष्माभिर्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
मम त्वेतच्चरास्तात यथावत् प्रत्यवेदयन् । जडान्धबधिराकारा ये युक्ता द्रुपदे मया ।
एवमेष महाराज स्त्रीपुमान् द्रुपदात्मजः । स सम्भूतः कुरुश्रेष्ठ शिखण्डी रथसत्तमः । ७५५०
ज्येष्ठा काशिपतेः कन्या अम्बा नामेति विश्रुता । द्रुपदस्य कुले जाता शिखण्डी भरतर्षभ ।
नाहमेनं धनुष्पाणिं युयुत्सुं समुपस्थितं । मुहूर्त्तमपि पश्येयं प्रहरेयं न चाच्युत ।
व्रतमेतन्मम सदा पृथिव्यामपि विश्रुतं । स्त्रियां स्त्रीपूर्व्विके चैव स्त्रीनाम्नि स्त्रीस्वरूपिणि ।
न मुञ्चेयमहं बाणमिति कौरवनन्दन । न हन्यामहमेतेन कारणेन शिखण्डिनं ।

एतत् तत्त्वमहं वेद जन्म तात शिखण्डिनः। ततो नैनं हनिष्यामि समरेष्वाततायिनं। ७५५५
यदि भीष्मः स्त्रियं हन्यात् सन्तः कुर्य्युर्व्विगर्हणं। नैनं तस्माद्धनिष्यामि दृष्ट्वाऽपि समरे स्थितं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु कौरव्यो राजा दुर्य्योधनस्तदा। मुहूर्त्तमिव स ध्यात्वा भीष्मे युक्तममन्यत।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि शिखण्डिपुंस्त्वप्राप्तौ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९३ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रभातायान्तु शर्व्वर्य्यां पुनरेव सुतस्तव। मध्ये सर्व्वस्य सैन्यस्य पितामहमपृच्छत।
पाण्डवेयस्य गाङ्गेय यदेतत् सैन्यमुद्यतं। प्रभूतनरनागाश्वं महारथसमाकुलं।
भीमार्ज्जुनप्रभृतिभिर्म्महेष्वासैर्म्महाबलैः। लोकपालसमैर्गुप्तं धृष्टद्युम्नपुरोगमैः। ७५६०
अप्रधृष्यमनावार्य्यमुद्धूतमिव सागरं। सेनासागरमक्षोभ्यमपि देवैर्म्महाहवे।
केन कालेन गाङ्गेय क्षपयेथा महाद्युते। आचार्य्यो वा महेष्वासः कृपो वा सुमहाबलः।
कर्णो वा समरश्लाघी द्रौणिर्व्वा द्विजसत्तमः। दिव्यास्त्रविदुषः सर्व्वे भवन्तो हि बले मम।
एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं परं कौतूहलं हि मे। हृदि नित्यं महाबाहो वक्तुमर्हसि तन्मम।
॥ भीष्म उवाच ॥ अनुरूपं कुरुश्रेष्ठ त्वय्येतत् पृथिवीपते। बलाबलममित्राणां तेषां यदिह पृच्छसि। ७५६५
शृणु राजन्मम रणे या शक्तिः परमा भवेत्। अस्त्रवीर्य्यं रणे यच्च भुजयोश्च महाभुज।
आर्ज्जवेनैव युद्धेन योद्धव्य इतरो जनः। मायायुद्धेन मायावी इत्येतद्धर्म्मनिश्चयः।
हन्यामहं महाभाग पाण्डवानामनीकिनीं। दिवसे दिवसे कृत्वा भागं प्राग्राह्निकं मम।
योधानां दशसाहस्रं कृत्वा भागं महाद्युते। सहस्रं रथिनामेकमेष भागो मतो मम।
अनेनाहं विधानेन सन्नद्धः सततोत्थितः। क्षपयेयं महत्सैन्यं कालेनानेन भारत। ७५७०
मुञ्चेयं यदि वाऽस्त्राणि महान्ति समरे स्थितः। शतसाहस्रघातीनि हन्यां मासेन भारत।
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वाक्यं राजा दुर्य्योधनस्ततः। पर्य्यपृच्छत राजेन्द्र द्रोणमाङ्गिरसां वरं।
आचार्य्य केन कालेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान्। निहन्या इति तं द्रोणः प्रत्युवाच हसन्निव।
स्थविरोऽस्मि महाबाहो मन्दप्राणविचेष्टितः। अस्त्राग्निना निर्द्दहेयं पाण्डवानामनीकिनीं।
यथा भीष्मः शान्तनवो मासेनेति मतिर्म्मम। एषा मे परमा शक्तिरेतन्मे परमं बलं। ७५७५
द्वाभ्यामेव तु मासाभ्यां कृपः शारद्वतोऽब्रवीत्। द्रौणिस्तु दशरात्रेण प्रतिजज्ञे बलक्षयं।
कर्णस्तु पञ्चरात्रेण प्रतिजज्ञे महास्त्रवित्। तच्छ्रुत्वा सूतपुत्रस्य वाक्यं सागरगासुतः।
जहास सस्वनं हासं वाक्यञ्चेदमुवाच ह। न हि यावद्रणे पार्थं रणे शङ्खधनुर्द्धरं।
वासुदेवसमायुक्तं रथेनायान्तमाहवे। समागच्छसि राधेय तेनैवमभिमन्यसे।
शक्यमेवञ्च भूयश्च त्वया कर्त्तुं यथेष्टतः। ७५८०

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि भीष्मादिशक्तिकथने चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु कौन्तेयः सर्व्वान् भ्रातॄनुपह्वरे। आहूय भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत्।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ धार्त्तराष्ट्रस्य सैन्येषु ये चारपुरुषा मम। ते प्रवृत्तिं प्रयच्छन्ति ममेमां व्युषितां निशां।

दुर्य्योधनः किलापृच्छदापगेयं महाव्रतं । केन कालेन पाण्डूनां हन्याः सैन्यमिति प्रभो ।
मासेनेति च तेनोक्तो धार्त्तराष्ट्रः सुदुर्म्मतिः । तावता चापि कालेन द्रोणोऽपि प्रतिजज्ञिवान् ।
गौतमो द्विगुणं कालमुक्तवानिति नः श्रुतं । द्रौणिस्तु दशरात्रेण प्रतिजज्ञे महास्त्रवित् । ७५८५
तथा दिव्यास्त्रवित् कर्णः संपृष्टः कुरुसंसदि । पञ्चभिर्द्दिवसैर्हन्तुं स सैन्यं प्रतिजज्ञिवान् ।
तस्मादहमपीच्छामि श्रोतुमर्ज्जुन ते वचः । कालेन कियता शत्रून् क्षपयेरिति फाल्गुन ।
एवमुक्तो गुडाकेशः पार्थिवेन धनञ्जयः । वासुदेवं समीक्ष्येदं वचनं प्रत्यभाषत ।
सर्व्व एते महात्मानः कृतास्त्राश्चित्रयोधिनः । असंशयं महाराज हन्युरेव न संशयः ।
अपैतु ते मनस्तापो यथासत्यं ब्रवीम्यहं । हन्यामेकरथेनैव वासुदेवसहायवान् । ७५९०
सामरानपि लोकांस्त्रीन् सर्व्वान् स्थावरजङ्गमान् । भूतं भव्यं भविष्यच्च निमेषादिति मे मतिः ।
यत्तत् घोरं पशुपतिः प्रादादस्त्रं महन्मम । कैराते द्वन्द्वयुद्धे तु तदिदं मम वर्त्तते ।
तद्युगान्ते पशुपतिः सर्व्वभूतानि संहरन् । प्रयुङ्क्ते पुरुषव्याघ्र तदिदं मयि वर्त्तते ।
यन्न जानाति गाङ्गेयो न द्रोणो न च गौतमः । न च द्रोणसुतो राजन् कुत एव तु सूतजः ।
न तु युक्तं रणे हन्तुं दिव्यैरस्त्रैः पृथग्जनं । आर्ज्जवेनैव युद्धेन विजेष्यामो वयं परान् । ७५९५
तथेमे पुरुषव्याघ्राः सहायास्तव पार्थिव । सर्व्वे दिव्यास्त्रविद्वांसः सर्व्वे युद्धाभिकाङ्क्षिणः ।
वेदान्तावभृथस्नाताः सर्व्वे एतेऽपराजिताः । निहन्युः समरे सेनां देवानामपि पाण्डव ।
शिखण्डी युयुधानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । भीमसेनो यमौ चोभौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
विराटद्रुपदौ चोभौ भीष्मद्रोणसमौ युधि । शङ्खश्चैव महाबाहुर्हैडिम्बश्च महाबलः ।
पुत्रोऽस्याञ्जनपर्व्वा तु महाबलपराक्रमः । शैनेयश्च महाबाहुः सहायो रणकोविदः । ७६००
अभिमन्युश्च बलवान् द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः । स्वयञ्चापि समर्थोऽसि त्रैलोक्योत्सादनेऽपि च ।
क्रोधाद्यं पुरुषं पश्येस्त्वथा शक्रसमद्युते । स क्षिप्रं न भवेत् व्यक्तमिति त्वां वेद्मि कौरव ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले धार्त्तराष्ट्रेण चोदिताः । दुर्य्योधनेन राजानः प्रययुः पाण्डवान् प्रति ।
आप्लाव्य शुचयः सर्व्वे स्रग्विणः शुक्लवाससः । गृहीतशस्त्रध्वजिनः स्वस्ति वाच्य हुताग्नयः ।
सर्व्वे ब्रह्मविदः शूराः सर्व्वे सुचरितव्रताः । सर्व्वे कामकृतश्चैव सर्व्वे चाहवलक्षणाः । ७६०५
आहवेषु परांल्लोकान् जिगीषन्तो महाबलाः । एकाग्रमनसः सर्व्वे श्रद्दधानाः परस्परं ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ कैकेया वाह्लिकैः सह । प्रययुः सर्व्व एवैते भारद्वाजपुरोगमाः ।
अश्वत्थामा शान्तनवः सैन्धवोऽथ जयद्रथः । दाक्षिणात्याः प्रतीच्याश्च पार्व्वतीयाश्च ये नृपाः ।
गान्धारराजः शकुनिः प्राच्योदीच्याश्च सर्व्वशः । शकाः किराता यवनाः शिवयोऽथ वशातयः ।
स्वैः स्वैरनीकैः सहिताः परिवार्य्य महारथं । एते महारथाः सर्व्वे द्वितीये निर्य्ययुर्ब्बले । ७६१०
कृतवर्म्मा सहानीकस्त्रिगर्त्तश्च महारथः । दुर्य्योधनश्च नृपतिर्भ्रातृभिः परिवारितः ।

शलो भूरिश्रवाः शल्यः कौशल्योऽथ बृहद्बलः। एते पश्चादनुगता धार्त्तराष्ट्रपुरोगमाः।
ते समेत्य यथान्यायं धार्त्तराष्ट्रा महाबलाः। कुरुक्षेत्रस्य पश्चार्द्धे व्यवतिष्ठन्त दंशिताः।
दुर्य्योधनस्तु शिविरं कारयामास भारत। यथैव हास्तिनपुरं द्वितीयं समलङ्कृतं।
न विशेषं विजानन्ति पुरस्य शिविरस्य वा। कुशला अपि राजेन्द्र नरा नगरवासिनः।
तादृशान्येव दुर्गाणि राज्ञामपि महीपतिः। कारयामास कौरव्यः शतशोऽथ सहस्रशः।
पञ्चयोजनमुत्सृज्य मण्डलं तद्रणाजिरं। सेनानिवेशास्ते राजन्नाविशञ्छतसङ्घशः।
तत्र ते पृथिवीपाला यथोत्साहं यथाबलं। विविशुः शिविराण्यत्र द्रव्यवन्ति सहस्रशः।
तेषां दुर्य्योधनो राजा ससैन्यानां महात्मनां। व्यादिदेश सबाह्यानां भक्ष्यभोज्यमनुत्तमं।
सनागाश्वमनुष्याणां ये च शिल्पोपजीविनः। ये चान्येऽनुगतास्तत्र सूतमागधवन्दिनः।
वणिजो गणिकावारा ये चैव प्रेक्षका जनाः। सर्व्वांस्तान् कौरवो राजा विधिवत् प्रत्यवैक्षत।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि कौरवसैन्यनिर्याणे षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथैव राजा कौन्तेयो धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः। धृष्टद्युम्नमुखान् वीरांश्चोदयामास भारत।
चेदिकाशिकरूषाणां नेतारं दृढविक्रमं। सेनापतिममित्रघ्नं धृष्टकेतुमथादिशत्।
विराटं द्रुपदञ्चैव युयुधानं शिखण्डिनं। पाञ्चाल्यौ च महेष्वासौ युधामन्यूत्तमौजसौ।
ते शूराश्चित्रवर्म्माणस्तप्तकुण्डलधारिणः। आज्यावसिक्ता ज्वलिता धिष्ण्येष्विव हुताशनाः।
अशोभन्त महेष्वासा ग्रहाः प्रज्वलिता इव। अथ सैन्यं यथायोगं पूजयित्वा नरर्षभः।
दिदेश तान्यनीकानि प्रयाणाय महीपतिः। तेषां युधिष्ठिरो राजा सैन्यानां महात्मनां।
व्यादिदेश सबाह्यानां भक्ष्यभोज्यमनुत्तमं। सगजाश्वमनुष्याणां ये च शिल्पोपजीविनः।
अभिमन्युं बृहन्तञ्च द्रौपदेयांश्च सर्व्वशः। धृष्टद्युम्नमुखानेतान् प्राहिणोत् पाण्डुनन्दनः।
भीमञ्च युयुधानञ्च पाण्डवञ्च धनञ्जयं। द्वितीयं प्रेषयामास बलस्कन्धं युधिष्ठिरः।
भाण्डं समारोपयतां चरतां सम्प्रधावतां। हृष्टानां तत्र योधानां शब्दो दिवमिवास्पृशत्।
स्वयमेव ततः पश्चात् विराटद्रुपदान्वितः। अथापरैर्महीपालैः सह प्रायान्महीपतिः।
भीमधन्वायनी सेना धृष्टद्युम्नेन पालिता। गङ्गेव पूर्णा स्तिमिता स्यन्दमाना व्यदृश्यत।
ततः पुनरनीकानि व्ययोजयत बुद्धिमान्। मोहयन् धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां बुद्धिनिश्चयं।
द्रौपदेयान्महेष्वासानभिमन्युञ्च पाण्डवः। नकुलं सहदेवञ्च सर्व्वांश्चैव प्रभद्रकान्।
दश चाश्वसहस्राणि द्विसहस्राणि दन्तिनां। अयुतञ्च पदातीनां रथाः पञ्चशतं तथा।
भीमसेनञ्च दुर्द्धर्षं प्रथमं प्राहिणोद्बलं। मध्यमे च विराटञ्च जयत्सेनञ्च पाण्डवः।
महारथौ च पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ। वीर्य्यवन्तौ महात्मानौ गदाकार्म्मुकधारिणौ।
अन्वयातां तदा मध्ये वासुदेवधनञ्जयौ। बभूवुरतिसंरब्धाः कृतप्रहरणा नराः।
तेषां विंशतिसाहस्राः हयाः शूरैरधिष्ठिताः। पञ्च नागसहस्राणि रथवंशाश्च सर्व्वशः।

पदातयश्च ये शूराः कार्म्मुकासिगदाधराः। सहस्रशोऽन्वयुः पश्चादग्रतश्च सहस्रशः।
युधिष्ठिरो यत्र सैन्ये स्वयमेव बलार्णवे। तत्र ते पृथिवीपाला भूयिष्ठं पर्य्यवस्थिताः।
तत्र नागसहस्राणि हयानामयुतानि च। तथा रथसहस्राणि पदातीनाञ्च भारत।
चेकितानः स्वसैन्येन महता पार्थिवर्षभ। धृष्टकेतुश्च चेदीनां प्रणेता पार्थिवो ययौ।
सात्यकिश्च महेष्वासो वृष्णीनां प्रवरो रथः। वृतः शतसहस्रेण रथानां प्रणुदन् बली।
क्षत्रदेवब्रह्मदेवौ रथस्थौ पुरुषर्षभौ। जघनं पालयन्तौ च पृष्ठतोऽनुप्रजग्मतुः।
शकटापणवेशाश्च यानं युग्यञ्च सर्व्वशः। तत्र नागसहस्राणि हयानामयुतानि च।
फल्गु सर्व्वं कलत्रञ्च यत्किञ्चित् कृशदुर्ब्बलं। कोशसञ्चयवाहांश्च कोष्ठागारं तथैव च।
गजानीकेन सङ्गृह्य शनैः प्रायाद्युधिष्ठिरः। तमन्वयात् सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः।
श्रेणिमान् वसुदानश्च पुत्त्रः काश्यस्य वा विभुः। रथा विंशतिसाहस्रा ये तेषामनुयायिनः।
हयानां दशकोट्यश्च महतां किङ्किणीकिनां। गजा विंशतिसाहस्रा ईषादन्ताः प्रहारिणः।
कुलीना भिन्नकरटा मेघा इव विसर्पिणः। षष्टिर्नागसहस्राणि दशान्यानि च भारत।
युधिष्ठिरस्य यान्यासन् युधि सेनासु सप्तसु। क्षरन्त इव जीमूताः प्रभिन्नकरटामुखाः।
राजानमन्वयुः पश्चाच्चलन्त इव पर्व्वताः। एवं तस्य बलं भीमं कुन्तीपुत्त्रस्य धीमतः।
यदाश्रित्याथ युयुधे धार्त्तराष्ट्रं सुयोधनं। ततोऽन्ये शतशः पश्चात्सहस्रायुतशो नराः।
नर्द्दन्तः प्रययुस्तेषामनीकानि सहस्रशः। तत्र भेरीसहस्राणि शङ्खानामयुतानि च।
न्यनादयन्त संहृष्टाः सहस्रायुतशो नराः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि अम्बोपाख्यानपर्व्वणि पाण्डवसैन्यनिर्याणे सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

समाप्तञ्चेदमुद्योगपर्व्व ॥

अत्र श्लोकाध्यायसङ्ख्यायाराद्दिपर्व्वलिखितसङ्ख्यान्यथात्वं यत्तल्लिपिकरप्रमादाद्बोध्यमेवंमध्यवर्त्तिपर्व्वान्यथात्वमपि ॥

श्रीमहाभारतं

॥ भीष्मपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत्।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं युयुधिरे वीराः कुरुपाण्डवसोमकाः। पार्थिवाः सुमहात्मानो नानादेशसमागताः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यथा युयुधिरे वीराः कुरुपाण्डवसोमकाः। कुरुक्षेत्रे तपःक्षेत्रे शृणु त्वं पृथिवीपते।
अवतीर्य्य कुरुक्षेत्रं पाण्डवाः सहसोमकाः। कौरवानभ्यवर्त्तन्त जिगीषन्तो महाबलाः।
वेदाध्ययनसम्पन्नाः सर्व्वे युद्धाभिनन्दिनः। आशंसन्तो जयं युद्धे बलेनाभिमुखा रणे।
अभियाय दुराधर्षां धार्त्तराष्ट्रस्य वाहिनीं। प्राङ्मुखाः पश्चिमे भागे न्यविशन्त ससैनिकाः।
स्यमन्तपञ्चकाद्बाह्यं शिविराणि सहस्रशः। कारयामास विधिवत् कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः।
शून्या च पृथिवी सर्व्वा बालवृद्धावशेषिता। निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुञ्जरवर्ज्जिता।
यावत्तपति सूर्य्यो हि जम्बुद्वीपस्य मण्डलं। तावदेव समायातं बलं पार्थिवसत्तम।
एकस्थाः सर्व्ववर्णास्ते मण्डलं बहुयोजनं। पर्य्याक्रामन्त देशांश्च नदीः शैलान् वनानि च।
तेषां युधिष्ठिरो राजा सर्व्वेषां पुरुषर्षभ। व्यादिदेश सवाहानां भक्ष्यभोज्यमनुत्तमं
संज्ञाश्च विविधास्तास्तेषाञ्चक्रे युधिष्ठिरः। एवंवादी वेदितव्यः पाण्डवेयोऽयमित्युत।
अभिज्ञानानि सर्व्वेषां संज्ञाश्चाभरणानि च। योजयामास कौरव्यो युद्धकाल उपस्थिते।
दृष्ट्वा ध्वजाग्रं पार्थस्य धार्त्तराष्ट्रो महामनाः। सह सर्व्वैर्महीपालैः प्रत्यव्यूहत पाण्डवं।
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्द्धनि। मध्ये नागसहस्रस्य भ्रातृभिः परिवारितः।

दृष्ट्वा दुर्य्योधनं हृष्टाः पाञ्चाला हुन्दुनन्दिनः । दध्मुः शङ्खान् महानादान् भेर्य्यश्च मधुरस्वनाः ।
ततः प्रहृष्टां तां सेनामभिवीक्ष्याथ पाण्डवाः । बभूवुर्हृष्टमनसो वासुदेवश्च वीर्य्यवान् ।
ततो हर्षं समागम्य वासुदेवधनञ्जयौ । दध्मतुः पुरुषव्याघ्रौ दिव्यौ शङ्खौ रथे स्थितौ ।
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं देवदत्तस्य चोभयोः । श्रुत्वा तु निनदं योधाः शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
यथा सिंहस्य नदतः स्वनं श्रुत्वेतरे मृगाः । त्रसेयुर्निनदं श्रुत्वा तथाऽसीद्रत तद्बलं । २०
उदतिष्ठद्रजो भौमं न प्राज्ञायत किञ्चन । अन्तं गत इवादित्यः सैन्येन सहसा वृतः ।
ववर्ष तत्र पर्ज्जन्यो मांसशोणितवृष्टिमान् । दिशु सर्व्वाणि सैन्यानि तदद्भुतमिवाभवत् ।
वायुस्ततः प्रादुरभूत् नीचैः शर्करकर्षणः । विनिघ्नंस्तान्यनीकानि शतशोऽथ सहस्रशः ।
उभे सैन्ये च राजेन्द्र युद्धाय मुदिते स्थिते । कुरुक्षेत्रे स्थिते यत्ते सागरक्षुभितोपमे ।
तयोस्तु सेनयोरासीदद्भुतः स तु सङ्गमः । युगान्ते समनुप्राप्ते द्वयोः सागरयोरिव । २५
शून्याऽसीत् पृथिवी सर्व्वा बालवृद्धावशेषिता । तेन सेनासमूहेन समानीतेन कौरवैः ।
ततस्ते समयं चक्रुः कुरुपाण्डवसोमकाः । धर्म्मांश्च स्थापयामासुर्युद्धानां भरतर्षभ ।
निवृत्ते विहिते युद्धे स्यात् प्रीतिर्नः परस्परं । यथापरं यथायोगं न च स्याच्छलनं पुनः ।
वाचा युद्धे प्रवृत्तानां वाचैव प्रतियोधनं । निष्क्रान्ताः पृतनामध्यान्न हन्तव्याः कदाचन ।
रथी च रथिना योध्यो गजेन गजधूर्गतः । अश्वेनाश्वी पदातिश्च पादातेनैव भारत । ३०
यथायोग्यं यथाकामं यथोत्साहं यथाबलं । समाभाष्य प्रहर्त्तव्यं न विश्वस्ते न विह्वले ।
एकेन सह संयुक्तः प्रपन्नो विमुखस्तथा । क्षीणशस्त्रो विवर्म्मा च न हन्तव्यः कदाचन ।
न सूतेषु न धुर्य्येषु न च शस्त्रोपजीविषु । न भेरीशङ्खवादेषु प्रहर्त्तव्यं कथञ्चन ।
एवञ्च समयं कृत्वा कुरुपाण्डवसोमकाः । विस्मयं परमं जग्मुः प्रेक्षमाणाः परस्परं ।
निविश्य च महात्मानस्ततस्ते पुरुषर्षभाः । हृष्टरूपाः सुमनसो बभूवुः सहसैनिकाः । ३५
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि सैन्यनिवेशं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः पूर्व्वापरे सैन्ये समीक्ष्य भगवानृषिः । सर्व्ववेदविदां श्रेष्ठो व्यासः सत्यवतीसुतः ।
भविष्यति रणे घोरे भरतानां पितामहः । प्रत्यक्षदर्शी भगवान् भूतभव्यभविष्यवित् ।
वैचित्रवीर्य्यं राजानं स रहस्यब्रवीदिदं । शोचन्तमार्त्तं ध्यायन्तं पुत्राणामनयं तदा ।
॥ व्यास उवाच ॥ राजन् परीतकालास्ते पुत्राश्चान्ये च पार्थिवाः । ते हिंसन्तीव सङ्ग्रामे समासाद्येतरेतरं ।
तेषु कालपरीतेषु विनश्यत्स्वेव भारत । कालपर्य्यायमाज्ञाय मास्म शोके मनः कृथाः । ४०
यदि चेच्छसि सङ्ग्रामे द्रष्टुमेतान् विशाम्पते । चक्षुर्ददानि ते पुत्र युद्धं तत्र निशामय ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ न रोचये ज्ञातिवधं द्रष्टुं ब्रह्मर्षिसत्तम । युद्धमेतत्त्वशेषेण शृणुयां तव तेजसा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेच्छति द्रष्टुं सङ्ग्रामं श्रोतुमिच्छति । वराणामीश्वरो दाता सञ्जयाय वरं ददौ ।
एष ते सञ्जयो राजन् युद्धमेतद्वदिष्यति । प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा दिवा वा यदि वा निशि ।

मनसा चिन्तितमपि सर्व्वं वेत्स्यति सञ्जयः। नैनं शस्त्राणि छेत्स्यन्ति नैनं बाधिष्यते श्रमः। ४५
गावल्गणिरयं जीवन्युद्धादस्माद्विमोक्ष्यते। अहन्तु कीर्त्तिमेतेषां कुरूणां भरतर्षभ।
पाण्डवानाञ्च सर्व्वेषां प्रथयिष्यामि मा शुचः। दिष्टमेतन्नरव्याघ्र नाभिशोचितुमर्हसि।
न चैव शक्यं संयन्तुं यतो धर्म्मस्ततो जयः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् कुरूणां प्रपितामहः। पुनरेव महाभागो धृतराष्ट्रमुवाच ह।
इह युद्धे महाराज भविष्यति महान् क्षयः। तथेह च निमित्तानि भयदान्युपलक्षये। ५०
श्येना गृध्राश्च काकाश्च कङ्काश्च सहिता बकैः। सम्पतन्ति नगाग्रेषु समवायांश्च कुर्व्वते।
अभ्यग्रञ्च प्रपश्यन्ति युद्धमानन्दिनो द्विजाः। क्रव्यादा भक्षयिष्यन्ति मांसानि गजवाजिनां।
खटंखटेति वाशन्तो भैरवा भयवेदिनः। कङ्काः प्रयान्ति मध्येन दक्षिणामभितो दिशं।
उभे पूर्व्वापरे सन्ध्ये नित्यं पश्यामि भारत। उदयास्तमने सूर्य्यं कबन्धैः परिवारितं।
श्वेतलोहितपर्य्यन्ताः कृष्णग्रीवाः सविद्युतः। त्रिवर्णाः परिघाः सन्धौ भानुमन्तमवारयन्। ५५
ज्वलितार्केन्दुनक्षत्रं निर्व्विशेषदिनक्षयं। अहोरात्रं मया दृष्टं तत्क्षयाय भविष्यति।
अलक्ष्यः प्रभया हीनः पौर्णमास्याञ्च कार्त्तिके। चन्द्रोऽभूदग्निवर्णश्च पद्मवर्णे नभस्तले।
स्वप्स्यन्ति निहता वीरा भूमिमावृत्य पार्थिवाः। राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिघबाहवः।
अन्तरीक्षे वराहस्य वृषदंशस्य चोभयोः। प्रणादं युध्यतो रात्रौ रौद्रं नित्यं प्रलक्षये।
देवताप्रतिमाश्चैव कम्पन्ति च हसन्ति च। वमन्ति रुधिरं चास्यैः खिद्यन्ति प्रपतन्ति च। ६०
अनाहता दुन्दुभयः प्रणदन्ति विशाम्पते। अयुक्ताश्च प्रवर्त्तन्ते क्षत्रियाणां महारथाः।
कोकिलाः शतपत्राश्च चाषा भासाः शुकास्तथा। सारसाश्च मयूराश्च वाचो मुञ्चन्ति दारुणाः।
गृहीतशस्त्राः क्रोशन्ति चर्म्मिणो वाजिपृष्ठगाः। अरुणोदये प्रदृश्यन्ते शतशः शलभव्रजाः।
उभे सन्ध्ये प्रकाशेते दिशो दाहसमन्विते। पर्ज्जन्यः पांशुवर्षी च मांसवर्षी च भारत।
या चैषा विश्रुता राजंस्त्रैलोक्ये साधुसम्मता। अरुन्धती तयाऽप्येष वशिष्ठः पृष्ठतः कृतः। ६५
रोहिणीं पीडयन्नेष स्थितो राजन् शनैश्चरः। व्यावृत्तं लक्ष्म सोमस्य भविष्यति महद्भयं।
अनभ्रे च महाघोरः स्तनितः श्रूयते स्वनः। वाहनानाञ्च रुदतां निपतन्त्यश्रुबिन्दवः।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि श्रीव्यासदर्शने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
॥ व्यास उवाच ॥ खरा गोषु प्रजायन्ते रमन्ते मातृभिः सुताः। अनार्त्तवं पुष्पफलं दर्शयन्ति वने द्रुमाः।
गर्भिण्यो जातपुत्राश्च जनयन्ति विभीषणान्। क्रव्यादाः पक्षिभिश्चापि सहाश्नन्ति परस्परं।
त्रिविषाणाश्चतुर्नेत्राः पञ्चपादा द्विमेहनाः। द्विशीर्षाश्च द्विपुच्छाश्च दंष्ट्रिणः पशवोऽशिवाः। ७०
जायन्ते विवृतास्याश्च व्याहरन्तोऽशिवा गिरः। त्रिपदाः शिखिनस्तार्क्ष्याश्चतुर्दंष्ट्रा विषाणिनः।
तथैवान्याश्च दृश्यन्ते स्त्रियो वै ब्रह्मवादिनां। वैनतेया मयूरांश्च जनयन्ति पुरे तव।
गोवत्सं वडवा सूते श्वा शृगालं महीपते। कुक्कुराः करभाश्चैव शुकाश्चाशुभवादिनः।

स्त्रियः काश्चित् प्रजायन्ते चतस्रः पञ्च कन्यकाः। जातमात्राश्च नृत्यन्ति गायन्ति च हसन्ति च।
पृथग्जनस्य सर्व्वस्य क्षुद्रकाः प्रहसन्ति च। नृत्यन्ति परिगायन्ति वेदयन्तो महद्भयं।
प्रतिमाश्चालिखन्त्येताः सशस्त्राः कालचोदिताः। अन्योऽन्यमभिधावन्ति शिशवो दण्डपाणयः।
अन्योऽन्यमभिमृद्नन्ति नगराणि युयुत्सवः। पद्मोत्पलानि वृक्षेषु जायन्ते कुमुदानि च।
विष्वग्वाताश्च वान्त्युग्रा रजो न व्युपशाम्यति। अभीक्ष्णं कम्पते भूमिरर्कं राहुस्तथैति च।
श्वेतो ग्रहस्तथा चित्रां समतिक्रम्य तिष्ठति। अभावं हि विशेषेण कुरूणां तत्र पश्यति।
धूमकेतुर्महाघोरः पुष्यमाक्रम्य तिष्ठति। सेनयोरशिवं घोरं करिष्यति महाग्रहः।
मघास्वङ्गारको वक्रः श्रवणे च बृहस्पतिः। भगं नक्षत्रमाक्रम्य सूर्य्यपुत्रेण पीड्यते।
शुक्रः प्रोष्ठपदे पूर्व्वे समारुह्य विरोचते। उत्तरे तु परिक्रम्य सहितः समुदीक्षते।
श्वेतो ग्रहः प्रज्वलितः सधूम इव पावकः। ऐन्द्रं तेजस्वि नक्षत्रं ज्येष्ठामाक्रम्य तिष्ठति।
ध्रुवः प्रज्वलितो घोरमपसव्यं प्रवर्त्तते। रोहिणीं पीडयन्तौ तावुभौ च शशिभास्करौ।
चित्रास्वात्यन्तरे चैव धिष्ठितः परुषग्रहः। वक्रानुवक्रं कृत्वा च श्रवणं पावकप्रभः।
ब्रह्मराशिं समावृत्य लोहिताङ्गो व्यवस्थितः। सर्व्वसस्यपरिच्छन्ना पृथिवी सस्यमालिनी।
पञ्चशीर्षा यवाश्चापि शतशीर्षाश्च शालयः। प्रधानाः सर्व्वलोकस्य यदायत्तमिदं जगत्।
ता गावः प्रस्नुता वत्सैः शोणितं प्रक्षरन्त्युत। निश्चेरुरर्च्चिषश्चापात् खड्गाश्च ज्वलिता भृशं।
व्यक्तं पश्यन्ति शस्त्राणि सङ्ग्रामं समुपस्थितं। अग्निवर्णा यथा भासः शस्त्राणामुदकस्य च।
कवचानां ध्वजानाञ्च भविष्यति महान् क्षयः। पृथिवी शोणितावर्त्ता ध्वजोडुपसमाकुला।
कुरूणां वैशसे राजन् पाण्डवैः सह भारत। दिक्षु प्रज्वलितास्याश्च व्याहरन्ति मृगद्विजाः।
अत्याहितं दर्शयन्तो वेदयन्तो महद्भयं। एकपक्षाक्षिचरणः शकुनिः खचरो निशि।
रौद्रं वदति संरब्धः शोणितं छर्दयन्निव। ग्रहाणि चैव राजेन्द्र प्रज्वलन्तीव संस्थिता।
सप्तर्षीणामुदाराणां समवच्छाद्यते प्रभा। संवत्सरस्थायिनौ च ग्रहौ प्रज्वलितावुभौ।
विशाखायाः समीपस्थौ बृहस्पतिशनैश्चरौ। अशोभिता दिशः सर्व्वाः पांशुवर्षैः समन्ततः।
उत्पातमेघा रौद्राश्च रात्रौ वर्षन्ति शोणितं। कृत्तिकां पीडयंस्तीक्ष्णैर्नक्षत्रं पृथिवीपते।
अभीक्ष्णवाता वायन्ते धूमकेतुमवस्थिताः। विषमं जनयन्त्येते आक्रन्दजननं महत्।
त्रिषु सर्व्वेषु पूर्व्वेषु नक्षत्रेषु विशाम्पते। गृध्रः सम्पतते शीर्षे जनयन् भयमुत्तमं।
चतुर्दशीं पञ्चदशीं भूतपूर्व्वाञ्च षोडशीं। चन्द्रसूर्य्यावुभौ ग्रस्तावेकमासीं त्रयोदशीं।
अपर्व्वणि ग्रहावेतौ प्रजासङ्क्षपयिष्यतः। शोणितैर्व्वक्त्रसंपूर्णा अतृप्तास्तत्र राक्षसाः।
प्रतिस्रोतोमहानद्यः सरितः शोणितोदकाः। फेनायमानाः कूपाश्च कूर्द्दन्ति वृषभा इव।
पतन्त्युल्काः सनिर्घाताः शक्राशनिसमप्रभाः। अद्य चैव निशां व्युष्टामभवत् समवायस्य।
विनिःसृत्य महोल्काभिस्तिमिरं सर्व्वतो दिशं। अन्योऽन्यमुपतिष्ठन्ति तत्र चोक्तं महर्षिभिः।

भूमिपालसहस्राणां भूमिः पास्यति शोणितं। कैलासमन्दराभ्यान्तु तथा हिमवतो गिरेः।
सहस्रशो महा शब्दःशिखराणि पतन्ति च। महाभूता भूमिकम्पे चत्वारः सागराः पृथक्। १०५
वेलामुद्वर्त्तयन्तीव क्षोभयन्तो वसुन्धरां। वृक्षान् प्रमथ्य वान्त्युग्रा वाताः शर्करकर्षिताः।
अभग्नाः सुमहावातैरशनीभिः समाहताः। वृक्षाः पतन्ति चैत्याश्च ग्रामेषु नगरेषु च।
नीललोहितपीतश्च भवत्यग्निर्हुतो द्विजैः। वामार्चिर्दुष्टगन्धश्च मुञ्चन् वै दारुणं स्वनं।
स्पर्शा गन्धा रसाश्चैव विपरीता महीपते। धूमं ध्वजाः प्रमुञ्चन्ति कम्पमाना मुहुर्मुहुः।
मुञ्चन्त्यङ्गारवर्षञ्च भेर्य्यश्च पटहास्तथा। शिखराणां समृद्धानामुपरिष्टात् समन्ततः। ११०
वायसाश्च रुवन्त्युग्रं कामं मण्डलमाश्रिताः। पक्कापक्केति सुभृशं वावाश्यन्ते वयांसि च।
निलीयन्ते ध्वजाग्रेषु क्षयाय पृथिवीक्षितां। ध्यायन्तः प्रकिरन्तश्च व्याला वेपथुसंयुताः।
दीनास्तुरङ्गमाः सर्व्वे वारणाः सलिलाश्रयाः। एतच्छ्रुत्वा भवानत्र प्राप्तकालं व्यवस्यतां।
यथा लोकः समुच्छेदं नायं गच्छेत भारत।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितुर्व्वचो निशम्यैतद्धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं। दिष्टमेतत् पुरा मन्ये भविष्यति नरक्षयः। ११५
राजानः क्षत्रधर्म्मेण यद्यवध्यन्त संयुगे। वीरलोकं समासाद्य सुखं प्राप्स्यन्ति केवलं।
इह कीर्त्तिं परे लोके दीर्घकालं महासुखं। प्राप्स्यन्ति पुरुषव्याघ्राः प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं मुनिस्तथेत्युक्तो कवीन्द्रो राजसत्तम। धृतराष्ट्रेण पुत्रेण ध्यानमन्वगमत् परं।
स मुहूर्त्तं तथा ध्यात्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः। असंशयं पार्थिवेन्द्र कालः संक्षयते जगत्।
सृजते च पुनर्लोकान्नेह विद्यति शाश्वतं। ज्ञातीनाञ्च कुरूणाञ्च सम्बन्धिसुहृदान्तथा। १२०
धर्म्म्यं देशय पन्थानं समर्थो ह्यसि वारणे। क्षुद्रं ज्ञातिवधं प्राहुर्मा कुरुष्व ममाप्रियं।
कालोऽयं पुत्ररूपेण तव जातो विशाम्पते। न वधः पूज्यते वेदे हितं नैव कथञ्चन।
हन्यात् स एनं यो हन्यात् कुलधर्म्मं स्वकां तनुं। कालेनोत्पथगन्तासि शक्ये सति यथापदि।
कुलस्यास्य विनाशाय तथैव च महीक्षितां। अनर्थो राज्यरूपेण तव जातो विशाम्पते।
लुप्तधर्म्मा परेणासि धर्म्मं दर्शय वै सुतान्। तेन राज्येन दुर्द्धर्ष येन प्राप्तोऽसि किल्बिषं। १२५
यशो धर्म्मञ्च कीर्त्तिञ्च पालय स्वर्गमाप्स्यसि। लभन्तां पाण्डवा राज्यं शमं गच्छन्तु कौरवाः।
एवं ब्रुवति विप्रेन्द्रे धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः। आक्षिप्य वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यञ्चैवाब्रवीत् पुनः।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यथा भवान् वेत्ति तथैव वेत्ता भावाभावौ विदितौ मे यथार्थौ। स्वार्थे हि सं मुह्यति तात लोको मां चापि लोकात्मकमेव विद्धि।
प्रसादये त्वामतुलप्रभावं त्वं नो गतिर्दर्शयिता च धीरः। न चापि ते मद्वशगा महर्षेऽनुपथं कर्त्तुमर्हा हि मे मतिः।
त्वं हि धर्म्मप्रवृत्तिश्च यशः कीर्त्तिश्च भारत। कुरूणां पाण्डवानाञ्च मान्यश्चापि पितामहः। १३०
॥ व्यास उवाच ॥ वैचित्रवीर्य्य नृपते यत्ते मनसि वर्त्तते। अभिधत्स्व यथाकामं छेत्ताऽस्मि तव संशयं।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यानि लिङ्गानि संग्रामे भवन्ति विजयिष्यतां। तानि सर्व्वाणि भगवन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः।

॥ व्यास उवाच ॥ प्रसन्नभाः पावक ऊर्द्ध्वरश्मिः प्रदक्षिणावर्त्तशिखो विधूमः । पुण्या गन्धाश्चाहुतीनां प्रवान्ति जयस्यैतत् भाविनो रूपमाहुः ।
गम्भीरघोषाश्च महास्वनाश्च शङ्खा मृदङ्गाश्च नदन्ति यत्र । विशुद्धरश्मिस्तपनः शशी च जयस्यैतत् भाविनो रूपमाहुः ।
इष्टा वाचः पृष्ठतो वायसानां संप्रस्थितानाञ्च गमिष्यताञ्च । ये पृष्ठतस्ते त्वरयन्ति राजन् ये चाग्रतस्ते प्रतिषेधयन्ति । १३५
कल्याणवाचः शकुना राजहंसाः शुकाः क्रौञ्चाः शतपत्राश्च यत्र । प्रदक्षिणाश्चैव भवन्ति सङ्ख्ये ध्रुवं जयस्तत्र वदन्ति विप्राः ।
अलङ्कारैः कवचैः केतुभिश्च सुखप्रणादैर्हेषितवैश्च हयानां । भ्राजिष्मती दुष्प्रतिवीक्षणीया येषाञ्चमूस्ते विजयन्ति शत्रून् ।
हृष्टा वाचस्तथा सत्त्वं योधानां यत्र भारत । न म्लायन्ति स्रजश्चैव ते तरन्ति रणोदधिं ।
इष्टा वाचः प्रविष्टस्य दक्षिणाः प्रविविक्षतः । पश्चात् सन्धारयन्त्यर्थमग्रे च प्रतिषेधिकाः ।
शब्दरूपरसस्पर्शगन्धाश्चाविकृताः शुभाः । सदा हर्षश्च योधानां जयतामिह लक्षणं । १४०
अन्वगा वायवो वान्ति तथाऽभ्राणि पयांसि च । अनुप्लवन्ति मेघाश्च तथैवेन्द्रधनूंषि च ।
एतानि जयमानानां लक्षणानि विशाम्पते । भवन्ति विपरीतानि मुमूर्षूणां जनाधिप ।
अल्पायां वा महत्यां वा सेनायामिति निश्चयः । हर्षो योधगणस्यैको जयलक्षणमुच्यते ।
एको दीर्णो दारयति सेनां सुमहतीमपि । तां दीर्णामनुदीर्य्यन्ते योधाः शूरतरा अपि ।
दुर्निवार्य्या तदा चैव प्रभग्ना महती चमूः । अपामिव महावेगास्त्रस्ता मृगगणा इव । १४५
नैव शक्या समाधातुं सन्निपाते महाचमूः । दीर्णामित्येव दीर्य्यन्ते सुविद्वांसोऽपि भारत ।
भीतान् भग्नांश्च सम्प्रेक्ष्य भयं भूयोऽभिवर्द्धते । प्रभग्ना सहसा राजन् दिशो विद्रवते चमूः ।
नैव स्थापयितुं शक्या शूरैरपि महाचमूः । संभृत्य महतीं सेनां चतुरङ्गां महीपते ।
उपायं विजयं श्रेष्ठमाहुर्भेदेन मध्यमं । जघन्य एष विजयो यो युद्धेन विशाम्पते ।
महान् दोषः सन्निपातस्ततस्याद्यः क्षय उच्यते । परस्परज्ञाः संहृष्टाः व्यवधूताः सुनिश्चिताः । १५०
अपि पञ्चाशतं शूरा मृद्नन्ति महतीं चमूं । अपि वा पञ्च षट्सप्त विजयन्त्यनिवर्त्तिनः ।
न वैनतेयो गरुडः प्रशंसति महाजनं । दृष्ट्वा सुपर्णोऽपचितिं महत्या अपि भारत ।
न बाहुल्येन सेनाया जयो भवति नित्यशः । अध्रुवो हि जयो नाम दैवञ्चात्र परायणं ।
जयवन्तो हि सङ्ग्रामे क्षयवन्तो भवन्ति हि ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि निमित्ताख्याने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा ययौ व्यासो धृतराष्ट्राय धीमते । धृतराष्ट्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ध्यानमेवान्वपद्यत । १५५
स मुहूर्त्तमिव ध्यात्वा विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः । सञ्जयं संशितात्मानमपृच्छत् भरतर्षभ ।
सञ्जयेमे महीपालाः शूरा युद्धाभिनन्दिनः । अन्योऽन्यमभिनिघ्नन्ति शस्त्रैरुच्चावचैरिह ।
पार्थिवाः पृथिवीहेतोः समभित्यज्य जीवितं । न च शाम्यन्ति निघ्नन्तो वर्द्धयन्ति यमक्षयं ।
भौममैश्वर्य्यमिच्छन्तो न मृष्यन्ते परस्परं । मन्ये बहुगुणां भूमिं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।

बहूनि च सहस्राणि प्रयुतान्यर्व्वुदानि च । कोटयश्च वीरलोकानां समेताः कुरुजाङ्गले । १६०
देशानाञ्च परीमाणं नगराणाञ्च सञ्जय । श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन यत एते समागताः ।
दिव्यबुद्धिप्रदीपेन युक्तस्त्वं ज्ञानचक्षुषा । प्रभावात्तस्य विप्रर्षेर्व्यासस्यामिततेजसः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ यथाप्रज्ञं महाप्राज्ञ भौमान् वक्ष्यामि ते गुणान् । शास्त्रचक्षुरवेक्षस्व नमस्ते भरतर्षभ ।
द्विविधानीह भूतानि चराणि स्थावराणि च । चराणां त्रिविधा योनिरण्डस्वेदजरायुजाः ।
चराणां खलु सर्व्वेषां श्रेष्ठा राजन् जरायुजाः । जरायुजानां प्रवरा मानवाः पशवश्च ये । १६५
नानारूपधरा राजंस्तेषां भेदाश्चतुर्द्दश । अरण्यवासिनः सप्त सप्तैषां ग्रामवासिनः ।
सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च महिषा वारणास्तथा । ऋक्षाश्च वानराश्चैव सप्तारण्याः स्मृता नृप ।
गौरजाविमनुष्याश्च अश्वाश्वतरगर्द्दभाः । एते ग्राम्याः समाख्याताः पशवः सप्त साधुभिः ।
एते वै पशवो राजन् ग्राम्यारण्याश्चतुर्द्दश । वेदोक्ताः पृथिवीपाल येषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ।
ग्राम्याणां पुरुषाः श्रेष्ठाः सिंहाश्चारण्यवासिनां । सर्व्वेषामेव भूतानामन्योऽन्येनोपजीवनं । १७०
उद्भिज्जाः स्थावराः प्रोक्तास्तेषां पञ्चैव जातयः । वृक्षगुल्मलतावल्ल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ।
तेषां विंशतिरेकोना महाभूतेषु पञ्चसु । चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा गायत्री लोकसम्मता ।
य एतां वेद गायत्रीं पुण्यां सर्व्वगुणान्वितां । तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ स लोके न प्रणश्यति ।
भूमौ च जायते सर्व्वं भूमौ सर्व्वं विनश्यति । भूमिः प्रतिष्ठा भूतानां भूमिरेव सनातनं ।
यस्य भूमिस्तस्य सर्व्वं जगत् स्थावरजङ्गमं । तत्राभिगृद्धा राजानो विनिघ्नन्तीतरेतरं । १७५
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि भौमगुणकथने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ नदीनां पर्व्वतानाञ्च नामधेयानि सञ्जय । तथा जनपदानाञ्च ये चान्ये भूमिमाश्रिताः ।
प्रमाणञ्च प्रमाणज्ञ पृथिव्या मम सर्व्वतः । निखिलेन समाचक्ष्व काननानि च सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ पञ्चेमानि महाराज महाभूतानि संग्रहात् । जगतीस्थानि सर्व्वाणि समान्याहुर्म्मनीषिणः ।
भूमिरापस्तथा वायुरग्निराकाशमेव च । गुणोत्तराणि सर्व्वाणि तेषां भूमिः प्रधानतः ।
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च पञ्चमः । भूमेरेते गुणाः प्रोक्ता ऋषिभिस्तत्त्ववेदिभिः । ८०
चत्वारोऽप्सु गुणा राजन् गन्धस्तत्र न विद्यते । शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः ।
शब्दः स्पर्शश्च वायोस्तु आकाशे शब्द एव तु । एते पञ्च गुणा राजन् महाभूतेषु पञ्चसु ।
वर्त्तन्ते सर्व्वलोकेषु येषु भूताः प्रतिष्ठिताः । अन्योऽन्येनाभिवर्त्तन्ते साम्यं भवति वै यदा ।
यदा तु विषमीभावमाविशन्ति परस्परं । तदा देहैर्देहवन्तो व्यतिरोहन्ति नान्यथा ।
आनुपूर्व्व्या विनश्यन्ति जायन्ते चानुपूर्व्वशः । सर्व्वाण्यपरिमेयाणि तदेषां रूपमैश्वरं । ८५
तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः । तेषां मनुष्यास्तर्क्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ।
अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्क्केण साधयेत् । प्रकृतिभ्यः परं यत्तु तदचिन्त्यस्य लक्षणं ।
सुदर्शनं प्रवक्ष्यामि द्वीपन्तु कुरुनन्दन । परिमण्डलो महाराज द्वीपोऽसौ चक्रसंस्थितः ।

नदीजलप्रतिच्छन्नः पर्व्वतैश्चाभ्रसन्निभैः । पुरैश्च विविधाकारै रम्यैर्जनपदैस्तथा ।
वृक्षैः पुष्पफलोपेतैः सम्पन्नधनधान्यवान् । लवणेन समुद्रेण समन्तात् परिवारितः । १९०
यथा हि पुरुषः पश्येदादर्शे मुखमात्मनः । एवं सुदर्शनद्वीपो दृश्यते चन्द्रमण्डले ।
द्विरंशे पिप्पलस्तत्र द्विरंशे च शशो महान् । सर्व्वौषधिसमावापः सर्व्वतः परिवारितः ।
आपस्ततोऽन्या विज्ञेया शेषः सङ्क्षेप उच्यते । ततोऽन्य उच्यते चायमेनं संक्षेपतः शृणु ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि सुदर्शनद्वीपवर्णने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ उक्तो द्वीपस्य संक्षेपो विधिवत् बुद्धिमंस्त्वया । तत्त्वज्ञश्चासि सर्व्वस्य विस्तरं ब्रूहि सञ्जय ।
यावान् भूम्यवकाशोऽयं दृश्यते शशलक्षणे । तस्य प्रमाणं प्रब्रूहि ततो वक्ष्यसि पिप्पलं । १९५
एवमुक्तः स राज्ञा तु सञ्जयो वाक्यमब्रवीत् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रागायता महाराज षडेते पर्व्वताः समाः । अवगाढा ह्युभयतः समुद्रौ पूर्व्वपश्चिमौ ।
हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्च नगोत्तमः । नीलश्च वैदूर्य्यमयः श्वेतश्च शशिसन्निभः ।
सर्व्वधातुपिनद्धश्च शृङ्गवान्नाम पर्व्वतः । एते वै पर्व्वता राजन् सिद्धचारणसेविताः ।
तेषामन्तरविष्कम्भो योजनानि सहस्रशः । तत्र पुण्या जनपदास्तानि पुण्यानि भारत । २००
वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्व्वशः । इदन्तु भारतं वर्षं ततो हैमवतं परं ।
हेमकूटात् परश्चैव हरिवर्षं प्रचक्षते । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ।
प्रागायतो महाभाग माल्यवान्नाम पर्व्वतः । ततः परं माल्यवतः पर्व्वतो गन्धमादनः ।
तेनैव क्रमयोगेन पर्व्वतो गन्धमादनः । परिमण्डलस्तयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्व्वतः ।
आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः । योजनानां सहस्राणि षोडशाधः किल स्मृतः । २०५
उच्चैश्च चतुराशीतिर्योजनानां महीपते । ऊर्द्धमधश्च तिर्य्यक्च लोकानावृत्य तिष्ठति ।
तस्य पार्श्वेष्वमी द्वीपाश्चत्वारः संश्रिता विभो । भद्राश्वः केतुमालश्च जम्बुद्वीपश्च भारत ।
उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः । विहगः सुमुखो यस्तु सुपर्णस्यात्मजः किल ।
स वै विचिन्तयामास सौवर्णान् वीक्ष्य वायसान् । मेरुरुत्तममध्यानामधमानाञ्च पक्षिणां ।
अविशेषकरो यस्मात्तस्मादेनं त्यजाम्यहं । तमादित्योऽनुपर्य्येति सततं ज्योतिषाम्वरः । २१०
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो वायुश्चैव प्रदक्षिणः । स पर्व्वतो महाराज दिव्यपुष्पफलान्वितः ।
भवनैरावृतः सर्व्वैर्जाम्बूनदपरिष्कृतैः । तत्र देवगणा राजन् गन्धर्व्वासुरराक्षसाः ।
अप्सरोगणसंयुक्ता शैले क्रीडन्ति सर्व्वदा । तत्र ब्रह्मा च रुद्रश्च शक्रश्चापि सुरेश्वरः ।
समेत्य विविधैर्यज्ञैर्यजन्तेऽनेकदक्षिणैः । तुम्बुरुर्नारदश्चैव विश्वावसुर्हाहा हूहू ।
अभिगम्यामरश्रेष्ठास्तुष्टुवुर्व्विविधैस्तवैः । सप्तर्षयो महात्मानः कश्यपश्च प्रजापतिः । २१५
तत्र गच्छन्ति भद्रन्ते सदा पर्व्वणि पर्व्वणि । तस्यैव मूर्द्धन्युशनाः काव्यो दिवि महीपते ।
हैमानि तस्य रत्नानि तस्यैते रत्नपर्व्वताः । तस्मात् कुवेरो भगवांश्चतुर्थं भागमश्नुते ।

ततः कलांशं विसृज्य मनुष्येभ्यः प्रयच्छति। पार्श्वे तस्योत्तरे दिव्यं सर्व्वतः कुसुमैश्चितं।
कर्णिकारवनं रम्यं शिलाजालसमुद्गतं। तत्र साक्षात् पशुपतिर्दिव्यैर्भूतैः समावृतः।
उमासहायो भगवान् रमते भूतभावनः। कर्णिकारमयीं मालां बिभ्रत् पादावलम्बिनीं।
त्रिभिर्न्नेत्रैः कृतोद्योतस्त्रिभिः सूर्य्यैरिवोदितैः। तमुग्रतपसः सिद्धाः सुव्रताः सत्यवादिनः।
पश्यन्ति न हि दुर्वृत्तैः शक्यो द्रष्टुं महेश्वरः। तस्य शैलस्य शिरसः क्षीरधारा नरेश्वर।
विश्वरूपाऽपरिमिता भीमनिर्घातनिस्वना। पुण्या पुण्यतमैर्जुष्टा गङ्गा भागीरथी शुभा।
पतत्यजस्रवेगेन ह्रदे चन्द्रमसः शुभे। तया ह्युत्पादितः पुण्यः स ह्रदः सागरोपमः।
तां धारयामास तदा दुर्द्धरां पर्व्वतैरपि। शतं वर्षसहस्राणां शिरसैव पिनाकधृक्।
मेरोस्तु पश्चिमे पार्श्वे केतुमालो महीपते। जम्बूखण्डे च तत्रैव महाजनपदो नृप।
आयुर्दशसहस्राणि वर्षाणां तत्र भारत। सुवर्णवर्णाश्च नरा स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः।
अनामया वीतशोका नित्यं मुदितमानसाः। जायन्ते मानवास्तत्र निष्टप्तकनकप्रभाः।
गन्धमादनशृङ्गेषु कुवेरः सहराक्षसैः। संवृतोऽप्सरसां सङ्घैर्मोदते गुह्यकाधिपः।
गन्धमादनपार्श्वे तु परे त्वपरगण्डिकाः। एकादशसहस्राणि वर्षाणां परमायुषः।
तत्र कृष्णा नरा राजंस्तेजोयुक्ता महाबलाः। स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाः सर्व्वाः सुप्रियदर्शनाः।
नीलात्परतरं श्वेतं श्वेताद्धैरण्यकं परं। वर्षमैरावतं राजन्नानाजनपदावृतं।
धनुःसंस्थे महाराज द्वे वर्षे दक्षिणोत्तरे। इलावृतं मध्यमन्तु पञ्चवर्षाणि चैव हि।
उत्तरोत्तरमेतेभ्यो वर्षमुद्रिच्यते गुणैः। आयुः प्रमाणमारोग्यं धर्म्मतः कामतोऽर्थतः।
समन्वितानि भूतानि तेषु वर्षेषु भारत। एवमेषा महाराज पर्व्वतैः पृथिवी चिता।
हेमकूटस्तु सुमहान् कैलासो नाम पर्व्वतः। यत्र वैश्रवणो राजन् गुह्यकैः सह मोदते।
अभ्युत्तरेण कैलासं मैनाकं पर्व्वतं प्रति। हिरण्यशृङ्गः सुमहान् दिव्यो मणिमयो गिरिः।
तस्य पार्श्वे महद्दिव्यं शुभ्रं काञ्चनबालुकं। रम्यं विन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः।
दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः। यूपा मणिमयास्तत्र चैत्याश्चापि हिरण्मयाः।
तत्रेष्ट्वा तु गतः सिद्धिं सहस्राक्षो महायशाः। स्रष्टा भूतपतिर्यत्र सर्व्वलोकान् सनातनः।
उपास्यते तिग्मतेजा यत्र भूतैः समन्ततः। नरनारायणौ ब्रह्मा मनुः स्थाणुश्च पञ्चमः।
तत्र दिव्या त्रिपथगा प्रथमन्तु प्रतिष्ठिता। ब्रह्मलोकादपक्रान्ता सप्तधा प्रतिपद्यते।
वस्वोकसारा नलिनी पावनी च सरस्वती। जम्बूनदी च सीता च गङ्गा सिन्धुश्च सप्तमी।
अचिन्त्या दिव्यसंकाशाः प्रभोरेषैव संविधिः। उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्य्यये।
दृश्यादृश्या च भवति तत्र तत्र सरस्वती। एता दिव्याः सप्त गङ्गास्त्रिषु लोकेषु विश्रुताः।
रक्षांसि वै हिमवति हेमकूटे तु गुह्यकाः। सर्पा नागाश्च निषधे गोकर्णे च तपोधनाः।
देवासुराणां सर्व्वेषां श्वेतपर्व्वत उच्यते। गन्धर्व्वा निषधे नित्यं नीले ब्रह्मर्षयस्तथा।

षट्त्रिंशांस्तु महाराज देवानां प्रतिसञ्चरः । इत्येतानि महाराज सप्त वर्षाणि भागशः ।
भूतान्युपनिविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च । तेषामृद्धिर्बहुविधा दृश्यते दैवमानुषी ।
अशक्या परिसंख्यातुं श्रद्धेया तु बुभूषता । यान्तु पृच्छसि मां राजन् दिव्यामेनां शशाकृतिं । २५०
पार्श्वे शशस्य द्वे वर्षे उभे ये दक्षिणोत्तरे । कर्णौ तु नागद्वीपश्च कश्यपद्वीप एव च ।
ताम्रपर्णी शिला राजन् श्रीमान् मलयपर्व्वतः । एतत् द्वितीयं द्वीपस्य दृश्यते शशसंस्थितं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि भूम्यादिपरिमाणविवरणे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मेरोरथोत्तरं पार्श्वे पूर्व्वं चाचक्ष्व सञ्जय । निखिलेन महाबुद्धे माल्यवन्तञ्च पर्व्वतं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ दक्षिणेन तु नीलस्य मेरोः पार्श्वे तथोत्तरे । उत्तराः कुरवो राजन् पुण्याः सिद्धनिषेविताः ।
तत्र वृक्षा मधुफला नित्यपुष्पफलोपमाः । पुष्पाणि च सुगन्धीनि रसवन्ति फलानि च । २५५
सर्व्वकामफलास्तत्र केचित् वृक्षा जनाधिप । अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र नराधिप ।
ये क्षरन्ति सदा क्षीरं षड्रसञ्चामृतोपमं । वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ।
सर्व्वा मणिमयी भूमिः सूक्ष्मकाञ्चनवालुका । मणिरत्ननिभं रम्यं वज्रवैदूर्य्यसन्निभं ।
भूभागं दृश्यते तत्र पद्मरागसमप्रभं । सर्व्वर्त्तुसुखसंस्पर्शा निष्पङ्का च जनाधिप ।
पुष्करिण्यः शुभास्तत्र सुखस्पर्शा मनोहराः । देवलोकच्युताः सर्व्वे जायन्ते तत्र मानवाः । २६०
शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्व्वे सुप्रियदर्शनाः । मिथुनानि च जायन्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ।
तेषान्ते क्षीरिणां क्षीरं पिबन्त्यमृतसन्निभं । मिथुनं जायते काले समन्तच प्रवर्द्धते ।
तुल्यरूपगुणोपेतं समवेशं तथैव च । एवमेवानुरूपञ्च चक्रवाकसमं प्रभो ।
निरामयाश्च ते लोका नित्यं मुदितमानसाः । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
जीवन्ति ते महाराज न चान्योऽन्यं जहत्युत । भारुण्डा नाम शकुनास्तीक्ष्णतुण्डा भयानकाः । २६५
तान्निर्हरन्तीह मृतान् दरीषु प्रक्षिपन्ति च । उत्तराः कुरवो राजन् व्याख्यातास्ते समासतः ।
मेरोः पार्श्वमहं पूर्व्वं वक्ष्याम्यथ यथातथं । तस्य पूर्व्वाभिषेकस्तु भद्राश्वस्य विशाम्पते ।
भद्रशालवनं यत्र कालाम्रश्च महाद्रुमः । कालाम्रस्तु महाराज नित्यपुष्पफलद्रुमः ।
द्रुमश्च योजनोत्सेधः सिद्धचारणसेवितः । तत्र ते पुरुषाः श्वेतास्तेजोयुक्ता महाबलाः ।
स्त्रियः कुमुदवर्णाश्च सुन्दर्य्यः प्रियदर्शनाः । चन्द्रभासश्चन्द्रवर्णाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः । २७०
चन्द्रशीतलगात्र्यश्च नृत्यगीतविशारदाः । दशवर्षसहस्राणि तत्रायुर्भरतर्षभ ।
कालाम्ररसपीतास्ते नित्यं संस्थितयौवनाः । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ।
सुदर्शनो नाम महान् जम्बूवृक्षः सनातनः । सर्व्वकामफलः पुण्यः सिद्धचारणसेवितः ।
तस्य नाम्ना समाख्यातो जम्बूद्वीपः सनातनः । योजनानां सहस्रञ्च शतञ्च भरतर्षभ ।
उत्सेधो वृक्षराजस्य दिवस्पृक् मनुजेश्वर । अरत्नीनां सहस्राञ्च शतानि दश पञ्च च । २७५
परिणाहस्तु वृक्षस्य फलानां रसभेदिनां । पतमानानि तान्युर्व्वीं कुर्व्वन्ति विपुलं स्वनं ।

सुञ्चन्ति च रसं राजन् तस्मिन्नजतसन्निभं। तस्मा जम्बाः फलरसो नदी भूत्वा जनाधिप।
मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा सम्प्रयात्युत्तरान् कुरून्। तत्र तेषां मनःशान्तिर्न पिपासा जनाधिप।
तस्मिन् फलरसे पीते न जरा बाधते च तान्। तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणं।
इन्द्रगोपकसङ्काशं जायते भास्वरन्तु तत्। तरुणादित्यवर्णाश्च जायन्ते तत्र मानवाः।
तथा माल्यवतः शृङ्गे दृश्यते हव्यवाट् सदा। नाम्ना सम्वर्त्तको नाम कालाग्निर्भरतर्षभ।
तथा माल्यवतः शृङ्गे पूर्व्वपूर्व्वानुगण्डिका। योजनानां सहस्राणि पञ्चाशन्माल्यवान्नृप।
महारजतसङ्काशा जायन्ते तत्र मानवाः। ब्रह्मलोकच्युताः सर्व्वे सर्व्वे च ब्रह्मवादिनः।
तपस्तप्यन्ति ते तीव्रं भवन्ति ह्यूर्द्धरेतसः। रक्षणार्थन्तु भूतानां प्रविशन्ति दिवाकरं।
षष्टिस्तानि सहस्राणि षष्टिरेव शतानि च। अरुणस्याग्रतो यान्ति परिवार्य्य दिवाकरं।
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिरेव शतानि च। आदित्यतापतप्तास्ते विशन्ति शशिमण्डलं।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि माल्यवद्वर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ वर्षाणाञ्चैव नामानि पर्व्वतानाञ्च सञ्जय। आचक्ष्व मे यथातत्त्वं ये च पर्व्वतवासिनः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ दक्षिणेन तु श्वेतस्य निषधस्योत्तरेण तु। वर्षं रमणकं नाम जायन्ते तत्र मानवाः।
शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्व्वे सुप्रियदर्शनाः। निःसपत्नाश्च ते सर्व्वे जायन्ते तत्र मानवाः।
दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु। वर्षं हिरण्मयं नाम यत्र हैरण्वती नदी।
यत्र चायं महाराज पक्षिराट् पतगोत्तमः। यक्षानुगा महाराज धनिनः प्रियदर्शनाः।
महाबलास्तत्र जना राजन् मुदितमानसाः। दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च।
आयुःप्रमाणं जीवन्ति वर्षाणान्ते जनाधिप। शृङ्गाणि च विचित्राणि त्रीण्येव मनुजाधिप।
एकं मणिमयं तत्र तथैकं रौक्ममद्भुतं। सर्व्वरत्नमयञ्चैकं भवनैरुपशोभितं।
तत्र स्वयम्प्रभा देवी नित्यं वसति शाण्डिली। उत्तरेण तु शृङ्गस्य समुद्रान्ते जनाधिप।
वर्षमैरावतं नाम तस्माच्छृङ्गवतः परं। न तत्र सूर्य्यस्तपति न जीर्य्यन्ते च मानवाः।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो ज्योतिर्भूत इवावृतः। पद्मप्रभाः पद्मवर्णाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः।
पद्मपत्रसुगन्धाश्च जायन्ते तत्र मानवाः। अनिष्पन्दा इष्टगन्धा निराहारा जितेन्द्रियाः।
देवलोकच्युताः सर्व्वे तथा विरजसो नृप। त्रयोदशसहस्राणि वर्षाणान्ते जनाधिप।
आयुःप्रमाणं जीवन्ति नरा भरतसत्तम। क्षीरोदस्य समुद्रस्य तथैवोत्तरतः प्रभुः।
हरिर्वसति वैकुण्ठः शकटे कनकात्मके। अष्टचक्रं हि तद्यानं भूतयुक्तं मनोजवं।
अग्निवर्णं महावेगं जाम्बूनदविभूषितं। स प्रभुः सर्व्वभूतानां विभुश्च भरतर्षभ।
संक्षेपो विस्तरश्चैव कर्त्ता कारयिता तथा। पृथिव्यापस्तथाकाशं वायुस्तेजश्च पार्थिव।
स यज्ञः सर्व्वभूतानामास्यं तस्य हुताशनः।
॥ वैशम्पायन उवाच। एवमुक्तः सञ्जयेन धृतराष्ट्रो महामनाः। ध्यानमन्वगमद्राजा पुत्रान् प्रति जनाधिप।

स विचिन्त्य महातेजाः पुनरेवाब्रवीद्वचः। यथायथं युगपुनः कालः संक्षिपते जगत्।
सृजते च पुनः सर्व्वं नेह विद्यति शाश्वतं। नरो नारायणश्चैव सर्व्वज्ञः सर्व्वभूतहृत्।
देवा वैकुण्ठमित्याहुर्नरा विष्णुमिति प्रभुं।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माण पर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये अष्टमोऽध्यायः॥ ८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यदिदं भारतं वर्षं यत्रेदं मूर्च्छितं बलं। यत्रातिमात्रं लुब्धोऽयं पुत्रो दुर्य्योधनो मम।
यत्र गृद्धाः पाण्डुपुत्रा यत्र मे सज्जते मनः। एतन्मे तत्त्वमाचक्ष्व त्वं हि मे बुद्धिमान्मतः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ न तत्र पाण्डवा गृद्धाः शृणु राजन् वचो मम। गृद्धो दुर्य्योधनस्तत्र शकुनिश्चापि सौबलः।
अपरे क्षत्रियाश्चैव नानाजनपदेश्वराः। ये गृद्धा भारते वर्षे न मृष्यन्ति परस्परं।
अत्र ते कीर्त्तयिष्यामि वर्षं भारत भारतं। प्रियमिन्द्रस्य देवस्य मनोर्वैवस्वतस्य च।
पृथोश्च राजन्वैन्यस्य तथेक्ष्वाकोर्महात्मनः। ययातेरम्बरीषस्य शिवेरौशीनरस्य च।
ऋषभस्य तथैलस्य नृगस्य नृपतेस्तथा। कुशिकस्य च दुर्द्धर्ष गाधेश्चैव महात्मनः।
सोमकस्य च दुर्द्धर्ष दिलीपस्य तथैव च। अन्येषाञ्च महाराज क्षत्रियाणां बलीयसां।
सर्व्वेषामेव राजेन्द्र प्रियं भारत भारतं। तत्ते वर्षं प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम।
शृणु मे गदतो राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि। महेन्द्रो मलयः सह्यः शक्तिमान् गन्धमादनः।
विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च सप्तैते कुलपर्व्वताः। तेषां सहस्रशो राजन् पर्व्वतास्ते समीपतः।
अविज्ञाताः सारवन्तो विपुलाश्चित्रसानवः। अन्ये ततो परिज्ञाता ह्रस्वा ह्रस्वोपजीविनः।
आर्य्या म्लेच्छाश्च कौरव्य तैर्मिश्राः पुरुषा विभो। नदीं पिबन्ति विपुलां गङ्गां सिन्धुं सरस्वतीं।
गोदावरीं नर्म्मदाञ्च बाहुदाञ्च महानदीं। शतद्रुं चन्द्रभागाञ्च यमुनाञ्च महानदीं।
दृषद्वतीं विपाशाञ्च विपापां स्थूलवालुकां। नदीं वेत्रवतीञ्चैव कृष्णवेणाञ्च निम्नगां।
इरावतीं वितस्ताञ्च पयोष्णीं देविकामपि। वेदस्मृतां वेदवतीं त्रिदिवामिक्षुमालवीं।
करीषिणीं चित्रवहां चित्रसेनाञ्च निम्नगां। गोमतीं धूतपापाञ्च गण्डकीञ्च महानदीं।
कौशिकीं निश्चितां कृत्यां निचितां लोहतारिणीं। रहस्यां शतकुम्भाञ्च सरयूञ्च तथैव च।
चर्म्मण्वतीं चन्द्रभागां हस्तिसोमां दिशं तथा। शरावतीं पयोष्णीञ्च परां भीमरथीमपि।
कावेरीं चुलकाञ्चापि वीणां शतबलामपि। नीवारां महिताञ्चापि सुप्रयोगां जनाधिप।
पवित्रां कुण्डलां सिन्धुं राजनीं पुरमालिनीं। पूर्व्वाभिरामां वीराञ्च भीमामोघवतीं तथा।
पलाशिनीं पापहरां महेन्द्रां पाटलावतीं। करीषिणीमसिक्नीञ्च कुशचीरां महानदीं।
मकरीं प्रवरां मेनां हेमां घृतवतीं तथा। पुरावतीमनुष्णाञ्च शैब्यां कापीञ्च भारत।
सदानीरामधृष्याञ्च कुशधारां महानदीं। सदाकान्तां शिवाञ्चैव तथा वीरवतीमपि।
वास्तुं सुवास्तुं गौरीञ्च कम्पनां सहिरण्वतीं। वरां वीरङ्करां चापि पञ्चमीञ्च महानदीं।
रथचित्रां ज्योतिरथां विश्वामित्रां कपिञ्जलां। उपेन्द्रां बहुलाञ्चैव कुचीरां मधुवाहिनीं।

विनदीं पिप्पलां वेणां तुङ्गवेणां महानदीं । विदिशां कृष्णवेणाञ्च ताम्राञ्च कपिलामपि ।
शलुं सुवामां वेदाश्वां हरिस्रावां महापगां । शीघ्राञ्च पिच्छलाञ्चैव भारद्वाजीञ्च निम्नगां ।
कौशिकीं निम्नगां शोणां बाहुदामथ चन्द्रमां । दुर्गामन्तःशिलाञ्चैव ब्रह्मबोध्यां बृहद्वतीं ।
यवक्षामथ रोहीञ्च तथा जाम्बूनदीमपि । सुनसां तमसां दासीं वसाञ्च वरणामसीं ।
नीलां धृतिमतीञ्चैव पर्णाशाञ्च महानदीं । मानवीं वृषभाञ्चैव ब्रह्ममेध्यां बृहद्ध्वनीं ।
एताश्चान्याश्च बहुधा महानद्यो जनाधिप । सदानिरामयां कृष्णां मन्दगां मन्दवाहिनीं ।
ब्राह्मणीञ्च महागौरीं दुर्गामपि च भारत । चित्रोपलां चित्ररथां मञ्जुलां वाहिनीं तथा ।
मन्दाकिनीं वैतरणीं कोषां चापि महानदीं । शुक्तिमतीं मनिङ्गाञ्च पुष्पवेणुत्पलावतीं ।
लोहित्यां करतोयाञ्च तथैव वृषकाह्वयां । कुमारीमृषिकुल्याञ्च मारिषाञ्च सरस्वतीं ।
मन्दाकिनीन्तु पुण्याञ्च सर्व्वगङ्गाञ्च भारत । विश्वस्य मातरः सर्व्वाः सर्व्वाश्चैव महाफलाः ।
तथा नद्यस्त्वप्रकाशाः शतशोऽथ सहस्रशः । इत्येताः सरितो राजन् समाख्याता यथास्मृति ।
अत ऊर्द्ध्वं जनपदान्निबोध गदतो मम । तत्रेमे कुरुपाञ्चालाः शाल्वा माद्रेयजाङ्गलाः ।
शूरसेनाः कलिङ्गाश्च बोधा मालास्तथैव च । मत्स्याः सुकुट्याः सौबल्याः कुन्तलाः काशिकोशलाः ।
चेदिमत्स्यकरूषाश्च भोजाः सिन्धुपुलिन्दकाः । उत्तमाश्च दशार्णाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह ।
पाञ्चालाः कौशिजाश्चैव नैकपृष्ठा धुरन्धराः । बोधा मद्रभुजिङ्गाश्च काश्योऽपरकाशयः ।
जठराः कुकुराश्चैव सदशार्णाश्च भारत । कुन्तयोऽवन्तयश्चैव तथैवापरकुन्तयः ।
गोमन्ता मन्दकाः षण्डा विदर्भा रूपवाहिकाः । अश्मकाः पांशुराष्ट्राश्च गोपराष्ट्राः करीतयः ।
अधिराज्यकुशाद्यश्च मल्लराष्ट्रञ्च केरलं । वारपास्यापवाहाश्च चक्रा वक्रातपाः शकाः ।
विदेहा मागधाः स्वक्षा मलयाः विजयास्तथा । अङ्गा वङ्गाः कलिङ्गाश्च यकृल्लोमान एव च ।
मल्लाः सुदेष्णाः प्रह्लादाः माहिका शशिकास्तथा । वाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः ।
अपरान्ताः परान्ताश्च पह्लवाश्चर्म्मखण्डिकाः । अटवीशिखराश्चैव मेरुभूताश्च मारिष ।
उपावृत्तानुपावृत्ताः स्वराष्ट्राः केकयास्तथा । कुट्टापरान्ता माहेयाः कक्षाः सामुद्रनिष्कुटाः ।
अन्ध्राश्च बहवो राजन्नन्तर्गिर्य्यास्तथैव च । बहिर्गिर्य्यङ्गमलजा मागधा मानवर्ज्जकाः ।
मह्युत्तराः प्रावृषेया भार्गवाश्च जनाधिप । पुण्ड्रा भार्गाः किराताश्च सुदेष्णा यामुनास्तथा ।
शका निषादा निषधास्तथैवानर्त्तनैरृताः । दुर्गालाः प्रतिमात्स्याश्च कुन्तलाः कुशलास्तथा ।
तीरग्रहा शूरसेना ईजिकाः कन्यकागुणाः । तिलभारा समीराश्च मधुमन्ताः सुकन्दकाः ।
काश्मीराः सिन्धुसौवीरा गान्धारा दर्शकास्तथा । अभीसारा उलूताश्च शैवाला वाह्लिकास्तथा ।
दर्व्वी च वानवा दर्व्वा वातजामरथोरगाः । बाहुबाधाश्च कौरव्याः सुदामानः सुमल्लिकाः ।
वध्राः करीषकाश्चापि कुलिन्दोपत्यकास्तथा । वातायना दशार्णाश्च रोमाणः कुशबिन्दवः ।
कच्छा गोपालकक्षाश्च जाङ्गलाः कुरुवर्णकाः । किराता बर्ब्बराः सिद्धा वैदेहास्ताम्रलिप्तकाः ।

अन्ध्राः पौण्ड्राः वैसिकनाः पार्वतीयाश्च मारिष । अथापरे जनपदा दक्षिणा भरतर्षभ । ३६५
द्राविडाः केरलाः प्राच्याः मूषिका वनवासकाः । कर्णाटका माहिषका विकल्पा मूषकास्तथा ।
झिल्लिका कुन्तलाश्चैव सौहृदा नलकाननाः । कौकुट्टकास्तथा चोला कोङ्कणा मालवाणकाः ।
समङ्गाः करकाश्चैव कुकुराङ्गारमारिषाः । ध्वजिन्युत्सवसङ्केतास्त्रिगर्त्ताः शाल्वसेनयः ।
व्यूकाः कोकरकाः प्रोष्ठा समवेगवशास्तथा । तथैव विन्ध्यचुलकाः पुलिन्दाः वल्कलैः सह ।
मालवा मल्लवाश्चैव तथैवापरवल्लभाः । कुलिन्दाः कालदाश्चैव कुण्डकाः करटास्तथा । ३७०
मूषकास्तनबालाश्च सनीपा घटसृञ्जयाः । अलिन्दाः पाशिवाटाश्च तनयाः सुनयास्तथा ।
दर्भीविदर्भाः कान्तीकास्तङ्गणाः परतङ्गणाः । उत्तराश्चापरे म्लेच्छाः क्रूरा भरतसत्तम ।
यवनाश्चीनकाम्बोजा दारुणा म्लेच्छजातयः । सकृद्ग्रहाः कुलत्थाश्च हूणाः पारसिकैः सह ।
तथैव रमणाश्चीनास्तथैव दशमालिकाः । क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ।
शूद्राभीराश्च दरदाः काश्मीराः पशुभिः सह । खाशीराश्चान्तचाराश्च पह्लवा गिरिगह्वराः । ३७५
आत्रेयाः सभरद्वाजास्तथैव स्तनयोषिकाः । प्रोषकाश्च कलिङ्गाश्च किरातानाञ्च जातयः ।
तोमरा हन्यमानाश्च तथैव करभञ्जकाः । एते चान्ये जनपदाः प्राच्योदीच्यास्तथैव च ।
उद्देशमात्रेण मया देशाः सङ्कीर्त्तिता विभो । यथागुणं बलञ्चापि त्रिवर्गस्य महाफलं ।
दुह्येत धेनुः कामधुक् भूमिः सम्यगनुष्ठिता । तस्यां गृध्यन्ति राजानः शूरा धर्मार्थकोविदाः ।
ते त्यजन्त्याहवे प्राणान् वसुगृद्धास्तरस्विनः । देवमानुषकायानां कामं भूमिः परायणं । ३८०
अन्योऽन्यस्यावलुम्पन्ति सारमेया यथामिषं । राजानो भरतश्रेष्ठ भोक्तुकामा वसुन्धरां ।
न चापि तृप्तिः कामानां विद्यतेऽद्यापि कस्यचित् । तस्मात् परिग्रहे भूमेर्यतन्ते कुरुपाण्डवाः ।
साम्ना भेदेन दानेन दण्डेनैव च भारत । पिता माता च पुत्राश्च खं द्यौश्च नरपुङ्गव ।
भूमिर्भवति भूतानां सम्यगच्छिद्रदर्शिना ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि जम्बूखण्डविनिर्माणपर्वणि भारतीयनद्यादिनामकथने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भारतस्यास्य वर्षस्य तथा हैमवतस्य च । प्रमाणमायुषः सूत बलञ्चापि शुभाशुभं । ३८५
अनागतमतिक्रान्तं वर्त्तमानञ्च सञ्जय । आचक्ष्व मे विस्तरेण हरिवर्षं तथैव च ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ चत्वारि भारते वर्षे युगानि भरतर्षभ । कृतं त्रेता द्वापरञ्च तिष्यञ्च कुरुवर्द्धन ।
पूर्वं कृतयुगं नाम ततस्त्रेतायुगं प्रभो । संक्षेपात् द्वापरस्याथ ततस्तिष्यं प्रवर्त्तते ।
चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां कुरुसत्तम । आयुःसंख्या कृतयुगे संख्याता राजसत्तम ।
तथा त्रीणि सहस्राणि त्रेतायां मनुजाधिप । द्वे सहस्रे द्वापरे च भुवि तिष्ठन्ति साम्प्रतं । ३९०
न प्रमाणस्थितिर्ह्यस्ति तिष्येऽस्मिन् भरतर्षभ । गर्भस्थाश्च म्रियन्तेऽत्र तथा जाता म्रियन्ति च ।
महाबला महासत्त्वाः प्रज्ञागुणसमन्विताः । प्रजायन्ते च जाताश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
जाताः कृतयुगे राजन् धनिनः प्रियदर्शनाः । प्रजायन्ते च जाताश्च मुनयो वै तपोधनाः ।

महोत्साहा महात्मानो धार्म्मिकाः सत्यवादिनः । प्रियदर्शना वपुष्मन्तो महावीर्य्या धनुर्धराः ।
वरार्हा युधि जायन्ते क्षत्रियाः शूरसत्तमाः । त्रेतायां क्षत्रिया राजन् सर्व्वे वै चक्रवर्त्तिनः । ३९५
आयुष्मन्तो महावीरा धनुर्धरवरा युधि । जायन्ते क्षत्रियाः शूरास्त्रेतायां वशवर्त्तिनः ।
सर्व्वे वर्णा महाराज जायन्ते द्वापरे सति । महोत्साहा वीर्य्यवन्तः परस्परजयैषिणः ।
तेजसाल्पेन संयुक्ताः क्रोधनाः पुरुषा नृप । लुब्धा अनृतकाश्चैव तिष्ये जायन्ति भारत ।
ईर्षा मानस्तथा क्रोधो मायाऽसूया तथैव च । तिष्ये भवति भूतानां रागो लोभश्च भारत ।
सङ्क्षेपो वर्त्तते राजन् द्वापरेऽस्मिन्नराधिप । गुणोत्तरं हैमवतं हरिवर्षं तथैव च । ४००

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्वणि भारतायायुर्निरूपणे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ समाप्तञ्च जम्बूखण्डविनिर्म्माणपर्व्व ॥

॥ अथ भूमिपर्व्व ॥ १ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ जम्बूखण्डस्त्वया प्रोक्तो यथावदिह सञ्जय । विष्कम्भमस्य प्रब्रूहि परिमाणन्तु तत्त्वतः ।
समुद्रस्य प्रमाणञ्च सम्यगच्छिद्रदर्शनं । शाकद्वीपञ्च मे ब्रूहि कुशद्वीपञ्च सञ्जय ।
शाल्मलिञ्चैव तत्त्वेन क्रौञ्चद्वीपं तथैव च । ब्रूहि गावल्गणे सर्वं राहोः सोमार्कयोस्तथा ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ राजन् सुबहवो द्वीपा यैरिदं सन्ततं जगत् । सप्त द्वीपान् प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यौ ग्रहांस्तथा ।
अष्टादश सहस्राणि योजनानां विशाम्पते । षट्शतानि च पूर्णानि विष्कम्भो जम्बुपर्व्वतः । ४०५
लवणस्य समुद्रस्य विष्कम्भो द्विगुणः स्मृतः । नानाजनपदाकीर्णो मणिविद्रुमचित्रितः ।
नैकधातुविचित्रैश्च पर्व्वतैरुपशोभितः । सिद्धचारणसङ्कीर्णः सागरः परिमण्डलः ।
शाकद्वीपञ्च वक्ष्यामि यथावदिह भारत । शृणु मे त्वं यथान्यायं ब्रुवतः कुरुनन्दन ।
जम्बूद्वीपप्रमाणेन द्विगुणः कुरुनन्दन । विष्कम्भेण महाराज सागरोऽपि विभागशः ।
क्षीरोदो भरतश्रेष्ठ येन सम्परिवारितः । तत्र पुण्या जनपदा न तत्र म्रियते नरः । ४१०
कुत एव च दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुता हि ते । शाकद्वीपस्य सङ्क्षेपो यथावत् भरतर्षभ ।
उक्त एष महाराज किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ शाकद्वीपस्य सङ्क्षेपो यथावदिह पूर्व्वशः । उक्त एष महाप्राज्ञ विस्तरं ब्रूहि तत्त्वतः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथैव पर्व्वता राजन् सप्तात्र मणिभूषिताः । रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु ।
अतीव गुणवत् सर्व्वं तत्र पुण्यं जनाधिप । देवर्षिगन्धर्व्वयुतः प्रथमो मेरुरुच्यते । ४१५
प्रागायतो महाराज मलयो नाम पर्वतः । यतो मेघाः प्रवर्त्तन्ते प्रभवन्ति च सर्व्वशः ।
ततः पूर्व्वेण कौरव्य जलधारो महागिरिः । यत्र नित्यमुपादत्ते वासवः परमं जलं ।
ततो वर्षं प्रभवति वर्षाकाले जनेश्वर । उच्चैर्गिरी रैवतको यत्र नित्यं प्रतिष्ठितं ।
रेवती दिवि नक्षत्रं पितामहकृतो विधिः । उत्तरेण तु राजेन्द्र श्यामो नाम महागिरिः ।

नवमेघप्रभः प्रांशुः श्रीमानुज्ज्वलविग्रहः । ततः श्यामत्वमापन्ना जना जनपदेश्वर ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सुमहान् संशयो मेऽद्य प्रोक्तोऽयं सञ्जय त्वया । प्रजाः कथं सूतपुत्र सम्प्राप्ता श्यामतामिह ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ सर्व्वेष्वेव महाराज द्वीपेषु कुरुनन्दन । गौरः कृष्णश्च पतङ्गो यतो वर्णान्तरे द्विजाः ।
श्यामो यस्मात् प्रवृत्तो वै तत्ते वक्ष्यामि भारत । ततः परं कौरवेन्द्र दुर्गशैलो महोदयः ।
केशरी केशरयुतो यतो वातः प्रजायते । तेषां योजनविष्कम्भो द्विगुणः प्रविभागशः ।
वर्षाणि तेषु कौरव्य सप्तोक्तानि मनीषिभिः । महामेरुर्महाकाशो जलदः कुमुदोत्तरः ।
जलधारो महाराज सुकुमार इति स्मृतः । रैवतस्य तु कौमारः श्यामस्य मणिकाञ्चनः ।
केदारस्याथ मोदाकी परेण तु महापुमान् । परिवार्य्य च कौरव्य दैर्घ्यं ह्रस्वत्वमेव च ।
जम्बूद्वीपेन सङ्ख्यातस्तस्य मध्ये महाद्रुमः । शाको नाम महाराज प्रजा यस्य सदानुगाः ।
तत्र पुण्या जनपदाः पूज्यते यत्र शङ्करः । तत्र गच्छन्ति सिद्धाश्च चारणा दैवतानि च ।
धार्म्मिकाश्च प्रजा राजंश्चत्वारोऽतीव भारत । वर्णाः स्वधर्म्मनिरता न च स्तेनोऽत्र दृश्यते ।
दीर्घायुषो महाराज जरामृत्युविवर्ज्जिताः । प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते वर्षास्विव समुद्रगाः ।
नद्यः पुण्यजलास्तत्र गङ्गा च बहुधागता । सुकुमारी कुमारी च सीता कावेरका तथा ।
महानदी च कौरव्य तथा मणिजला नदी । चक्षुर्वर्द्धनिका चैव नदी भरतसत्तम ।
तत्र प्रवृत्ता पुण्योदा नद्यः कुरुकुलोद्वह । सहस्राणां शतान्येव यतो वर्षति वासवः ।
न तासां नामधेयानि परिमाणं तथैव च । शक्यते परिसङ्ख्यातुं पुण्यास्ता हि सरिद्वराः ।
तत्र पुण्या जनपदाश्चत्वारो लोकसम्मताः । मृगाश्च मशकाश्चैव मानसा मन्दगास्तथा ।
मृगा ब्राह्मणभूयिष्ठाः स्वकर्म्मनिरतास्तथा । मशकेषु तु राजन्या धार्म्मिकाः सर्व्वकामदाः ।
मानसाश्च महाराज वैश्यधर्म्मोपजीविनः । सर्वकामसमायुक्ताः शूरा धर्म्मार्थनिश्चयाः ।
शूद्राश्च मन्दगास्तत्र पुरुषा धर्म्मशीलिनः । न तत्र राजा राजेन्द्र न दण्डो न च दण्डिकः ।
स्वधर्म्मेणैव धर्म्मज्ञास्ते रक्षन्ति परस्परं । एतावदेव शक्यन्तु तत्र द्वीपे प्रभाषितुं ।
एतदेव तु श्रोतव्यं शाकद्वीपे महौजसि ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भूमिपर्व्वणि शाकद्वीपवर्णने एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ उत्तरेषु च कौरव्य द्वीपेषु श्रूयते कथा । एवं तत्र महाराज ब्रुवतश्च निबोध मे ।
घृततोयः समुद्रोऽत्र दधिमण्डोदकः परः । सुरोदः सागरश्चैव तथाऽन्यो जलसागरः ।
परस्परेण द्विगुणाः सर्व्वे द्वीपा नराधिप । एवमेव महाराज समुद्रैः परिवारिताः ।
गौरस्तु मध्यमे द्वीपे गिरिर्मानःशिलो महान् । पर्व्वतः पश्चिमे कृष्णो नारायणसखो नृप ।
तत्र रत्नानि दिव्यानि स्वयं रक्षति केशवः । प्रसन्नश्चाभवत्तत्र प्रजानां व्यदधात्सुखं ।
कुशस्तम्बः कुशद्वीपे मध्ये जनपदैः सह । सम्पूज्यते शाल्मलिश्च द्वीपे शाल्मलिके नृप ।
क्रौञ्चद्वीपे महाक्रौञ्चो गिरीरत्नचयाकरः । सम्पूज्यते महाराज चातुर्व्वर्ण्येन नित्यदा ।

ध्वजा बहुविधाकारास्तावकानां नराधिप। काञ्चनाङ्गदिनो रेजुर्ज्वलिता इव पावकाः।
तेषाञ्चैव परेषाञ्च समदृश्यन्त भारत। महेन्द्रकेतवः शुभ्रा महेन्द्रसदनेष्विव।
काञ्चनैः कवचैर्वीरा ज्वलितार्कसमप्रभैः। सन्नद्धाः समदृश्यन्त ज्वलनार्कसमप्रभाः।
कुरुयोधवरा राजन् विचित्रायुधकार्म्मुकाः। उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तालबद्धाः पिनाकिनः।
ऋषभाक्षा महेष्वासाश्चमूमुखगता बभुः। पृष्ठगोपास्तु भीष्मस्य पुत्रास्तव नराधिप। ६८५
दुःशासनो दुर्व्विषहो दुर्म्मुखो दुःसहस्तथा। विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः।
सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयो भूरिश्रवाः शलः। रथा विंशतिसाहस्रास्तथैषामनुयायिनः।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः। शाल्वा मत्स्यास्तथाऽम्बष्ठास्त्रिगर्त्ताः केकयास्तथा।
सौवीराः कैतवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यवासिनः। द्वादशैते जनपदाः सर्व्वे शूरास्तनुत्यजः।
महता रथवंशेन ते ररक्षुः पितामहं। अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्विनां। ६९०
मागधो येन नृपतिस्तथाऽनीकमन्वयात्। रथानाञ्चक्ररक्षाश्च पादरक्षाश्च दन्तिनां।
अभूवन् वाहिनीमध्ये शतानामयुतानि षट्। पादाताश्चाग्रतोऽगच्छन् धनुश्चर्म्मासिपाणयः।
अनेकशतसाहस्रा नखरप्रासयोधिनः। अक्षौहिण्यो दशैका च तव पुत्रस्य भारत।
अदृश्यन्त महाराज गङ्गेव यमुनान्तरे।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भगवद्गीतापर्व्वणि सैन्यवर्णने अष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ अक्षौहिण्या दशैकाञ्च व्यूढां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः। कथमल्पेन सैन्येन प्रत्यव्यूहत पाण्डवः। ६९५
यो वेद मानुषं व्यूहं दैवं गान्धर्व्वमासुरं। कथं भीष्मं स कौन्तेयः प्रत्यव्यूहत सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच॥ धार्त्तराष्ट्राण्यनीकानि दृष्ट्वा व्यूढानि पाण्डवः। अभ्यभाषत धर्म्मात्मा धर्म्मराजो धनञ्जयं।
महर्षेर्व्वचनात्तात वेदयन्ति बृहस्पतेः। संहतान् योधयेदल्पान् कामं विस्तारयेद्बहून्।
सूचीमुखमनीकं स्यादल्पानां बहुभिः सह। अस्माकञ्च तथासैन्यमल्पीयः सुतरां परैः।
एतद्वचनमाज्ञाय महर्षेर्व्यूह पाण्डव। एतच्छ्रुत्वा धर्म्मराजं प्रत्यभाषत पाण्डवः। ७००
एष व्यूहामि ते व्यूहं राजसत्तम दुर्ज्जयं। अचलं नाम वज्राख्यं विहितं वज्रपाणिना।
यः स वात इवोद्धूतः समरे दुःसहः परैः। स नः पुरो योत्स्यते वै भीमः प्रहरतां वरः।
तेजांसि रिपुसैन्यानां मृद्नन् पुरुषसत्तमः। अग्रेऽग्रणीर्योत्स्यति नो युद्धोपायविचक्षणः।
यं दृष्ट्वा कुरवः सर्व्वे दुर्य्योधनपुरोगमाः। निवर्त्तिष्यन्ति संत्रस्ताः सिंहं क्षुद्रमृगा यथा।
तं सर्व्वे संश्रयिष्यामः प्राकारमकुतोभयाः। भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं देवराजमिवामराः। ७०५
न हि सोऽस्ति पुमाल्लोके यः संक्रुद्धं वृकोदरं। द्रष्टुमत्युग्रकर्म्माणं विषहेत नरर्षभं।
एवमुक्त्वा महाबाहुस्तथा चक्रे धनञ्जयः। व्यूह्य तानि बलान्याशु प्रययौ फाल्गुनस्तथा।
सम्प्रयातान् कुरून् दृष्ट्वा पाण्डवानां महाचमूः। गङ्गेव पूर्णा स्तिमिता स्पन्दमाना व्यदृश्यत।

भीमसेनोऽग्रणीस्तेषां धृष्टद्युम्नश्च वीर्य्यवान्। नकुलः सहदेवश्च धृष्टकेतुश्च पार्थिवः।
विराटश्च ततः पश्चात् राजाऽप्याक्षौहिणीवृतः। भ्रातृभिः सह पुत्त्रैश्च सोऽभ्यरक्षत पृष्ठतः। ७१०
चक्ररक्षौ तु भीमस्य माद्रीपुत्त्रौ महाद्युती। द्रौपदेयाः ससौभद्राः पृष्ठगोपास्तरस्विनः।
धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यस्तेषां गोप्ता महारथः। सहितः पृतनाशूरैरथमुख्यैः प्रभद्रकैः।
शिखण्डी तु ततः पश्चादर्ज्जुनेनाभिरक्षितः। यत्तो भीष्मविनाशाय प्रययौ भरतर्षभ।
पृष्ठतोऽप्यर्ज्जुनस्यासीत् युयुधानो महाबलः। चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ।
कैकेयो धृष्टकेतुश्च चेकितानश्च वीर्य्यवान्। भीमसेनो गदां बिभ्रत् वज्रसारमयीं दृढां। ७१५
चरन् वेगेन महता समुद्रमपि शोषयेत्। एते तिष्ठन्ति सामात्याः प्रेक्षन्तस्ते जनाधिप।
धृतराष्ट्रस्य दायादा इति बीभत्सुरब्रवीत्। भीमसेनं तदा राजन् दर्शयन्स्व महाबलं।
ब्रुवाणन्तु तथा पार्थं सर्व्वसैन्यानि भारत। अपूजयंस्तदा वाग्भिरनुकूलाभिराहवे।
राजा तु मध्यमानीके कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः। बृहद्भिः कुञ्जरैर्मत्तैश्चलद्भिरचलैरिव।
अक्षौहिण्याऽथ पाञ्चाल्यो यज्ञसेनो महामनाः। विराटमन्वयात् पश्चात् पाण्डवार्थे पराक्रमी। ७२०
तेषामादित्यचन्द्राभाः कनकोत्तमभूषणाः। नानाचिह्नधरा राजन् रथेष्वासन् महाध्वजाः।
समुत्सार्य्य ततः पश्चात् धृष्टद्युम्नो महारथः। भ्रातृभिः सह पुत्त्रैश्च सोऽभ्यरक्षत् युधिष्ठिरं।
त्वदीयानां परेषाञ्च रथेषु विपुलान् ध्वजान्। अभिभूयार्ज्जुनस्यैको रथे तस्थौ महाकपिः।
पदातास्त्वग्रतो गच्छन्नसिशक्त्यृष्टिपाणयः। अनेकशतसाहस्रा भीमसेनस्य रक्षिणः।
वारणा दशसाहस्राः प्रभिन्नकरटामुखाः। शूरा हेममयैर्जालैर्दीप्यमाना इवाचलाः। ७२५
क्षरन्त इव जीमूता महार्हाः पद्मगन्धिनः। राजानमन्वयुः पश्चाच्चलन्त इव पर्व्वताः।
भीमसेनो गदां भीमां प्रकर्षन् परिघोपमां। प्रचकर्ष महासैन्यं दुराधर्षो महामनाः।
तमर्कमिव दुष्प्रेक्ष्यं तपन्तमिव वाहिनीं। न शेकुः सर्व्वयोधास्ते प्रतिवीक्षितुमन्तिके।
वज्रो नामैष स व्यूहो निर्भयः सर्व्वतोमुखः। चापविद्युद्ध्वजो घोरो गुप्तो गाण्डीवधन्वना।
यं प्रतिव्यूह्य तिष्ठन्ति पाण्डवास्तव वाहिनीं। अजेयो मानुषे लोके पाण्डवैरभिरक्षितः। ७३०
सन्ध्यां तिष्ठत्सु सैन्येषु सूर्य्यस्योदयनं प्रति। प्रावात् सपृषतो वायुर्निरभ्रे स्तनयित्नुवान्।
विष्वग्वाताश्च विववुर्नीचैः शर्करवर्षिणः। रजश्चोद्धूयमानन्तु तमसाच्छादयज्जगत्।
पपात महती चोल्का प्राङ्मुखी भरतर्षभ। उद्यन्तं सूर्य्यमाहत्य व्यशीर्य्यत महास्वना।
अथ सज्जीयमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ। निष्प्रभोऽभ्युदयौ सूर्य्यः सघोषं भूश्चचाल च।
व्यशीर्य्यत सनादा च भूस्तदा भरतर्षभ। निर्घाता बहवो राजन् दिक्षु सर्व्वासु चाभवन्। ७३५
प्रादुरासीद्रजस्तीव्रं न प्राज्ञायत किञ्चन। ध्वजानां धूयमानानां सहसा मातरिश्वना।
किङ्किणीजालबद्धानां काञ्चनस्रग्वराम्बरैः। महतां सपताकानामादित्यसमतेजसां।